

СУЧАСНІСТЬ

ЛЮТИЙ 1979 — Ч. 2 (218)

**О. СМОТРИЧ: В'ЯЗАНКА ДІРЯВИХ
ВІРШІВ**

Б. НИЖАНКІВСЬКИЙ: ПОМИНКИ

Д. ГУМЕННА: ДВОЄ ОПОВІДАНЬ

**Д. ІГНАТОВ: ІЗ ЗБІРКИ
«ТОПЧУ ТЕМРЯВУ»**

**П. ГОЛУБЕНКО: МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ
СЬОГОДНІ**

**В. МАРКАДЕ: ПРО КАЗІМІРА
МАЛЕВИЧА**

У П'ЯТДЕСЯТИ РОКОВИНИ ОУН

ІНТЕРВ'Ю П. ГРИГОРЕНКА

**Я. ПАДОХ: ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ В АМЕРИЦІ**

**"SUČASNIST" — FEBRUAR 1979
KARLSPLATZ 8/III 8000 MÜNCHEN 2**

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

ЮРІЙ ШЕРЕХ

ДРУГА ЧЕРГА

ЛІТЕРАТУРА. ТЕАТР. ІДЕОЛОГІЯ.

Мюнхен 1978. 400 стор. Обкладинка Слави Геруляк.

Книжка відомого літературного і театрального критика і публіциста Юрія Шереха складається з 20 статей і есеїв. Написані в сорокових і п'ятдесятих роках нашого сторіччя вони охоплюють широке коло тем, від Лазаря Барановича до Уласа Самчука, Олександра Смотрича й Олеся Гончара.

Як зазначає у своїй передмові упорядник збірки Ю. Шевельов, статті показують наростання в українській літературі тем нової людяності й національної гордості, змагання проти накиненого колоніального режиму і проти власної провінційності, як також і шукання нових форм у літературі й ідеології, що стали прикметними для кращих людей з поколінь шістдесятих і сімдесятих років на Україні.

Ціна: 12.00 ам. дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:

Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

у США:

Nina Illytzyj
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001
USA

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЛЮТИЙ 1979
Ч. 2 (218)
РІК ВИДАННЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Редактор: Юрій Шевельов.

Заступник редактора: Марта Скорупська.

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Іван Кошелівець, Василь Маркусь, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Роман Савицький,

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в "Historical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e.V.

Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
8000 München 2
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

В'ЯЗКА ДІРЯВИХ ВІРШІВ

Олександр Смотрич

Бува примариться
усе нараз —
вертепу дурноверхого
діра,
і лірника дірявий
спів,
і дядькова дірява
чумарчина,
і скурений на цигарки
дірявий томик
геніяльного
Шекспіра.

У келії, холодній та брудній,
покірний дух Сковороди,
немов музейна пліснь, — цвіте
або у дощ,
немов пльовками мутними,
з побитих шиб стікає.
І світить ребрами оббите
з тиньку вченими тисячолітнє
дранкування.
І ще —
під стелею
забутий цвях,
і ледь помітний слід під ним
украденого в революцію
розп'яття

Ногами босими прочан
гранітні плити лаврські
стерті.
Давно вже церква
без хреста,
давно прочани ті забуті
й мертві.
Спокій,
і лиш під банею,
у висоті —
чийсь крок останній
та завмерлий.
Чи не Ісус Христос
спинивсь на мить,
щоб дух перевести,
і, може, попестити віслюка,
дорогою якого мухи
жерли?
Та ні, лишень примарилось
мені.
Зі стін облуплених
дивилися святі
очима зголоднілих
божевільних.
А на обідраній іконі
чудотворній
була до дірки процілована
прочанами
рука.
Осанна Божій Матері
у вишині,
осанна Непорочній
мовчазна.
Співали мертві.
Я бачив, навіть,
як чиясь душа
під спів той вилетіла
голубом
із церкви.

Смутний ужинок наших мрій —
життя, мов образ викинутий
на смітник,
обідраний із риз коштовних
золотих.

Образ до лиха й ріки
сліз.

Та не смутись,
ачей над смерть нема
надійніших тихіших
тиш.

На небі і без нас
світитиме зірок холодний
рій,
і, може, все здаватиметься нам
ясним,
як ті джмелі на сонці
в гожий день,
як по молитві,
довгій та нудній,
надійний — бажаний
амінь.

Тепер, коли вже нас нема,
а тільки я,
й душа моя, немов без тіла
грішного
зболіла,
а ти, мов янгол, що упав
і більш не годен розпластати
крила, —
пригадується знов і знов
зруйнований вокзал,
війна
і далина у сніжному завої
мертво-біла.

І ми, що од вокзалу йшли,
по шпалах чорних та слизьких
з останніх сил переступали,
кудись — де тепла хата
й хліба шмат,

і глечик пряженого молока
і баба й дід онукам
раді.
Та скільки ми не йшли,
та як з останніх сил
не поспішали —
нам все ввижалися
чужі шоломи та штики,
бо ми ніде своїх
не мали.
Ти впав — тебе пристрілили
тоді...
А я, мов вічний жид,
без цілі та мети
усе жену кудись,
неначе в прірву небуття
шосейними,
як гадина, лискучими
дорогами Канади.

Лежав хрестом на перехресті
чужих покинутих
доріг.
Один — самітніший за Бога —
з болем в тілі,
з жахом в серці...
І бачив — зорі гасли,
мов свічки по службі
в церкві.
І вже не спостеріг,
як сонце сходило
для когось щедре —
лежав колодою холодною
на перехресті.

Як рубонув —
чиясь з плечей
злетіла
голова,
летіли коні,
і він про все забув
в жахній погоні,

лиш дотик вітру
теплого
до щік,
мов неньчині долоні.
Упав —
прокинувся
в полоні.
Живий
із серцем радісним,
що було кров'ю
в скроні.
І раптом голова,
та сама голова
упала з грюкотом
із стелі
долі.

Коли завмре усе
в німій покорі,
коли покриє все
гидка пліснявина
спокою,
коли хропітимуть
потомлені раби,
накормлені з чужого
столу, —
ачей я снитиму
й тоді
про бою шал,
несамовитий крик
людей,
іржання коней
і зрїтиму бодай
у сні —
свої звитяжні хоругви,
і Господа молитиму,
щоб не прокинутись
ніколи.

Слова ростуть, неначе
із закладеного Богом у душі
зерна.

Із слів снуються та складаються
думки,
які, мов дерева — по гілці
гілка —
гілкуються ушир
і пнуться догори,
немов до неба хочуть доторкнутись,
і може радо полетіли б
в небеса,
так корінь в землю вріс
і не пускає.

На тихий стук
я тихо двері одчиню
і увійде Ісус Христос —
не мертвий той,
що на іконах,
а живий
і зовсім безбородий.
І я по-дружньому
Йому кивну,
і ввічливо попрошу
до стола.
— Ну як? — промовить Він.
Я відповім:
— Та так собі — нічого...
І почнемо ми з Ним
розмову,
і говоритимем про все,
не похапцем —
помалу.
(Я більше говоритиму,
як Він,
бож я — земний, а Він —
небесний,
отож я більше в курсі
справи.)
І так ми пробалакаєм
із Ним аж до самого
рана...
Та накінець Він
підведеться
й подякує мені — звичайно,

по-простому,
без викрутасів зайвих.
А я скажу —
нема за що,
приємність по моему боці,
Пане.
Він скорбно йтиме до дверей,
і буде боляче мені
дивитися услід Йому,
на збиті ноги босі —
рани.
За Ним я тихо двері
причиню,
і стомлено присяду.

■

Коли мої слова,
немов два-три потерті
мідяки
покотяться під стіл
з дірявої
нікому непотрібної
калитки,
коли мої думки,
покинуті всіма,
опиняться на смітнику,
мов черепки розбитої
старої ринки —
я рештку слів моїх
у гнів холодний
оберну,
й в прокляття Богові
мою молитву.

1977

ПОМИНКИ

Богдан Нижанківський

1

Небіжчик Петро Ключка, можна сказати, не ризикуючи перебільшенням, виглядав симпатично, а таке враження створювали делікатні рум'янци, покладені на щоках умілою рукою увічливого погребника Ігната Каляфонного, і в лівому кутику уст дискретна усмішка, яка могла означати: "Я вже маю спокій, а ви що?" Ця усмішка привертала увагу кожного, хто приходив до похоронного закладу попрощати Петра Ключку в безконечну дорогу. Здавалося, що усмішка стала важливіша, ніж цілий небіжчик. Що це значило? А значило те, що інколи деталь, залежно від ситуації, стає важливішим, ніж цілість. Декому таке пояснення може не подобатися, але воно належить до категорії щоденних пояснень, без претенсій на науковість. Зрештою, вдаватися у такі міркування може навіть і не личить, бо ж і ситуація і місце позначені смутком, але, на щастя, живий, як то кажуть дипломатично, думає про живе. Коли ж появляється кілька чи кільканадцять сльозинок, їх скоріше чи пізніше перемагають будні. На цю тему краще не роздумувати, бо вона належить до тем, з якими людина родиться і вмирає, і роздумування нічого задовільно не в'яснить і нічого оптимістично не полагодить. Що з того, що, наприклад, заспівають "Вічна пам'ять"? Хто як хто, а небіжчик вже найкраще знає, що жадної "вічної пам'яті" не буде, бо рік, десять, навіть сто не є вічністю, і що вічність є там, куди він пішов. Ті, що так співають, навіть над тим не задумуються. Зрештою, яка може бути "вічна пам'ять", коли люди не пам'ятають числа власного телефону, назов вулиць, прізвищ приятелів, місця, де запаркували авта... Нехай небіжчик спокійно лежить, нехай робить приятелям і знайомим останню послугу, тобто нехай вони відбувають ще одну імпрезу, щоправда, сумну, але й така добра, бо, як відомо, події мають над людиною колосальну перевагу і їх не можна оминати, як ліхтар чи діру в тротуарі. Ці міркування можна було б залишити майбутньому часові, але, застановившись серйозно, треба запитати: "А що, як майбутній час перестане існувати для вас, наприклад, завтра?" Отже, коли міркування з'являються сьогодні, це значить, що вони належать сьогоднішнім

хвилинам, сьогоднішньому часові. А втім, бути небіжчиком — це не маловажна справа. Про нього оце пишеться, бо він є причиною цієї розповіді. Хіба не дивно? Він жив п'ятдесят два роки, сусіди його знали, належав до парафії, бував на пікніках, на академіях, на панахидах, на поминках — мав чесну біографію, ну і що? Чи це вистачає? Так, вистачає! Ніхто ніколи не знає, коли стане причиною розповіді. Петро Ключка також не знав. Незнання ніколи не є гріхом, за винятком випадку, коли особа Ікс свідомо послуговується незнанням у цілях гріховних. Петро Ключка ніколи не був особою Ікс! Хіба ж гріховна особа Ікс могла б виглядати в домовині так симпатично? з рум'янцями? з усмішкою в лівому кутику уст? Ніколи!

Ілько Мантак, один із чотирьох приятелів небіжчика, опершись об стіну, повільно кивав лисою головою і шепотом говорив до Хоми Димного, який, перехиливши довгу шию, заплющував і розплющував очі:

— Я ще в понеділок увечері говорив з ним у барі. Він мав страйт війо, а я пив пиво, бо на вечерю жінка дала біґос. Ну і що? Нині середа, а Петра вже нема. Правда, тіло лежить, але до бару вже не піде, та й нікуди не піде. Поїде тим чорним кедлаком, що вже чекає на вулиці, парох скаже кілька побожних слів, Петра спустять у яму, засиплють, поклепають лопатою — і фертіг. Не заплачуть ні жінка, бо вона вже вмерла, ні діти, бо їх не було. А тут — хіба один Мар'янку Федорина заплаче, як захоче, і як вип'є. А ти Мар'янка бачив?

Хома Димний оглянувся на двері:

— Зараз буде. Він пішов з Василем Будилком купити ковбасу, хліб і трунки. А най то грім б'є! Від ранку не можу позбирати думок. Крім того, жінка каже: "Випий келішок, може поможе". Я з фляшки, як потягнув! Бой! Аж мені сльози з очей потекли.

Ілько Мантак кінчиком язика зволожив губи:

— А що було?

Хома Димний глибоко вдихнув повітря:

— Чиста.

Ілько Мантак глянув на нього боком і зідхнув:

— Моя жінка рідко коли скаже мені "випий келішок".

Хома Димний почав "Отченаш", але перервав і, не відриваючи очей від небіжчика, поволі і ледь чутно вишепотів:

— Не нарікай, твоя Марина годує тебе, як бугая. А горілку п'єш у барі.

Ілько Мантак на мить усміхнувся:

— Ти з нею не витримаєш би.

Хома Димний знову перервав "Отченаш":

— Подивися на Петра Ключку. Нікого, нікогісінького з родини, ні навіть якогось липового кривного. Не один такий самотній

затремтів би з радості, якби з'явилася жінка принаймні раз на місяць і дала йому по писку або хоч насварила. Але її нема! Ти подумай. На Марину не нарікай. Цілуй їй ноги.

Ілько Мантак аж здригнувся:

— Цілувати їй ноги? Ти бачив її ноги?

Хома Димний докінчив "Отченаш" і сіпнув Ілька Мантака за рукав:

— Не кричи. Певно, що бачив. На оселі, там, під двома вербами. Твоя Марина і моя Анна талупалися при березі в озері, як дві вгодовані гуски. Не пам'ятаєш? У липні, як заходило сонце, а вода була тепла, як пригріта зупа. Марина має такі ноги, що світ на них може тримати. Чи ти бачив у Мінхені ту кобіту з каменя? То твоя Марина. Я їй скажу, щоб спала окремо, тоді побачиш, чи не будеш їй ніг цілувати. А ще як зробить бігос або вареники, то ти її поцілуєш вище, і то з другого боку. Мушу змовити ще один "Отченаш", бо мені жаль небіжчика, що таке мусить слухати. Може душа сидить он там, коло того вінка від нас, дивиться на нас і каже до себе: "Хіба вони не бачать, що я помер?"

Ілько Мантак тісніше оперся об стіну і кілька разів косо глянув на Хому Димного:

— Я пам'ятаю, що вони купалися, і я пам'ятаю ту кам'яну кобіту в Мінхені, але ти забув, що вона мала розбиту бомбою задницю. Ну, що ти собі думаєш! Моя Марина ціла, є по чому поклепати. А як я буду цілувати їй ноги, то про це ніхто не буде знати. Вона не мусить тримати на своїх ногах цілий світ. Вона має досить, як мене тримає. Докінчи свій "Отченаш", нехай небіжчик не чекає. Ну, ти вже скінчив?

Хома Димний не відозвався. Тоді до нього і до Ілька Мантака тихо підійшли Мар'яно Федорина і Василь Будилко, Мар'яно Федорина шепнув "маємо буфет", і обидва, на пальцях, як дві чаплі, пішли до домовини.

Ілько Мантак шепнув з докором:

— А до бару таки заскочили.

Хома Димний перехрестився двічі й зупинив руку на висоті чола:

— Ільку, змов хоч один "Отченаш". Заки вони вернуться від домовини, зробиш Петрові приемність. Може його чесна душа стане легшою і скоріше полетить до неба?

Ілько Мантак схилив голову на краватку:

— Я вже змовив п'ять "Отченашів". Його душа повинна бути легка, як нейлонова хустинка до носа. Чи тобі здається, що я Петрові не бажаю раю? Мені перешкоджає думка, що моя Марина, коли я вернуся до хати, запитає мене: "Чого ж ти так довго був? Вже'сь собі добре вдув!" І що я відповім? Нічого. Як я собі вип'ю — моя натура м'якне. А ти мені про кам'яну кобіту в Мінхені!

Хома Димний вже вдруге сіпнув його за рукав:

— Люди оглядаються.

Ілько Мантак здивувався:

— Хто?

Хома Димний повів очима в правий бік:

— Та худа стара жінка в чорній вовняній хустині на голові.

Ілько Мантак іще раз здивувався:

— Хомку, вона плаче. І чому вона плаче?

Хома Димний дивився на жінку в чорній вовняній хустині й поволі, ніби до себе, ніби до Ілька Мантака шепотів:

— Коли хто плаче, ніколи не питай чому, бо можеш довідатися про дивні речі, про які ніхто не повинен знати.

Ілько Мантак навіть не сказав "ага", тільки пильно глянув на Хому Димного, наче б його перший раз бачив. Ну, що ж, і таке буває. Наприклад, два приятелі живуть, як два брати, тридцять, п'ятдесят років, здається, знають один одного, як мідяний гріш, а враз — наскочить така хвилина, така секунда, один з них, не важне котрий, навіть не знаючи, скаже або вчинить таке, від чого його приятель остовпіє. Що це значить?

Мар'яно Федорина і Василь Будилко, поглядаючи обабіч, на пальцях підійшли до Ілька Мантака і Хоми Димного і кілька хвилин мовчали: Мар'яно Федорина, побачивши усмішку Петра Ключки, пригадав, що той завжди купував джин і пив його з тоніком і з льодом, а тепер уже ніколи не буде пити; а Василь Будилко пригадав, що забув одягнути підштанці, й почував себе по-дурному, поправляв на собі ремінець; оглядав штани згори вниз і вкінці повним голосом сказав:

— Старий пайташ!

Ілько Мантак зашипів:

— Тсс! Чого галасуєш? Тсс!

Василь Будилко почав найтихішим шепотом, так що усі троє нахилили до нього голови:

— То все через жінку. Я їй сказав, що йду до погребника подивитися на Петра і змовити кілька "Отченашів", а потім буду на похороні, а пізніше піду з вами трохи посумувати. А вона каже: "Одягни нову сорочку, а спеціально одягни чисті підштанці, бо вони в тебе найбільше бідують". Я скинув з себе білизну, — а спішуся, бо знаю, що Мар'яно на мене в авті чекає, — і ще кажу жінці: "А дай підштанці, ті в синій горошок". Жінка дала мені білу сорочку, оцю, бачите, з модним комірцем, я скинув підштанці — ну, і що ви думаєте? Не знаю, як то сталося. Пригадую, в сорочці я пішов до лазнички, бо жінка завжди мені каже: "Як ідеш з хати, полагодь свою конечність удома. Ти вже не молодий". В спальні я одягнув штани, зав'язав краватку, одягнувся, жінка мене оглянула й сказала: "А пізно не приходи", — і я пішов. Мар'янку, чи ти що

запримітив, як мене побачив?

Мар'янку Федорина підніс голову:

— А що я мав запримітити? Якби ти йшов без штанів, то, очевидно, я запримітив би. А так? Ти повинен був запримітити.

Василь Будилко поволі зідхнув:

— Я запримітив. А знаєш коли? Тоді, коли клячав перед домовиною і побачив, як Петро підсміхається. Раптом я відчув — у штанах повіяло холодком. Я встав — і пригадав, що підштанці в синій горошок залишились у спальні на ліжку. Ото! Що тепер робити?

Ілько Мантак kleпнув Василя Будилка по плечу:

— Правда, бути в підштанцях безпечніше, але як нема, то нема. Підпережися тісніше.

Хома Димний шепнув голосніше:

— Тихо! Ша! Йде Ксеня Листова.

Усі четверо, непорушні, обкинули цікавими поглядами Ксеню Листову, яка на мить зупинилась у дверях, — добре скомпонована, у темному тричвертевому плащі, з-під якого хвилювали широкі складки чорної сукні, — і, схиливши голову, підійшла до домовини.

Хома Димний глибоким шепотом сказав:

— Так, це вона.

Ілько Мантак глухо загудів:

— Я її ніколи не бачив.

Коло них з м'яким шелестом ряси пройшов священик, а за ним, круглий з усіх боків, дяк Федь Ніжка.

Василь Будилко скривився:

— Козячий голос. Ме-ке-ке!

2

На цвинтарі був спокій, не тому, що небіжчики не говорять і не проходжуються по алеях, а тому, що більше або менше засмучені відвідувачі не поспішали, не сперечалися, не вели дискусій. Звичайно кожний приносив квіти або підливав принесені попереднього разу, сотий або тисячний раз прочитував напис на сірій чи чорній плиті, при тому ставши сусідньому небіжчикові на голову або на ноги, залежно від того, в якому напрямі ходив чи стояв. Ніхто, очевидно, не мав на думці зневажати сусідніх небіжчиків, і, наприклад, удівець не ображався і не спалахував гнівом, коли бачив, що якийсь відвідувач, ідучи з квітами чи без квітів, притолочив якусь частину його найдорожчої дружини. Тут, на цвинтарі, вічність своїм крилом торкнулася землі, і кожний, хто приходив сюди, відчував, що вона торкає і його. Перебільшенням

було б сказати, що кожний відвідувач однаковою мірою відчував цвинтарне дихання, яке несло від кожного листка, від кожного біла, від кожної квітки, навіть зів'ялої чи зробленої з пластику. І, мабуть, тому відвідувачі були толерантними і доброзичливими, і при зустрічах усміхалися одні до одних. Думається, що усмішка, навіть така, як у Петра Ключки, стверджує силу життя. На жаль, усмішки Петра Ключки вже ніхто не побачить. Вона зникла разом з ним під свіжо зрушеною землею і двома вінками. На одному, з хризантем і айстер, була блакитно-жовта шарфа з чорним написом: "Спи, Друже, ми тебе не забудемо", а на другому, з багряних рож, на чорній шарфі срібними буквами блищав напис: "Прощай".

Хома Димний довго дивився на цей вінок і зідхнув:

— Бідний Петро. Коротку мав приємність.

Потім задумано глянув на Ілька Мантака, який стояв на чорній плиті, де з-під його ніг виднів напис "Найдорожча бабуня" і, задерши голову, дивився на ключ диких качок; на Мар'янка Федорину, який неквапно закурив цигарку і, кинувши надпалений сірник на землю, підняв його і сховав у кишеню; і на Василя Будилка, який, попустивши ремінець, довго вовтузився зі штанами.

Хома Димний оглянувся навкруги:

— Хто бачив її?

Ключ диких качок уже зник, тому Ілько Мантак відозвався перший:

— Кого?

Хома Димний кивнув головою в бік вінка з рож:

— Ксеню Листову.

Мар'янка Федорина знизав плечима:

— Я її не знаю. І ніколи не бачив. Звідки вона?

Василь Будилко ще раз поправив ремінець і майже сердито глянув на приятелів:

— Я ніколи не думав, що без підштанців так невігідно. Увесь час маю в штанах вітер.

Хома Димний знову глянув на вінок і неквапливо пустився іти до алеї, де стояв олдсмобіл Мар'янка Федорини:

— Ходім. Петро нас уже не потребує. Якщо в небі ствердять, що він був грішником, то матиме побачення з Люципером. Ну, як думаєте? Він був добрий чоловік, добрий приятель. Не можна сказати жадного лихого слова. Любив часом випити, але хто з нас не любить? Нині вип'єм за його душу. Мучився, ціле життя мучився. Сам, сам, до холери сам! Мусить піти до неба, чи як те відпочинкове місце називається. Якщо ангели чи інша варта його не пустять, то я питаюся: кого вони пускають?

Хома Димний зупинився:

— Я його знав, добре знав, ще з краю, і його жінку, Юстину. Чи вам відомо, що вона була спаралізована, так її добивали московські кати у в'язницях, у кацетах і чорт знає де. За Петра. Минулого року померла. Тепер вони разом.

Хома Димний махнув рукою:

— Ніхто не говорив промови, а я починаю тепер, тут. Пощо? Хто слухає? Ви три, горобці та мурашки, що он біжать по цій плиті над якимось небіжчиком.

Василь Будилко попустив ремінець і полегшено відідхнув:

— Моє черево трохи обросло салом. Як стисну, то починає мене колоти під грудьми. Ну, так, Хомку, добре, що ти сказав кілька слів. Ми не промовці, ми його приятелі.

Ілько Мантак відступив крок убік:

— Бачите?? Плита: "Найдорожчий муж", а онде там, також "найдорожчий муж". Їх ту багато. Подивіться. Мушу сказати своїй Марині.

Василь Будилко і Мар'янку Федорина глянули йому під ноги, а Хома Димний, дивлячись на жовте листя молодого клена, яке тихо спливало на холодну траву, повільно сказав:

— Не наша земля.

Ілько Мантак раптом запитав:

— Хто є та Ксеня Листова?

Питання, здавалося б, зовсім звичайне. Безконечну кількість разів можна почути, наприклад: "Хто цей пан?", "Хто ця пані?", "Хто цей ідіот?", "Хто ця гадра?". Такі питання зовсім не означають, що той, хто питає, має бажання познайомитися. Попросту — хоче заспокоїти власну цікавість, а вона, в загальному розумінні, як напевно кожний знає, є рушієм життя, і є причиною всіх приємних і неприємних подій, які в житті з'являються. Кожного дня кожна людина має, як не сотку, то принаймні десятку питань, на які старається сама собі відповісти, а коли відповіді не може знайти, ну, тоді з'являються так звані проблеми... Ілько Мантак зовсім не задумувався над тим, що теоретично чи практично значить цікавість. Він просто був цікавий, як кожна нормальна чи навіть ненормальна людина. Жадної, навіть найменшої цікавості не проявляє тільки небіжчик.

Хома Димний підніс комір блюзи:

— Віє холодом. Чого ж ми стоїмо? Ти, Василю, дістанеш катар. Твоя Юлія напевно дивиться на твої в синій горошок підштанці й ронить сльозу.

Василь Будилко закашляв:

— Мабуть, я вже трохи простудився. Пощо мені було міняти підштанці? Чи я йшов на авдієнцію до президента? Якби не небіжчик Петро, то я був би в старих підштанцях ходив іще кілька днів.

Мар'янку Федорина, який ішов позаду, відізався з докором:

— Ви йдете по небіжчиках, як по тротуарі. А ти, Ільку, спеціально. Принаймні ставай на ноги, а не куди попало. Якби ти тут лежав?...

Ілько Мантак невдоволено глянув під ноги:

— А що я пораджу? Лежать один коло одного, як оселедці. А за мене не журися. Як умру, даю тобі дозвіл — можеш на мені навіть каміння товкти. Зрештою, бачиш, ще два небіжчики, і ми вже коло авта.

Хома Димний обернувся і прижмуреними очима обкинув жовтіючу рівнину, на якій де-не-де маяли зоряні прапорці й у кожному узголів'ї різними кольорами манили до себе живі й пластикові квіти:

— Треба буде замовити плиту і подумати, що на ній написати.

Ілько Мантак притакнув:

— Райт, а під прізвищем треба написати: "Скиталець".

Мар'янку Федорина відчинив авто:

— Не спішися, про це поговоримо. Найважливіше зроблено: Петро лежить у землі. А він завжди казав, що хоче лежати у своїй, коло церкви, де батьки, діди і прадіди. Паршива доля! Ну, залазьте! Ти, Василю, садися перший на заднє сидження, бо вже зубами дзвониш. А ти, Ільку пхайся за ним.

Ілько Мантак влазив головою наперед, крєктав, вкінці гупнув на сидження, аж авто загойдалось, і засопів:

— Я не люблю їздити на заднім сидженні. Влізти тяжко, а вилізти ще тяжче.

Мар'янку Федорина покрутив головою:

— Ти подивися на Василя. Вліз, як кіт, пізнати, що він з автом запанібрат, а ти вже п'ять авт з'їздив, а сідаєш, як на драбинастий віз.

Мар'янку Федорина вже готовився сісти за кермо, коло Хоми Димного, що, звернувши голову, вдивлявся в далеку алею, як Василь Будилко несподівано вигукнув:

— Гальт? Стап! Я висідаю! Дай, Мар'янку, ключі від транку.

Мар'янку Федорина здивовано обернувся:

— А пощо?

— Хочу взяти з торби фляшку чистої.

— Тут?

— А чому ні? Ви всі в підштанцях, а мені зимно. Крім того, це буде останнє прощання Петра — нехай бачить, що ми про нього не забуваємо.

Мар'янку Федорина подав ключі:

— Маєш, гологузичнику. І візьми пластиковий кубок.

Василь Будилко виліз з авта так, що воно навіть не дригнуло, а Ілько Мантак мугикнув "балерина" і, вмостившись вигідніше, почав

майже замріяно:

— Я маю вдома старий кований келішок, що з нього ще мій прадідуно пилю, а я з нього п'ю тільки на Різдво і на Великдень. Жінка його сховала, так що я навіть не знаю де. Пам'ятка. Я вам колись...

Ілько Мантак мав намір говорити довше, але в авто всунувся Василь Будилко з пляшкою "виборової" і пластиковим кубком. І, власне тоді, коли брався відчинити пляшку, Хома Димний поволі сказав:

— Он там іде Ксеня Листова.

Всі глянули ліворуч і побачили Ксеню Листову, яка, не поспішаючи, йшла травою туди, де жовто-сірою плямою видніла плоска могила Петра Ключки.

Ілько Мантак аж підвівся:

— А де її авто? Я не бачу жадного авта.

Мар'яно Федорина показав рукою на закрут алеї:

— Там. Дадж, свінгер, брунатний, чорний дах.

Василь Будилко, стиснувши пляшку між колінами, зняв з шийки бляшану закрутку.

— А я її не знаю. Хто вона?

Хома Димний не повернув голови:

— Я кілька разів бачив, як вона була з Петром на концерті і на бенкеті. Петро мені казав, що він один раз був у неї, не знаю де. Ну, почали зустрічатися. Нема чого допитуватися, хто вона. То її справа. Бачите, вона чекала, щоб коло могили не було нікого. Ви знаєте, як то кумасі язиками мелють. Вистачить, що бачили її в погребника... Може вона тепер молиться, може журиться, а може ні про що не думає...

Василь Будилко налив половину кубка, шепнув "Дай Боже", перекинув голову і, зробивши з уст круглу лійку, перелив туди гострий плин, а коли він довгим струмком поплив на місце свого призначення, Василь Будилко запитав:

— Що ти сказав? Ні про що? Чи можна думати ні про що?

Дійсно. Чи можна думати ні про що? Можна. Можна стояти, іти, лежати, сидіти і не брати участі в тому, що навколо діється. Пасивність є добрим ліком і, здається, найпершим в історії людства. Події, кольори, звуки, що звичайно загортають кожну людину і несуть її туди, куди хочуть і як хочуть, для тої людини, яка не думає ні про що, не мають найменшого значення. Вона від світу не хоче нічого, а від людей тільки одного: не перешкоджайте мені бути в собі — і йдіть до чорта! Що ж, про погляди можна сперечатися, але в цьому випадку безнадійно, людство випрацювало свої норми, так що кожне явище, яке діє самостійно і до них не достосовується, є, делікатно кажучи, ненормальне.

Ілько Мантак, який почув тільки останнє запитання Василя Будилка, відповів:

— Чи можна думати ні про що? Я тобі скажу. Можна! Я часом так роблю. Сиджу на канапі і дивлюся перед себе, навіть пальцем не ворухну, тільки кожного разу жінка мені каже: "Ти знову туманієш?"

3

Чи Ксеня Листова дійсно думала ні про що? І чи міркування з того приводу стосуються до неї? Якби знати! Деякі філософи, поети, письменники і нещасливо залюблені твердять, що жінка — це таємниця, очевидно за винятком тещі. Тверезо думачі, навіть випивши, твердять, що кожна жінка тільки тоді є таємницею, коли варить. Чи досить? Ні! Питання залишається відкрите.

Василь Будилко, який не випускав пляшки з рук, штовхнув Ілька Мантака під бік:

— Ксеня Листова дивиться в небо. І що вона там бачить?

Ілько Мантак глипнув на пляшку:

— А що? Може бачить Петра?

Василь Будилко глянув на небо:

— Забобони. Може іще скажеш, що Петро сидить на хмарі і баламкає ногами?

Ілько Мантак знову глипнув на пляшку і притишено сказав:

— Дай.

Василь Будилко мовчки подав пляшку, і Ілько Мантак, проковтнувши слину, аж Адамове яблуко піднеслося під бороду, приклав до губи шийку і поволі перехилив голову. Так, це був традиційний господарський ковток — повільний і доброї міри. Нарешті Ілько Мантак схилив голову, відлучив шийку від губ, витер її верхом лівої долоні і подав пляшку Василеві Будилкові:

— Ти добре зробив, що приніс. Заки Ксеня Листова помолиться, то фляшка придасться.

Хома Димний обернувся цілим тілом і глянув на Ілька Мантака:

— Ти також без підштанців?

Ілько Мантак широко розтягнув уста:

— Я і в підштанцях умію. Ксеня Листова задовго молиться. Хочеш ковтнути?

Хома Димний помовчав, і вкінці зідхнув:

— Нехай. Колись у краю поминки робили на цвинтарі. Думаю, що Петро буде з нами. Ну, налий в кубок, половину. Мар'янку, чи ти хочеш сухий сидіти?

Мар'янку Федорина м'яко усміхнувся:

— Я драйвую, але нап'юся. Такий день. Петро був добрий приятель.

Першим випив Хома Димний: він натягнув уста до кубка і, заплющивши очі, нагло перехилив голову разом з кубком. Стуливши уста, він кілька секунд сидів непорушно, а потім вишептав довге "а". Мар'янку Федорина узяв кубок обома руками, нюхнув кілька разів, скуштував краями губ і, сказавши "ну", поволі перецідив у горло.

Ілько Мантак, наставивши Василеві Будилкові кубок і, спостерігаючи, як "виборова" доходить половини, почав:

— Я вам скажу правду. Коли моя Марина часом змилосердиться і я вип'ю до обіду келішок, то він мені не смакує стопроцентово. А тут або в барі — інший світ. Або, як каже Только Капусник, — інша стратосфера. А той Только Капусник, то він розбив поліційне авто і ще сварився з поліцаями, що то вони на його джалалу наїхали. Чи ви чули таке?...

Василь Будилко перебив:

— Ти, Ільку, ще щось говори, а я за той час принесу з транку цілу торбу. Хіба не будемо пити саму горілку, як боми, треба щось кинути за драбину. Ну, і поминки, не забуваймо за Петра.

Василь Будилко висунувся з авта, а Ілько Мантак, сказавши "Я можу", вже ось-ось мав почати, але Мар'янку Федорина повідомив:

— Дивіться, Ксеня Листова обійшла гріб і дивиться на наш вінок.

Хома Димний обернувся до Ілька Мантака:

— Налий ще. Чи ви знаєте, що Петро заміряв з нею женитися?

Мар'янку Федорина тихо здивувався:

— Женитися? Він тобі казав?

Хома Димний знову обернувся до Ілька Мантака:

— Ну? Ти вже налив?

Мар'янку Федорина докінчив:

— А коли він тобі казав?

Хома Димний взяв від Ілька Мантака кубок:

— Тиждень тому.

До авта всунувся Василь Будилко з тяжкою торбою.

— Все, чого душа прагне. В Мар'янка було б вигідніше, але ми хочемо з Петром. Правда? Хомку, є два пута ковбаси. Дати тобі кавалок?

Ілько Мантак засунув руку в торбу і витягнув пластикові кубки:

— Беріть. Нехай кожний має своє начиння. Носатизни з нас ніхто не має, але вигода і елегантність передусім. Ну, можемо починати. Кому наливати? Я буду бартендер. Якби так мене моя Марина побачила! Го-го!

Кожний тримав у одній руці кубок з "виборовою", а в другій шматок ковбаси і чекав.

Хома Димний підніс кубок:

— Якби мені минулого тижня хтось сказав, що я буду сьогодні разом з вами на цвинтарі пити горілку за душу Петра і то в авті, я не повірив би. Дивно, дуже дивно.

Хома Димний говорив правду, але не всю. Людина дивується ціле життя. Дивується, будши дитиною, коли перший раз спостереже муху, дивується в силі віку, коли осягне великий успіх або зазнає великої невдачі, а потім, у глибокій старості, знову дивується, коли побачить муху, не пам'ятаючи, що це таке. Кожний, кого таке пояснення не задовольняє, може додати собі свої здивування, проти яких, мабуть, ніхто не буде мати жадних застережень, хіба за винятком професійних песимістів.

Ілько Мантак, скористав з того, що його сусіди пережили чарки, і почав:

— Ти, Химку, сказав правду. Дуже дивно. Але з тої причини люди дивуються щодня в цілому світі. Ти не думай, що мені за Петром серце не крається. Крається! Він принаймні вмер спокійно. А чи ви знаєте, що було з Костем Кришкою? Тим присадкуватим, дві хати, одна з червоним дахом. Чи ви знаєте, що було з ним перед тим, заки він помер? Я вам скажу. Одного разу, в суботу, я зустрів його, як він ішов від фриз'єра, підстрижений і чимось напахчений, ну, і під газом. Він відразу до мене: "Ілька, біда мене чіпилася". Я питаю: "Яка?" А він каже: "Коли я приходжу з бару до хати і гляну в дзеркало, то бачу задницю". Я йому: "На то є рада, зміни дзеркало..." А він каже: "Я купив дзеркало з комодою ще тоді, як жінка жила. Заплатив гибель грошей". Я кажу: "Може тобі продали дзеркало зі задницею, а ти не придивився?" А він майже плаче: "Тобі добре жартувати!" Тоді мені стало його жаль, свій чоловік, і я кажу: "Ти заслони дзеркало обрусом або коцом". А він каже: "Добре". В понеділок я його зустрів коло церкви, а він каже: "Я вже заслонив дзеркало, але не помагає. Ще гірше. Я тільки в двері, а задниця на порозі". А я питаю: "Чия вона?" А він аж стогне: "Не смійся, бо то не до сміху. Я її ледве випхав за двері, а сам цілу ніч пересидів у лазничці". І що ж я міг порадити? Такі були дві розмови з нещасним Костем Кришкою. А за два чи три дні, коли я йшов купити газету, він мене побачив, аж підніс руки і каже: "Ілька, все є добре". Я питаю: "Задниці вже нема?" А він каже: "Не знаю". Я питаю: "Як то не знаєш?" А він каже: "Я входжу на чотирьох, і її не бачу. Вона на іншій висоті". За три тижні, в суботу він помер. Заперся в лазничці і помер. Таки задниця його знайшла! Аж не хочеться вірити...

Мар'яно Федорина меланхолійно перебив:

— Ти, Ілька, не розумієш. Він був самітний. Одне тільки дивно: чому задниця. Осипко Кільчик, що йому в шпиталі вирізали одну нирку, якось, як прийшов до хати, побачив свою жінку в двох особах. Він сам мені говорив. Щастя, що його жінка добра і йому

було все одно, котра покладе його в ліжку. Але не кожний має таке щастя.

Ілько Мантак зідхнув і до дна перекинув кубок:

— Так, то правда. Ви думаете, що я на свою жінку нарікаю. Вона трохи сукриста, але господиня. Часом, як стоїть коло кухні, так пахне всякими стравами, що я з'їв би її разом з борщем, з росолом, з варениками, з бігосом і навіть з салатою. Я не дивуюся, що Петро хотів оженитися. Що він собі варив?

Хома Димний докінчив їсти ковбасу і передав Василеві Будилкові порожній кубок:

— Ще дай кілька крапель, тих більших. Ми так довго жонаті, що Мар'янко між нами, як заблукана вівця. Ну, Мар'янку, скажи.

Мар'янко Федорина трохи соромливо усміхнувся:

— Та ніби так. Знаєте, часом, як погляну на крісла в кухні, в їдальні, у вітальні і на канапу, і подумаю, що на них, крім мене, ніхто не сяде, то мені стає сумно, і я думаю: "І чого ти живеш?" Що вам ще більше сказати? Василю, налий. Мені в голові ще ясно.

Ілько Мантак раптом підвівся і вигукнув:

— Гей, вона, та Ксеня Листова йде, відходить від Петра!

Всі звернули очі на Ксеню Листову, яка, загорнувши хвилясте русяве волосся на плечі, йшла з піднесеною головою, гойдаючи у спущеній руці малою чорною торбинкою.

Мар'янко Федорина несподівано з кубком у руці вийшов з авта:

— Алеж вона вміє йти! Так, мов би не йшла по землі.

Ілько Мантак і Василь Будилко готувались вийти з авта, але Хома Димний їх зупинив:

— Не робіть демонстрації. Її видно, як на долоні.

Ксеня Листова йшла, не оглядаючись, і тоді, коли почала звертати праворуч до алеї, де стояло її авто, Мар'янко Федорина поставив кубок з "виборовою" на дах авта і пустився навперейми.

Ілько Мантак з подивом повторяв:

— Бой, о бой, а то ананас!

Василь Будилко доїдав ковбасу:

— Краще на цвинтарі познайомитися за життя, ніж по смерті.

Хома Димний крутнув головою:

— А він нам про крісла, що нема на них кому сидіти, і про канапу!

Ілько Мантак таки не втерпів і виліз із авта, і, хоч його закинуло, стояв із кубком у руці, як трохи перекилена статуя:

— Мар'янко вже її перейняв! Стоїть, як на муштрі. Хто б то подумав! Він їй щось говорить і говорить. Що він говорить? Тепер вона йому говорить. Ну, подивіться! Він іде з нею до її авта. Нахилився і щось їй на вухо. Ви бачите? Вона загортає волосся і

дивиться на нього. Ну? Чи ви сподівалися? А тепер — бачите? Він поцілував її в руку! Чи ви коли думали, що Мар'янку такий інтелігентний?

Василь Будилко доїв ковбасу, налляв собі половину кубка і сказав до Хоми Димного:

— Я думаю, що Мар'янку ходив на якісь курси.

Хома Димний довгим і спокійним ковтком випорожнив кубок:

— Що робити з жінками, на то не потрібні жадні курси, і не треба бути інтелігентним.

Ілько Мантак, який хвилину був здивований і вмовк, почав знову:

— Вона вже всіла в авто, і бачите? Помахала йому рукою. Що він їй сказав? Дивіться, як він іде! Він біжить, як тінейджер! Хомку, ти йому скажи, що Петро он там лежить. Чуєш?

Але Хома Димний не вспів сказати нічого, бо Мар'янку Федорина вскочив у авто і відразу почав:

— Алеж кобіта! Вона має ресторан з баром на шістнадцятій милі. Вдова. Вона мене два рази бачила на парафіяльнім пікніку. Я сказав їй, що ми в авті поминаємо Петра, а вона каже: "Я вас усіх запрошуюю на поминки до мого ресторану, нині на сьому. Будемо разом у осібній кімнаті". І каже: "Перекажіть своїм приятелям". І ще сказала: "Петро мені сказав, що Ілько любить оповідати всякі історії".

Ілько Мантак, який з оханням і аханням втискався на своє місце, здивований випрямився:

— Вона так сказала? Направду?

Мар'янку Федорина великими веселими очима подивився на Хому Димного, на Ілька Мантака, на Василя Будилка і підніс руку:

— Ша! Решту я вам скажу в ресторані. Я вас повезу туди і назад. Своїм жінкам скажіть, що я, Мар'янку Федорина, маю вас під своєю опікою. Ну, а тепер вйо. Їдемо!

Хома Димний глянувши на наручний годинник здивувався:

— Пощо спішитися? Тепер кілька минут по третій. А поминки о сьомій.

Мар'янку Федорина увімкнув мотор і натиснув на ґаз аж колеса зашипіли:

— Не маю часу. Мушу ще скупатися — і так далі.

А хто плаче? Та стара худа жінка в чорній вовняній хустині на голові.

ДВОЄ ОПОВІДАНЬ

Докія Гуменна

Щілінка — провалля... безодня?

1

Таня летить на крилах. Ось яку новину несе вона додому, до Аристида і до прибраної мами! На radoщах Тані навіть із голови вилетіла та незручна щілінка...

Невідомо, коли утворилась вона в цій такій гармонійній, такій зразковій родині. Хоч вони дуже різні, але так пасують одне до одного. Взяти хоч би Таню. Вогонь! Скільки в неї тієї енергії — і на все вистачає. Вона й у Пласті — сеньйорка, і в Школі українознавства вчить дітей, і в церковному хорі співає... І ще й відвідує курс кераміки, вчиться італійської мови... І вдома в неї все горить під руками. Отака вона й у одягові. Любить добрати все яскраве, щоб воно вбирало очі ще здалека... так, як і її усмішка, за три милі вже летюча назустріч.

Її ж прибрана мама, а вірніше свекруха, була в зовсім іншому стилі. Убрання її завжди пригашеного кольору, в делікатних півтонах, але так припасовані, що відразу впізнаєш поколіннями вироблений елегантний смак. Дистингована пані, вона розмовляла так само тихо, без підвищення голосу, лагідно, ласкаво і авторитетно. Часом тільки в голосі бринить металевий відтінок: це до сина, себто Таниного чоловіка. І треба було дуже великого відчуття, щоб знати, коли вона незадоволена.

Аристид був "майже як клясичний герой". Дуже добре вихований, плеканий, у всьому покладався на маму. Годив їй, а особливо тоді, як з'являлися оті металеві нюанси в голосі. І все йому вдавалося, життя гладенько розкривало перед ним свою стежку. В Європі мама дбала, щоб Аристид учився. Коли приїхали до Америки, він ні одного дня не змарнував. Працювала Таня, а він, дякуючи цьому, мав змогу здобути американський диплом інженера. Тепер має дуже добре платну працю, тепер, бачите, Таня може вже не працювати на насущний.

Докія Гуменна готує збірку оповідань, яку вона називає "Українські новелі американського походження". Назва збірки ще не устійнена. Містимо двоє оповідань з цього циклу.

Отже, живуть дружно, в згоді, ніяких розбіжностей не відчувається. Таня з вдячністю приймає завваги досвідченої старшої пані, а вірніше — поради. Як треба поводитися на людях. — Бо може молода людина чого й не знає. Таня ж виїхала з дому тринадцятилітньою, потрапила у военний крутіж, розгубилася з батьками... Яюсь, разом із іншими, хвиля переселення до Америки загорнула й її. Тут в Америці біржа праці послала молоденьку зграбну шістнадцятилітню дівчину на працю до престарої мільйонерки. Отож і працювала в неї Таня, аж поки та не померла, ще й англійської мови навчилася біля неї, бо Танин бистрий розум хапає все на льоту. Добра була праця. Таня відчувала себе не так компаньйонкою, як правою рукою господині. А як приходила відпустка, то мільйонерка, як свою внучку, висилала її літаком до різних більш або менш екзотичних країв. І Таня у свої вісімнадцять років побувала вже в Каліфорнії, на Флориді і в Південній Америці... Ще мала надію Таня побачити й якісь оті казкові Бермуди та Гаваї, — та й померла мільйонерка. Правда, не забувши й про Таню в своєму заповіті.

Отож тоді й вибрала її пані Журжинська за дружину для свого сина. При цьому досягалося дві мети: дівчина буде, як шовкова рукавичка на руці, не коверзуватиме, мов якась плекана мамина доня; а подруге, пані Журжинська переконана соборниця, і вже давно ухвалила собі одружити сина з дівчиною зі Сходу.

І от закралася, не знати коли, тонесенька-тонесенька, ледве помітна щілінка. Може від того, що коли-не-коли почує Таня від своєї прибраної мами щось зневажливе? Ні, не на її, Танину, адресу, боронь Боже, ні! А так-о: почує пані Журжинська, як співають дівчата-східнячки пісню із широким польовим розгоном і скривиться: "Колгоспниці! — зневажливо кине, ще й додасть: — Щось такого!" А Таня, власне, не тямить, чого це так принизливо чи соромно бути колгоспницею. Хто ж колгоспники? Та ті ж селяни й селянки. Хіба не ті самі, що створили наші народні вишивки, писанкові орнаменти, пісні, танки, все те, що ним так пишається сама ж таки пані Журжинська? Чи не ті самі, що з них складається український народ? То чого ж так погорджувати колгоспниками?

А раз таки й на свою адресу почула Таня. Таке: яюсь, покладаючися на свій власний смак, вдягла Таня до сталєво-сірої сукні жар-оранжове намисто. Та й почула від мами, що вона вдяглася, як КОЛГОСПНА ХВЕСЬКА.

До порад маминих Таня завжди прислухається: як поводитися при столі, як орудувати виделками-ножами-ножиками, тарілками-тарілочками-келішками... Звідки ж мала б навчитися того Таня? У Макиївці, в земляночці, де виросла? То вчилася Таня й розмовляти стихшено, не сміятися голосно, — як і пані Журжин-

ська. Що ж, для Тані це своєрідний університет, вона жадібно вбирає всю науку, що трапляється на її шляху. От, хоч би й така дрібничка, як із тими рушниками у ванній кімнаті. Хто, звідки в донбасівській землянці знав, що для кожного члена родини має бути цілий набір рушників та рушничків? Боронь Боже, переплутати! А ще крім того, "священні" для гостей! Сама пані Журжинська, коли де ночує в гостях, урочисто питає: "Котрі тут мої рушники?"

Тож почувши про "колгоспну Хвеську", Таня мерщій перемінила оранжові коралі на перли і відразу постаралася забути цю дряпину.

Але помимо її волі щілінка ніби побільшала.

2

Таня про щілінку в цю мить забула. Вона ж несе вістку, боячись розхлюпати свою радість. Знайшлися її батьки! У Школі українознавства їй щойно передано листа з Англії, від тамтешніх організацій, що Танин тато розшукує її та просить написати до нього на таку то адресу. О, Таня летіла б до них! Так зразу оце, якстій! А чи не краще...

Так, ясно, вона забере їх сюди, є ж у неї свій пишний дім. Чи впізнають її тато й мама? А яка буде радість оце зараз, як вона зайде до хати і сповістить про свою велику новину!

І Таня вже уявляє собі ту хвилину, як зустрине батьків на летовищі.

Але що це? Як почала читати прибраній мамі листа, почувла вона металеві нотки в голосі пані Журжинської.

— Це неможливо! Це абсолютно виключене! — мовила вона. — Щось такого! Не до подумання! Де вони можуть тут жити? По скільки їм років? Ми нічого не можемо їм запевнити, — ні роботи, ні мешкання.

— Та ми ж жили в земляночці й не було нам тісно! — вирвалось у Тані. — А в такому просторому домі, як оце наш, — і нема де жити? Таж у нас нагорі може бути ще одне мешкання. І тут на партері всім нам буде по кімнаті. Розмістимося!

— Поки я живу, я хочу жити з комфортом, — хмарно виголосила свою часто вживану фразу пані Журжинська. — Досить ми намучилися в таборі за коцями. По цілому тижневі не бачили десять дека масла, так бідували...

Таня всміхнулася про себе. Вона в дитинстві не бачила масла роками, а тут біда яка: тиждень не було масла...

І чує вона остаточний присуд:

— Ні! Тепер Аристид добре заробляє, і я більше мучитися не хочу! Не поділю цієї хати з якимись ще мешканцями.

Таня раптом побачила не щілинку, а провалля, що його не перескочиш. Ще й Аристида нема. Він би її підтримав, переломив би нехить пані Журжинської. Лагідний вдачею, він у всьому згоден з Танею. Ще б пак! Заробляючи в магнатки, вона платила за його науку, за той його інженерський диплом. Вона, а не пані Журжинська. Вона ж готівку вклала на купівлю цього дому — чого ж би мала бути між ними якась незгода? Заради нього не образилася колись на маму його, а прийняла за нормальне оту її дивну фразу, що довго невідступно стояла в голові, а тепер знову вискочила...

... Були вони в гостях у рідні Журжинських в Арізоні. Вже навчена, що гостей рушники — щось священно недоторкальне у ванних кімнатах таких комільфо-родин, як Журжинські, вона для себе не побачила жадного. Запитала прибрану маму, — чим же втиратися? А пані Журжинська відказала: "Та бери там якогонебудь!" Якого ж? Невідомо, може хто тим рушником витирає ноги? Тоді Таня здивувалася вельми: як же це так? Тільки одна вона не удостоєна втиратися окремим рушником? Але проковтнула, бо ж у них ніколи ніяких сварок у родині не водилося... Була й забула, а тепер ось така непотрібна дрібниця згадалася. І тепер — тепер! — озлила її. Ох, коли б тільки швидше прийшов Аристид, я їй покажу!

А, ось і він! Аристид вислухав від схвильованої Тані новину і запитливо подивився на матір.

— Чи не можна б якось уладнати це? — питає. — А що, як ми поселимо батьків у іншому домі, знайдемо їм мешкання?.. І все буде гаразд.

— То тоді й я піду з ними! — вирвалося в Тані.

— Стиш свій голос! Це нечемно! — зауважила металево пані Журжинська. — Щось такого!

— Ви тільки й знаєте, що виховувати мене! Я вже наслухалася цього по самі вуха! — роздратовано вигукнула Таня. — Чи цей дім не мій так само? Чи я не така сама господиня тут, як і ви? "Морґедж" сплачує Аристид? То що? А хто заплатив готівкою більшу половину? І що ж, тепер я не маю права прийняти сюди мою родину? Зрештою! Аристид став інженером з моєї ласки!

Настала мертва тиша. Такого ніколи тут не говорилося. Справді — ЩО-ОСЬ ТАКОГО!

— Ти поводишся, як колгоспниця! — зовсім уже іржавим тоном, а таки не підвищуючи голосу, процідила пані Журжинська. — Не забувай, що ти — дружина мого сина, а не колгоспна Хвеська, і маєш обов'язок заховуватися прилично.

— Так знайте ж, що я не колгоспниця, — зірвалася з припони Таня. — Я — шахтарка!

Вона геть забула за всі науки доброго тону пані Журжин-

ської. Перед нею блискавично проминуло все її дитинство у шахтарському селищі, у земляночці.

3

Справді, села Таня майже зовсім не пам'ятала, хоч у селі вродилася. Тата не стало, а мама покинула їх, трьох дівчаток, у людей, сама ж подалася на Донбас, там у шахті працювала. Аж тоді, як подарували їй добрі люди земляночку, забрала дітей до себе. Ото там і росла Таня, була вона найстарша. Мама щодня йшла в шахту за коня робити, а Таня була меншим сестричкам за маму: варила, прятала, прала. А потім і до школи пішла. Відразу ж піонеркою стала, та й дуже скоро висунулася на піонервожату. Дуже бо в неї була жвава та сприйнятлива вдача. Дівчинка, як горішок, вона до всього мала сприт. Не було чого їсти — ловила в степу ховрашків. Шкурки теж не пропадали, вона носила їх до міста, там за них купувала, чого до хати треба. І себе не забувала. Ото дасть їй мама кілька копійок, щоб на потяг вистачило, то вона пішки зайде до міста, а за ті копійки купує собі квитка до цирку. Приходить додому, а мама вже й перемліла: де дівчина поділася? — Де ти була? — Завзята Таня ще й не признається!

Отака була Таня. Все вміла і все хотіла вміти. Та щоразу допитувалася: "А чи є в нас тато? А де наш тато? В усіх товаришок є тато, тільки в них нема. І Таня уявляла собі тата на зразок татів інших, ну, скажімо, як тато Володьчин. Бухгальтер. Опасистий, в окулярах, трохи неповороткий, у завжди білій випрасуваній сорочці, при краватці. Або як начальник шахтового управління: в шкіряній тужурці, з борідкою еспаньйоль, завжди з веселим дотепом на устах та усміхом, що відкривав золотого зуба.

Та й от раз... Тані вже дванадцять років... Приходить вона додому із школи, а застає в землянці якогось бородатого обдертого бродягу. Замість пальта, клоччя на ньому так і висить. Зарослий сивою щетиною, беззубий, замучений якийсь дід. А мама каже:

— Привітайся гарно! Це — наш тато. Повернувся з заслання.

Приголомшена Таня зацікавилася. Це — її тато? Вернувся з заслання? Ворог народу? Як піонервожата, вона була непохитно віддана радянській владі, партії й урядові, достеменно так, як щодня вона присягала на піонерський прапор. І вона, замість привітатися, гордо піднесла голову та випалила:

— Я батька не маю! Ворог народу не може бути моїм татом!

Повернувшись і вийшла з землянки. Сіла на порозі (бо куди було йти?) і не хотіла до землянки заходити.

З того дня круто змінилась уся її біографія, лихими шляхами пішла її доля. Раніш — улюблена верховода серед товаришок,

блисуча. З цього дня — викинута за межі всіх товаришувань. Ніхто з нею не хоче говорити! Всі обходять десятою дорогою, бож вона — дочка ворога народу! Таня прийшла із сльозами до улюбленої вчительки, — і що та їй сказала?

— Як ти можеш сподіватися, щоб із тобою хтось хотів дружити? Твій батько — ворог народу!

І як же Таня ненавиділа тоді свого тата за те, що він поламав усе її життя! Яке мав він право? Хай би був не приходив, як він — ворог народу? Всім і всюди казала:

— Нічого спільного з ним не маю і не хочу мати!

Але зустрів її у відлюдному місці один хлопець і сказав:

— Ти, Таню, не повинна такою бути! Шануй тата! Він же таки твій батько. Він уже й так стільки біди та горя набрався, ще й ти...

— Захищаєш ворога народу? А ще й комсомолец! — вигукнула Таня, не захотіла з тим хлопцем говорити і побігла, ковтаючи гіркі сльози. Ще й комсомолец!

4

Все це блискавкою майнуло в Таниній голові. Хлопцеві слова запам'яталися на все життя. Це було невдовзі перед початком війни. І хто ж, як не тато, горнув їх до себе, мов пташенят, щоб не побили бомби? І тато, виявилось, зовсім не бродяга! Це ж він урятував шахту й не допустив залити її водою, як ото наказали були більшовики. Де й узявся в ньому вогонь, як не стало тавра "ворог народу". Який він став діяльний, який далекозорий організатор! Ех, Таню, яка ж ти дурненька була!

Як відкрилася дорога на захід, разом із фронтом відчувалася на возі й їхня родина. У страшному чорторії загубила вона батьків і сестер та пристала до якоїсь випадкової сім'ї, сама одна дівчина. Вона ж досі думала, що вони в Дністрі потонули, як проламався лід. Зрештою, може й так. З листа не видно, де менші сестри. І щоб тепер, коли батьки знайшлися, щоб вона сама?.. Знов?..

— Я можу вас не мати, — твердо й рішуче сказала Таня до Аристида, — а тата й маму я хочу і буду мати. Молодим двадцятисемилітнім забрали його ні за що в тюрму. Десять років мучили на каторзі, зробили старим дідом...

Повернулась і вийшла. Пішла просто до адвоката. Половина дому все таки її.

5

І так щілінка розрослася до провалля, а з провалля постала безодня. В тому самому домі живуть, тільки різними дверима ходять дві споріднені людини, дві родини, що говорять однією

мовою, але чужим-чужісінькі. Аристид і Таня вдають при зустрічах, що не бачать одне одного. Пані Журжинська всім своїм виглядом безмовно кричить: "ЩО-О-ОСЬ ТАКОГО!?", коли зустрічає Танину родину.

Все ж таки... Чи прийде час, що Таня й Аристид знов складуть щасливу пару? Ось питання.

1968

Песик і океан

Ми сиділи біля самого океану і дивилися, як океанська хвиля то напливала, то відкочувалася. Це заспокоює нерви. Навколо — нікого. Це теж відпочинок. Але на кого цей молодий песик гавкає? Уперто, люто, наполегливо. Нікого ж нема, тільки діти он у піску бабраються.

— Він думає, що океан — жива істота, — здогадується Катря. — Бачите? Тоді, як хвиля напливає, він більше злиться. Дурний пес...

— Е, не кажіть! — заперечила Раїна. — Є пси дуже мудрі. Людський розум мають, тільки що не говорять. Зо мною раз була така okazія, що пес зробив мене злодійкою. Воно тепер смішно, а тоді — хоч кризь землю провалися.

Усміхаючись, Раїна розповіла свою пригоду.

— Ви ж чули, либонь, що є таке народне повір'я: як хочеш, щоб гілочка з вазона прийнялася і добре росла, то треба вкрати, іншими словами, взяти так, щоб господиня не бачила. Не знаю, звідки таке повір'я... Була я в гостях у однієї приятельки... І так же сподобалася мені пишнюща китайська рожа в її вітальні, що я подумала: як би собі таке розвести? Але не хочу просити щепочки. Вловила момент, як моя приятелька вийшла до кухні доглянути каву, вціпнула маленький відросточок та й покпала собі в торбинку. І вади тій пишній пані рожі не зробилося.

Випили ми каву, погугорили, я вже збираюся додому, вже й попрощалася... А пес — такий великий та волохатий — став на дверях і не пускає. Посиділи ми ще трохи. Я до дверей — з кутка виходить пес і не пускає мене, ще й загрозливо: гар-р-р! Мені неприємно, господині неприємно, — коли б ще не кинувся та не вкусив?! — Та що це з дурним псиськом? — дивується Ніна. Пробує відвести, гладить, наказує, погрожує — ні! Став, як мур, і ніяк ти його від дверей не відтягнеш. Він і господині своєї не слухає.

Тоді моя приятелька засоромлено питає: "Скажіть, ви нічого не взяли?"

А я спекла рака та ще засоромленіше витягаю гілочку рожі з торбинки. Мусіла признатися, що я — злодійка. Тоді пес відійшов від дверей і спокійно ліг у своєму кутку. Отакого сорому завдав мені! Не випустив, поки я не віддала те, що він бачив, як я сховала...

— Ну, це ви щасливо виплуталися, — сміється Катря. — Ось я знаю випадок, що л ю д и н у судять за те, що покусала пса. Цю історію треба починати здалека. Жила в нашій околиці одна пані, у величезному домі, сама із псом. Слуги приходили тільки прятати. Сад навколо — як парк, там у окремому дімку ще садівник жив. Бувало, відчинить ця старушенція вікно на вулицю і кричить: "Гелп! Поможіть!" Прибігає поліція, а вона здивовано ображається: "Невже не можу я жити так, як хочу? Це ж втручання у моє приватне життя!" Так і вмерла, не дозволивши, щоб її перевезли до якоїсь опікунчої інституції. І не кому, як псові, заповіла вона все своє майно, всі свої сто тисяч.

— Собаці? — перепитала Раїна.

— Чого ж ви так дивуетесь? Це ще мало. Є в Америці собаки-мільйонери. А бачили собачі кладовища? Там своїх собачок вони ховають, їм надгробки ставлять із зворушливими написами, різні церемонії при обряді поховання...

— І панахиду правлять?

— До цього ще не дійшло, — всміхнулася Катря. — Так от, умираючи, вона призначила доглядачем над псом садівника. Дім належав собаці, а вже при ньому жив і доглядач. І сталося так, що раз той пес-багач погризся із другим псом. Не знаю, чим би закінчилася бійка, коли б не впав між ними собачий опікун — мусів же він оборонити свого хлібодавця, своє "чадо". Та ще й потім подав у суд на сусідського пса, себто його господарів, що їхній пес покусав його пана. А сусіди були теж не в тім'я биті і подали в суд на доглядача пса-магната, що це він, л ю д и н а, покусав їхнього бідного Рекса. Є сліди на вусі, засвідчені медичною експертизою. Оце цими днями буде суд.

А молодий песик і далі гавкає на океан, — злісно, уперто, люто. Аж захрип! Великий незрозумілий звір безперестань наступає на нього, але й злякано відступає, коли пес показує свою силу.

— Це ви, Раїно, про розумного пса оповідали, а я розповім про підступно-хитрого, — вступила в розмову Вероніка, що весь час мовчала. — Такий же ласкавенький, — а потайний! Він любив так: призведе інших собак до гризні, наробить вереску й галасу, собаки між собою воюють, а він сидить збоку й насміхається. Ви б побачили його посмішку! Приходжу я до цих моїх сусідів — він вітається. Я йому рукою помахаю, він — хвостом. Та от застала я його раз, що розлігся пишно на ліжку, а знаю, що Зоя цього не

любить. Накричала я на нього, а пес хоч би поворухнувся! Ще й насміхається, мовляв: "Що ти мені зробиш? Ти ніякого права тут не маєш, що хочу, те й роблю!"... І що ж він мені встругнув, як ви думаєте? Зникла моя торба. Я її поклала у вітальні на столику, — і нема. Як може з мешкання в порядному домі зникнути торба? Підозра впала на десятилітню дівчинку, але вона заперечувала до сліз. Так і пішла я додому із втратою. А другого дня приносить сусід до Зої мою торбу, знайшов у кущах біля свого дому. В торбі було чотириста долярів — всі гроші цілі. Даремно ми на бідну Улянку напасть зводили...

Вероніка піднесла руку й помахала до песика:

— Ану, повітаймо нашого волохатого лицаря! Дивіться, як хоробро обороняє він нас від такого могутнього й великого звіра! Песю, песю!

І що ж? Молодий песик підняв свого пухнастого хвоста, помахав нам та й далі почав змагатися із ворогом, цілим океаном.

1972

ВІДЛУННЯ СМУТКУ

Ліда Палій

Не говори мені про літо,
коли сверщики вже косять трави,
бо ти бажаний та непожаний.

Не топчи чебрецю,
щоб не втонула в запаху,
бо ти бажаний та непожаний.

Не мани мене в річку,
коли вода вже холодна,
бо ти бажаний та непожаний.

Не відходи,
щоб твоє крісло
не осталось до болю порожнім,
бо ти бажаний...

1975

Ти човен.
Торкаю твої гладенькі борти,
але ти невловимий,
гойдаєшся тихо на хвилях ночі.
Коли прийму тебе,
щоб стати рікою?

1970

Коли ми йшли містом,
ти держав мене одною рукою,
а другою відломив пів місяця
і сховав у кишеню.
А тепер я болію,
що більш не побачу повні.

1975

Думала закопати в городі
своє горе,
а воно не дається,
оїжки показує
;-під чорної землі.

1978

Соняшне Сяйво й Місячний Промінь
прийшли в мою хату.
Чекаючи, свічки приладила
і запах ладану.
Але, як тільки
Промінь торкнув плечей моїх,
а Сяйво уст,
почали відходити.
Кинулась рибою плисти за ними,
а вони вже далеко.
Зосталась знову сама,
шукала чорних очей
і чарівника з люлькою гашишу.
А може не слід побиватись
за тим, що відійшло,
бо тільки у казці
сонце і місяць світять водночас.

1971

Зупиніться, коні!

Обабіч шляху
ще вчора цвіли сади.
Поки сягнула рукою
по гілку яблуні,
листя пожовкло.

Зупиніться, коні!

Схилилась черпнути
білого снігу,
а він поплив струменем.
Розбруньчився цвіт яблуні...

Зупиніться, коні,
не летіть так хутко!

1977

Чорні парашути снігу
падають з білого неба,
вітер дме у зловіщі сурми,
мені лячно, я
біжу
біжу
біжу вулицями.
Наді мною безлистим гіллям
фехтують дерева,
злітають ворони
і крячуть жаско
та б'ють крилами
об навислі хмари.
Оглянувшись, бачу,
як чорні гідранти
у білих шоломах
маршують
маршують
маршують рядами.
І я програю війну з Зимою.

1976

Розмова з Дейвідом Ігнатовим

Б — Ваша найновіша книжка "Топчу темряву" має три розділи, бо четвертий — це справді епілог до книжки про поезію.

І — Про поезію, правильно.

Б — Ті три частини не скомпоновані на стилістичному принципі. На якому принципі ви їх компоували?

І — На тематичному принципі. Першою темою є метафізична порожнеча всесвіту. Фізично він не має для нас ніякого значення, хіба лише як механізм, що є процесом, який не має відношення до нас, і ми не маємо відношення до нього якимсь точно значущим способом; хібащо те, що ми є частиною його, а це зовсім не вдоволяє. Що ми є *частиною* його. Ми — беззначні, ми втратили нашу центральність, сенс центральности до універсуму, — стали периферійними до універсуму.

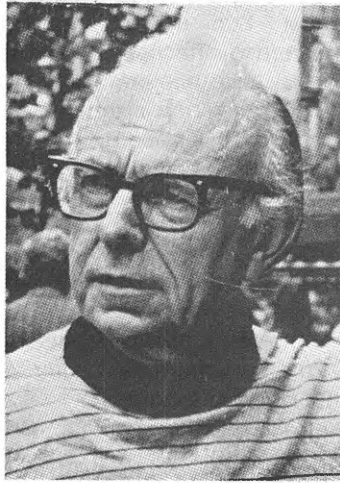
Б — А друга частина?

І — Друга частина скомпонована на особистому рівні, вона є моєю особистою реакцією на метафізичну порожнечу світу. В третій частині є не лише особиста, але теж соціальна інтроспекція в дилему згадуваної метафізичної порожнечі. Що вона може вчинити людині, що може всім нам вчинити? І, якщо я вживаю засіб першої особи, то це повинно стосуватися до всієї американської сфери. Отже третя частина — підсумок тих самих тем. Четверта частина з'являється як огляд поетичної естетики, і знов — вона має певне пов'язання (має більше пов'язання, ніж лише певне) до третьої частини.

Б — В першій частині ви трактуєте універсальніші теми, проблеми філософського порядку, — але вашою центральною турботою там є смерть як доля людини. Цей основний тон відданий уже в першому вірші:

Як мені бути щасливим,
коли я родився лише на те,
щоб повернутися до батька, темряви.

Недавно вийшла нова книжка поезій Дейвіда Ігнатова "Топчу темряву" у в-ві Атлантик-Літтл Бравн (біографічні дані про нього вміщені в "Сучасності", 1976, ч. 3). Працюючи над перекладами з цієї книжки, Богдан Бойчук записав для "Сучасности" неформальну і спонтанну розмову з поетом.

Дейвід Ігнатов

І — Це тому, що смерть не має значення в метафізично порожньому світі. Вона не має значущости.

Б — І тому ви приймаєте ритм природи, як енергію життя?

І — Як одинокую річ, до якої ще можу мати відношення.

Б — І ми є частина того загального ритму?

І — Так. Так. Не так давно я часто говорив про те, як близько я відчуваю філософію американських індіан. Їхню гармонію з природою. Те, що вони ототожнюють себе з природою, що не бачать себе окремо від неї. І смерть для них не страшніша, ніж життя.

Б — В цьому ототожненні себе з оточенням ви, так виглядає, намагаєтеся зрозуміти себе.

І — Це почуття запевнення... в тому значенні, що життя, можливо, не таке беззначне, як ми думаємо. Це ... це добре жити, це чудо бути живим. І може в наступній генерації я буду деревом...

Б — Ця тема приймання всього, що приходить, поганого чи доброго, життя чи смерти, — проходить крізь усі частини вашої збірки.

І — Так.

Б — Це є та тема, що вирізняє цю збірку від усіх попередніх.

І — Так. Я нарешті зібрав усе разом, щоб сказати собі: ось усе те, з чого ти пишеш; все, що ти маєш, вело до цього. Я писав про місто, я писав про сільські краєвиди. Але мої писання, головне про місто, були метафорою на брак значення всього, що діялося. Я не міг зрозуміти, чому таке діється. Я бачив, що все було хаотичне.

Видавалося хаотичним. І я шукав відповідей. Марксистська відповідь — наївна, занадто описова, це економічна відповідь. А економічно в наш час ми вже повинні жити в раю. Ця країна має такий чудовий достаток, та люди вмирають з голоду, вмирають від зараз. Тож марксистська відповідь не має глузду. Релігійну відповідь, Бог на небі, давно відкинули. А це значить, що якщо ми хочемо втримати життя, якщо думаємо, що варто жити, що життя гарне, що приємне часами, — то мусимо звертатися до його джерела. А його джерело — в землі. І тут відповідь: ми мусимо звернутися до землі; ми — з землі і мусимо дбати за землю, тобто за себе.

Б — Я тут помічаю зміну ставлення, якщо йде про Бога, — у вашій ранній творчості ви мали з ним певну комунікацію...

І — Я відчував це, так. Бо думав, що то була правда, та це не була правда, а лише культурна навичка, від якої я остаточно відірвав себе.

Б — Заки перейдемо до другої частини, я хочу поставити одно питання, що стосується до стилю, точніше стилю ваших прозопоезій, які помітно відмінні стилем від тих, скажімо, що в попередній збірці.

І — Може ви мені підкажете різницю.

Б — Попередні прозопоезії були більше експльоративні, в них ви старалися досліджувати відмінності в значенні слова, досліджувати значення обставин життя; тут вони далеко фронтальніші, простіші формою.

І — Бо тут я вже приймаю як факт, що прозопоезія має своє місце, і нею можна висловити те, що маеш сказати. Бо я часто борсаюся з інтелектуальною і емоційною проблемами, пробую інтелектуалізувати проблеми, але не можу закинути емоційного аспекту, бо інтелектуальна частина інспірована емоційною, тому між ними існує взаємодія, вони наче коляборують між собою, посилюють взаємно свою інтенсивність.

Б — Коли в першому розділі ви трактували смерть у метафізичному сенсі, то в другому ви трактуєте смерть як індивідуальний феномен.

І — Так, так.

Б — Тут ви маєте дещо інший кут бачення цього феномену.

І — Так. Я пробую зрозуміти, що значить бути *особисто* заторкнутим тією безсенсовністю універсуму. Я хочу пізнати, як *людина* почуває себе, коли не має для чого жити. Нема Бога вгорі, нема Бога внизу. І я стою віч-на-віч з великою порожнечею. Що значить бути людиною в таких обставинах? Не лише, що значить, це не була лише цікавість, я... я прямо задихався, був у депресії... ми обидва поділяємо це відчуття.

Б — Так. Мене теж турбують ці речі.

І — Я думаю, що це наша сучасна дилема, сучасний Angst: що робити, який є сенс терпіти персонально, коли страждання не має цілі попереду.

Б — Чи значення.

І — Чи значення.

Б — Я відчуваю, особливо у цій збірці, коли ви кажете:

Уважно, вмерти уважно в вітер
.... мріючи, що цей вітер — дорога (ст. 23)

що не йде тут про смерть у звичайному сенсі, це щось на зразок трансформації, наче звичайний відхід, наче ставання...

І — Ставання чимсь іншим. Без тривоги і болю.

Б — Чи страху.

І — Чи страху. Так.

Б — Тут ви приймаєте смерть, як щось природне, навіть гармонійне.

І — Так. Правильно.

Б — В цьому розділі ви порушуєте також соціальний феномен.

І — Бо це стосується до соціальних аспектів також. Так.

Б — З відчуттям, мені здавалося, резигнації, якщо йде про соціальні вартості.

І — Резигнації щодо соціальних невдач, з якими мусимо кон- фронтуватися?

Б — Так.

І — Бо ми пригнічені, придавлені. Чи ми колинебудь вирве- мося з цього? Чи колинебудь будемо спроможні стати як індіяни, не думати лише, а жити землею... радше, ніж думати про землю?

Б — Бути нею.

І — Так. Бути, як трава. Травою, що думає деревами, що думають тваринами, що думають.

Б — Я закріпив ще одну рису в цьому розділі, яка не зовсім ігнатівська — це потреба відокремити себе, поставити стіну кругом себе (ст. 41). Чи йде тут про відокремлення від міської дій- сности, чи тотальне?

І — Це відокремлення, щоб утримати дистанцію між пробле- мами однієї окремої людини і твоїми власними, насамперед. У ситуації, в якій нам доводиться жити, ми змушені покладатися на себе, та все ж люди часто використовують тебе, ти часто хочеш використовувати людей, — а це, знову, помилка. Все це впливає з браку мети, якихось цілей, ми не живемо з якимись вартостями, спільними для всіх. Та коли ми вільні партнери, так звані вільні

партнери в екзистенціальному сенсі, то мусимо бути обережні щодо себе, тримати віддаль.

Б — Такі напрямні і цілі давала колись релігія.

І — Але ми релігії не маємо. Одинокою релігією, яку я знаю, є релігія себе, тобто втримати себе неторкнутим, непошкодженим у цьому технологічному напливі на твоє життя чи в напливі вимог, які накидає суспільство, які накидає праця; втримати своє я, щоб могли страждати як людина, а не як неособа. Таке страждання має ще вартість, коли ти страждаєш як особа — в тім є гордість, воно тебе тримає...

Б — Людина не зовсім порожня.

І — Так, ми не цілком порожні.

Б — Хоч у цій збірці ви ще маєте пряму конфронтацію з ідеями, людьми, обставинами — часом навіть брутальну — але книжка як цілість має далеко лагідніший тон, ніж попередні збірки.

І — Ви думаєте, в ній менше відчаю?

Б — Так.

І — Наче б я зробив підсумки і можу запропонувати свідчення, бо знаю тепер кінець? І, підсумовуючи, пробую знайти кілька відповідей для себе... Я тепер почуваю себе далеко краще, ніж почував довгі, довгі роки. Бо я позбувся ідеї про монотеїстичного Бога, я позбувся ідеї страждання, посвяти і вини. Я почуваю вину в тому сенсі, що не хочу, щоб інші страждали через мене.

Б — Я маю таку ж настанову.

І — 'Я можу зносити власне страждання, але не хочу ділити його. Що я хочу ділити — це почуття задоволення між двома людьми. І зрозуміння.

Б — Повертаючися до того, що ви сказали про природу, про злиття з нею, — все таки в цій збірці ви вживаєте природи (наприклад, у вірші "Їхнє життя"), щоб інтерпретувати себе, інтерпретувати людину.

І — Я вживаю природи, як метафори. Це правда, що я ще маю метафізичну тугу, я все ще шукаю абсолютів, якихось дефініцій. У філософії індіан, в містицизмі чи релігії американських індіан — вони мають відповіді для себе, вони обдумали їх собі; правда, вони думали своєрідним міто-поетичним способом, який не має прямого зв'язку з фактами, як ми їх бачимо. Вони фактологічно не мають рації, хоч, може спіритуально мають. Ми лише емоційно відчуваємо, що вони приходять до правильних висновків. Хоч метафори, яких вони вживають, нереальні для нас...

Б — Ви пробуєте якось поєднати нашу цивілізацію з їхньою поетичною візією?

І — Так. Я пробую вживати термінів і образів сучасного

суспільства, щоб привести себе до злиття з природою. Замість ставити технологічні наголоси, я ставлю наголос природи.

Б — Розділ третій — це наче підсумовування цього...

І — Це перегляд тих самих речей, але зроблений з емоційної потреби, — бо я не можу далі жити, почувавши себе загубленим, покинутим, без надії і жорстоким супроти себе та інших. Я відчуваю, що так порушую ідею життя, само життя. Якщо я вже тут, то чому не використати цього якнайкраще?

Б — Правда. І навіть, як ви дивитесь у бік смерти, ваша візія ясніша тепер...

І — Візія смерти стає яснішою і, одночасно, я бачу її спокійніше, далеко спокійніше. Бо я приєднуюся до величезного населення в землі. Ви знаєте вірш, де я говорю до рослини, чи поливати її, чи ні...

Ця рослинка могла бути людиною в іншому віці, через процес, що міняє вугіль в алмаз чи людину в землю. Я можу їй сказати таке: я можу ходити вулицею, та це не твоя турбота, ні воля в природі речей. Я теж вдоволяюся їжею, та це, знову ж, не відбиває нічого з способу мислення і життя. Я п'ю воду в помірних пропорціях, ніхто з нас не може без неї жити, — тож ми не такі чужі одне для одного.

Тут схоплено все. Мені легше говорити образами, ніж описовою прозою. Це те, що я так люблю в американських індіан, вони не пробують говорити абстракціями про дану тему, а подають її дуже конкретно, образами і термінами своєї цивілізації, своєї культури.

Б — Наша ж цивілізація така скомплікована...

І — Що ми мусимо говорити абстрактно, бо технологія абстрактна, і ми мусимо приймати мову компюторів.

Б — Наприкінці я хотів би поставити ще два питання загального порядку. В комплексі сучасної американської поезії я бачу вас як самотника. Молоді поети в більшості пишуть сьогодні в стишеному тоні; витворюється враження, ніби вони бояться чи не хочуть конфронтуватися з багатьма проблемами, вони абсорбуються шліфованістю, пригладженою виробленістю, а не болючими проблемами й ідеями часу.

І — Так, я кидав себе у ці проблеми. Це може тому, що я в такому віці, коли приходить час дивитися вперед і дивитися назад. Ця молодь дивиться покищо лише вперед, вона ще не має нічого, щоб дивитися назад. Я прожив життя і мушу надати йому якогось значення.

Б — Але ви кидались на ці ідеї і проблеми ще молодим, вже від першої збірки. Для цього нема віку.

І — Так. Так. Мене завжди до того пхало. Я був внутрішньо змушений...

Б — Чи не здається вам, що вони, поети, втікають від чогось?

І — Вони занадто заглиблені в психологію свого я. Але це скоро стає примхою, стає екзотичним і езотеричним. Але я не сказав би цього про кожного.

Б — Ясно, що ні.

І — Це таке лише загальне враження, — їхні думки концентруються на малих деталях їхнього життя, і вони стараються зробити ці деталі викінченими і вишуканими, як тільки можна. А я, як осел, кидаю себе на проблеми, яких не можна розв'язати...

Б — І останнє питання — в комплексі світової літератури я бачу вас далеко ближче до південноамериканської літератури, ніж до американської...

І — Я абсолютно переконаний у цьому особисто. Це наслідок впливу еспаномовних поетів, яких я читав у 30-их і 40-их роках. Вони наскочили на мене, як могутній соняшний вибух. І я почув тоді велике визволення. Мені прикро про це говорити, але я відчув визволення від поезії Вільяма Карльоса Вільямса, який був дуже прив'язаний до всього, що було перед ним, і не зважав на те, щоб відкрити себе в уяву, в територію прояснення, у хвилини раптового просвічення. Хвилини просвічення не існували для нього, щоб їх усвідомлювати, дискутувати, студіювати чи практикувати, — він увесь час був зайнятий об'єктами перед ним. Коли в еспанських поетів є певне внутрішнє прозирання, що було надзвичайним для мене; воно спонукало мене почути себе людиною, що має певну важність. Бо уява є важлива. Вальєхо, Неруда, Даріо, Мачадо, Льюрка: всі незвичайні й особливі. В них є потреба рости, поширитися на почуттях, і є концепція, щоб усе це заокруглювалося і ставало світом у собі. Тоді, як молодша генерація не зважає на це; вони твердять, що вірять у мініятурні праці, вони є занадто суб'єктивні, занадто психологізують своє життя.

Б — Питання тільки, скільки в цьому... тенденційности...

І — Моді?

Б — Моді.

І — Припустім, що вони покищо вивчають і вправляють стиль і способи вислову, які з часом упорядковуються, і вони знайдуть свою дорогу, якщо будуть далі писати. Багато з них відпаде по дорозі, бо вони роздвоюються в конфлікті між прийнятим стилем і персональністю. Дехто з них бачить стиль окремо від персональності. А стиль же є персональність. Їм треба буде вириватися з того конфлікту. Я вирвався від Вільямса, бо не міг уявити себе поетом, що пише випадкову, неістотну поезію. Я мав потребу писати поезію прозирання зсередини.

Б — І ви її писали. Дуже дякую за розмову.

Із збірки «Топчу темряву»

Дейвід Ігнатов

Ясність як проникливе світло

Я топчу темряву, і кроки мої тихі.
Одинокий, попадаю у бездуху радість — дико
вільний, все ж я не існую абсолютно
і назавсіди; бездушну радість відчуваю,
бо прийшов до світла,
а причину знає лише темрява,
щоб, можливо, бачити себе в мені.

Я топчу темряву,
мене провадить світло розуму мого,
я відданий собі: своїй дитині.
Все ж, як почуватися щасливим,
коли народився лиш на те, щоб повернутися
до свого батька — темряви, відчути його силу
і померти?

Я потішаю себе тим, що я
є власним батьком, що висловлюється, як дитина,
проти свого батьківства. Це є
та тиша, у якій я чую стукіт
серця, але
не для мене.

Замалюй стіну
закрий плями негоди
і гнізда павуків: бо хто щасливий
Ти не існуєш
я витворюю тебе
із власної великої потреби
І на це немає прози
ні регулярної синтакси
ні уважно виміряних стоп
Я западаю поза глибину
в непам'ять
дихаючи

чую віддих
Треба щось казати
про ніщо

Я такий же дивовижний як поняття Бога
я Бог і небо
хіба порозкидаюся
поміж звірятами і меблями землі

Я тримаю ножиці над головою, відкриваю і закриваю вістря, щоб відтяти повітря від кореня. Знижую їх до землі і тну по поверхні, щоб скарати її за помилки, такі, як трава, дерева, квіти і плоди. Повертаю вістрями до себе, стрижу лезами по носі, очах, устах і вухах. Я мушу сердитись також на себе, бо живу з землі й повітря.

Чому існує біль і смуток? Ножиці, відітніть їх від мене. Ножиці з гарної сталі, що блищить на сонці, як радісний усміх, чому я не такий, як ви, коли вже мушу чинити біль? Я не хочу відчувати його в інших. Я не хочу відчувати його в собі. Не хочу бути людиною, що тне траву і тіло в соняшному світлі.

Я зсуваюся на землю і чекаю смерти. Голос шепоче до мого вуха: ти не помреш, ти замінишся у зебру. Будеш мати чорні і білі смуги на хребті і любитимеш людей, як не любиш їх тепер. Тому замінишся у зебру, щоб люди приборкали тебе і виставили в зоопарку. Ти будеш улюбленцем дітей і з вдячності любитимеш їх, як не любиш тепер. Доглядачі зоопарку зроблять тебе своїм пестуном за твої круглі сумні очі і музичний рик, і ти любитимеш свого доглядача, як не любиш тепер. Значить, все в порядку, кажу собі потиху, прислухаючись, як голос в моїм вусі говорить про мое майбутнє. А що станеться з тобою, голосом у моїм вусі, питаю тихо, і відповідь приходить зразу: я буду твоїм музичним ніжним риком, що помагатиме тобі як зебрі повсякдень. Я буду посередником між світом і тобою, і я навчуся любити тебе як зебру, якого не любив як людину.

Тіло, слухай мене:
нам не довго вже жити
разом та коли ти
обернешся в порох
піднімайся
як повіє вітер
і лети.

Метаморфоза

Вдаряючися в темряві об скелю,
він стає скелею і твердне в болях.
Біль ущухає, і він стає відпругою
і легкістю. Рухається
і стає рухом.
Знову скеля на його дорозі;
він падає навколішки
перед собою минулим.

Коліна роблять його молільником
за власні зміни. Він хоче знати
і прибирає вид цікавості.
Торкає себе
і стає власними руками.
Вони торкають камінь,
він пам'ятає зміну,
і стає спомином —
рухається справно в темряві
від скелі до скелі.

Дослідник

Я маю вилізти на цю гору,
і ніхто мене не стримає,
на цю небезпечну гору
льодовиків і худих узбіч.
Я вилізу на неї
заради живих.
Лізь тоді, кричать до мене,
і помри. Лізь тоді, відповідаю
м'яко, і живи. Я готовий
майже починати.

Я прагну всеохоплення.
Лізь тоді, шепочуть, і живи.
Лізь тоді, відповідаю лунко,
і помри.

Моя радість у деревах і траві,
у скелях і льодовому лиці
гори. Моя радість донебесна,
а життя — це розкривання неба.
Я ступив ногою на гору,
яку відкрив як власну.
Я радісний чоловік.

Моє місце — море

Ти привела мене до входу моря,
щоб ми плили окремими човнами
і зустрічалися лише тоді, як хвилі
зведуть нас. Нехай буде, як бажаєш, бо мене, наострівну людину,
веде до цього берега твоя краса,
твое волосся на вітрах, мов хвиля.

Я був вкорінений, вростав ногами
під поверхню до джерел землі.
Пускався на пригоди, де стояв, і уявляв тебе;
і, немов у яві, ти взяла мене сюди,
де стою і поруч тебе відчуваю
себе без місця, ти бо попливеш тепер
без мене, та мене приведено сюди,
щоб усвідомити, що я є від землі, і в цім
бездорожнім морі створив собі рухоме місце.

Чи мрії такі справжні, як коріння?
Чому тоді лякаюся, вивчаючи тебе,
шукаючи знання, в якому ти відходиш?
Чи море місце? Чи ти місце?
І якщо то є знання, в якому ти відходиш,
то що рухається в мені, виносячи мене назовні
силою страху? А якщо це страх,
то це теж я, і я також є місце
і беру себе з собою в море.

Прошу тебе, дай відповідь про себе,
як дивишся у море і твій усміх
тягне мене з силою страху.
Кладу долоню на твоє обличчя,
де вона спокійно спочиває, і я знаю:
моє місце — сонце.

Епілог

Дерева — це високі боги,
що видніють за вікном
мого кабінету. Клоню
голову над друкарською машинкою
і починаю ритуал
молитви.

Переклав Б. Бойчук

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ СЬОГОДНІ

Петро Голубенко

Вихід першого з запланованих п'яти томів творів Миколи Хвильового, збігся з датами 85 років з дня народження і 45 років з дня його трагічної смерті. Здійснення цього видання буде гідним вшануванням письменника і найкращим йому пам'ятником. Такого повного видання і в такому оформленні, здійснюваного в трудних умовах на еміграції, письменник не міг дочекатися за свого життя в Україні, а після його смерті 1933 року, всі його твори вилучені з бібліотек і знищені...

Синю обкладинку першого тома пронизує хвиляста, з гострими зламами, блискавка. Не знаю, який задум у мистецькому оформленні Ореста Поліщука, але ця блискавка сприймається як символ, яким характеризується поява Хвильового в українській пореволюційній літературі. З такою оцінкою перекликаються думки і враження багатьох його сучасників, і це однаковою мірою стосується і до його художньої творчості і до публіцистики, тих його "думок проти течії".

Історичне значення виступу Хвильового полягає в тому, що він, будучи комуністом, узяв на себе роллю виразника ідей українського національного відродження, бо іншим це не було дозволене. Цю його роллю В. Затонський окреслив такими словами:

Він сам хвилюється й інших хвилює, а дехто користується цим і випускає наперед — хай він говорить те, що їм самим незручно. Який "щирий", наприклад, може одверто виступати в радянській пресі, в радянському журналі? Коли б він виступив, тоді всі відповідні установи, ДПУ тощо вчепилися б йому в бороду.¹

Це очевидний натяк на Михайла Грушевського і яскрава ілюстрація ролі Хвильового в тогочасній радянській дійсності. Не

Микола Хвильовий — Твори в п'ятьох томах. Том перший. Упорядкування, редакція і вступна стаття Григорія Костюка. Об'єднання Українських Письменників "Слово". Українське Видавництво "Смолоסקип" ім. В. Симоненка. Нью-Йорк — Балтімор — Торонто, 1978, 436 ст.

1. С. Николишин. Культурна політика большевиків і український культурний процес. На чужині, 1947, ст. 24.

випадково певні симпатії до Хвильового виявилися в Українській Академії Наук, де в той час були такі академіки, як М. Грушевський і С. Єфремов — репрезентанти так званої старої української інтелігенції, пов'язаної з українською національною революцією і УНР. Зі свого боку Хвильовий висловлювався проти нападів на ВУАН, як на "цитаделю українського старого слова й українських старих ідей" лише за те, що вона "обізвалась на голос тов. Хвильового" й улаштувала диспут з приводу його виступу.²

Не зважаючи на те, що Хвильовий як комуніст виступав з радянських і марксистських позицій, партія засудила його погляди як націоналістичний ухил. Заклики Хвильового до рішучого і послідовного розв'язання національного питання на Україні партія визначила як намагання Хвильового перетягти партію на співпрацю з українським націоналізмом. Це сприяло загостренню конфлікту, який привів до масового терору проти свідомої частини української інтелігенції, до виморення селянства голодом і до самогубства Хвильового, сприйнятого як протест проти такої "національної" політики в Україні.

Боротьба з "бацями" хвильовизму продовжується й тепер. Своєчасність і актуальність видання творів Хвильового сьогодні бездискусійна.

Найвидатніша теоретична праця українського відродження останніх десятиріч, "Інтернаціоналізм чи русифікація?" Івана Дзюби перекликається з памфлетом Хвильового "Україна чи Малоросія" не лише назвою. Дзюба висловив і повторив основні тези хвильовизму. Не боячися відступити від принципу історизму в розгляді історичних явищ, можна сказати, що основні ідеї Хвильового сьогодні, в добу посиленої русифікації й одвертого курсу партії на створення одного "радянського народу" актуальніші і злободенніші, ніж вони були вчора, в добу так званої українізації. Історично-порівняльна праця на тему "Від Хвильового до Івана Дзюби" після видання творів Хвильового стане можливою, а така праця, якщо вона буде написана, багато дасть як для глибшого розуміння минулого так і для кращого усвідомлення сучасного руху в Україні.

Не легке завдання взяло на себе видавництво "Смолоскип" — видати всю збережену творчість Хвильового. Історія видань творів Хвильового в Україні й нинішній стан його творчої спадщини, а також труднощі організації цього видання показані у вступному слові від редактора:

В умовах еміграції, не маючи доступу до бібліотечних та

2. Микола Хвильовий. Камо грядеши. Памфлети. Харків, Книгоспілка, 1925, ст. 59.

архівних фондів України, де жив, творив і вмер Хвильовий, не маючи комплектів періодичних видань і збірників початку 20-их років, у яких друкувалися вперше окремі речі Хвильового, що не ввійшли до жадної його збірки, — зібрати бодай основні твори письменника спочатку здавалося майже фантастичним задумом. Але з бігом часу, завдяки багатьом людям доброї волі, нам удалося зібрати майже все, що написав за своє коротке творче десятиріччя Микола Хвильовий.

Знаменна також участь у виданні людей з України, які допомогли відшукати деякі матеріали, яких неможливо було знайти за кордоном.

Видання розраховане на п'ять томів. У першому томі вміщено твори, написані 1921-1923 рр. Вступну статтю до цього тому написав головний редактор Григорій Костюк. У другому томі — будуть подані твори 1923-1927 років, позначені переходом від "етюдів" до більшої форми повісті і роману і новими стильовими шуканнями: новеля "Я", "Повість про санаторійну зону", "Сантиментальна історія", "Наречений", "Бандити", "Зав'язка", "Вальдшнепи". Вступною статтею до цього тому буде розвідка Мирослава Шкандрія "Про стиль прози Миколи Хвильового". До третього тому належать твори 1927-1929 років: "Мати", "Злочин", "Мисливські оповідання", "Іван Іванович", "Ревізор", а також поетична спадщина Хвильового із вступною статтею Святослава Гординського. Крім цього, тут будуть різні оповідання, замітки й нариси Хвильового останніх років (1930-1933): "З лабораторії", "Щасливий секретар", "Про любов", "Останній день", "Майбутні шахтарі" та інші. Четвертий том охоплюватиме памфлети, літературно-критичні та публіцистичні статті, нотатки й фрагменти з загублених чи конфіскованих цензурою статей Миколи Хвильового. Розвідку "Про памфлети Миколи Хвильового" написав для цього тому Юрій Шевельов. П'ятий том призначений для вибраних, найцінніших статей, документів і матеріалів до життя і творчості Хвильового, а також для бібліографії творів Хвильового і про Хвильового, яку склав Олег Ільницький. Видання і наукове опрацювання та дослідження літературної спадщини Миколи Хвильового матиме величезне значення для освітлення новітньої історії України, для поповнення знань з історії української літератури і для збагачення української політичної думки. Вступні статті до окремих томів цього видання, сподіваємося, стануть новим стимулом для опрацювання окремих спірних питань хвильовизму. З цього погляду читач підійде до вступних статей з особливою увагою й найбільшими вимогами. Що нового внесуть ці статті в розуміння творчості і трагічної постаті Хвильового? Чи будуть вони новим і цінним вкладом у дослідження і чи

відповідатимуть вони сучасному рівневі українського визвольного руху? Пригадаймо, що сьогодні існують ще "загадки Хвильового", на які є різні, часом контрверсійні відповіді. Немає однозгідної відповіді на питання про ідейну еволюцію Хвильового і про те, на чому вона завершилась. Спірним і не вясненим до кінця є стосунок хвильовизму до таких течій, як націоналізм і марксизм. Багато несподіваних знахідок і відкриттів може принести докладне висвітлення літературно-естетичних поглядів Хвильового та їх реалізації в стилі його творчості.

Перед нами — перший том. Як зустрине його читач, особливо тут, на еміграції? Велика вступна стаття головного редактора видання, визначного літературознавця й історика української літератури Григорія Костюка викликає особливу увагу ще й тим, що в особі автора маємо сучасника Хвильового і близького співпрацівника тих літературних кіл, які гуртувалися навколо Хвильового, зокрема в період появи журналу "Пролітфронт". Особисті спогади Костюка з 20-их і 30-их років, зокрема про обставини, що привели до самогубства Хвильового, значно збагачують відомості про життя письменника і його добу. Але головна вартість статті в ґрунтовному і джерельному опрацюванні життєвого і творчого шляху письменника за сумлінно перевіреними свідченнями і матеріялами. Цією статтею розбивається багато легенд і фальшивих уявлень, породжених упередженим ставленням до Хвильового як до комуніста й партійними суперечками на еміграції.

Стаття починається спогадом про портрет Хвильового пензля Анатолія Петрицького, на виставці "15 років художньої літератури УРСР", яка була влаштована в Харкові в листопаді-грудні 1932 року. Це дає змогу відтворити психологічний і духовний образ Хвильового у сприйнятті його сучасників. Далі — докладний огляд життєвого шляху письменника, наскільки дозволяють джерела і свідчення сучасників. Розділом "Старт у творчий світ" починається огляд літературного життя в тодішній столиці України, наводяться уривки з перших деклярацій і маніфестів початкового періоду радянської літератури. Характеристичне для цього періоду літературне кредо, підписане Миколою Хвильовим, Володимиром Сосюрою і Михайлом Йогансенем назване "Універсалом". У цьому "Універсалі", поруч з підкресленням орієнтації на робітництво і творення "пролетарської літератури", проголошується: "В цьому попередники наші й пророки — Шевченко і Франко". Огляд і оцінка маловідомої у нас поезії Хвильового, якою починав свою творчість майбутній видатний прозаїк, дає підставу авторові для висновку, що вже тоді, на старті, Хвильовий виступає як новатор: "Ці перші поетичні виступи М. Хвильового переконливо свідчили, що в літературу прийшов

новий, з власним способом поетичного світовідчуження, поет-романтик”.

У дальшому дається огляд цілої творчості Хвильового як прозаїка і публіциста з поділом її на три періоди. Ідеї й погляди Хвильового Костюк схарактеризував у одинадцятьох пунктах: 1. Погляд на Україну, як на окремий економічний і державний організм, перед яким свій окремий шлях розвитку. 2. Українська пореволюційна література повинна перейти на новий організаційний шлях — від масовізму й утилітарно-спрощених поглядів на літературу до суто творчої організації справді талановитих і кваліфікованих письменників. 3., 4., 5., 6. і 7. пункти стосуються до питань “Європа чи Просвіта”, культурної орієнтації на Європу і подолання епігонізму і рабської психології супроти російської літератури. 8. Теорія стилю “романтики вітаїзму”. 9. Візія “азійського ренесансу”, як нової доби в циклічному розвитку світової культури. 10. Вимога українізації пролетаріату. 11. Завдання формації нової української інтелігенції.

Не можна сказати, що в цих одинадцяти пунктах вичерпано всі ідеї й погляди, називані ім'ям хвильовизму. На нашу думку, було б доцільніше навести пункти, якими характеризується хвильовизм в офіційній партійній критиці, зокрема у праці Євгена Гірчака “На два фронти у боротьбі з націоналізмом”. Шляхом їх коментування і доповнення, можна було б дати повніший перелік складових ідей хвильовизму, а одночасно виявити оцінку їх панівним режимом. Наприклад, серед восьми пунктів, які визначають сутність хвильовизму, як націоналістичного ухилу, у Гірчака відзначається такий: “Бльокування з українськими буржуазно-націоналістичними елементами (неоклясиками) і перехід, таким чином, до єдиного національного фронту”.³ Чи були підстави до такого визначення? Очевидно, що були. Не тільки Зеров (неоклясик) висловив свою солідарність і симпатії до Хвильового, але й Хвильовий, із свого боку, радий був пізнати в ньому свого співника й однодумця. І це не випадково — це впливало з усієї системи його поглядів. У деяких працях про Хвильового можна натрапити на твердження, що Хвильовий не був політиком. Це була його політика, так само, як гасло українізації пролетаріату, яке теж було одним із принципів і напрямних його внутрішньої політики, скерованої на посилення українських національних сил для остаточної перемоги українського національного відродження.

Така його політика зустрічала гострі напади не лише з боку промосковського ЦК КП(б)У і офіційних його речників, але й з

3. Є. Ф. Гірчак. На два фронти в боротьбі з націоналізмом. Москва, ГИЗ, 1930, ст. ст. 49-50.

боку його українських товаришів у партії. Після воєнної поразки Української Народної Республіки, українська інтелігенція, яка брала участь в українському національному русі або в українській національній революції, змушена була піти в підпілля або припинила і не виявляла себе в громадському й культурному житті. З проголошенням Нової Економічної Політики (НЕП) й політики "українізації" ця частина інтелігенції легалізувалася і поволі втягалася в культурне і громадське життя або й цілком широко ставала на "радянські позиції". Але вороже ставлення до цієї інтелігенції лишилося, і це було ознакою справжнього комуніста. Хвильовий, буди комуністом, такої позиції не дотримувався і мав свій власний погляд і свою власну політику. На цьому розходженні розгорівся спір між Хвильовим і С. Пилипенком. У вступній статті до першого тома говориться, що суперечка Хвильового з Пилипенком "має побічне, чисто хатнє, родинне значення" (ст. 74). Однак ця "хатня, родинна" суперечка має хронічний характер, і її можна спостерігати й сьогодні. І тому слушне побажання автора вступної статті, щоб цій суперечці присвятити окреме дослідження. У даному випадку, виявлення її має надзвичайно важливе значення для характеристики як самого Хвильового так і політичних обставин його доби і є повчальною для нащадків.

У своєму памфлеті "Куди пізеш, сопливе" Пилипенко обвинуватив Хвильового у зневажливому ставленні до літературної молоді й у збоченні від партійних марксистських поглядів на літературу, у залежності його літературно-естетичних поглядів від "буржуазних" поглядів А. Воронського, висловлених зокрема у брошурі "Искусство и жизнь", що означалося лайливим словом "воронщина".

Відповідаючи на закиди й обвинувачування, Хвильовий писав:

... Воістину, демагогія! Але вам, Сергіє Володимировичу, не личить оперувати нею. Ви ж прекрасно знаєте, що Мопсан аж до 30 років ходив до Фльобера, і тільки на 31-ому ризикнув виступити з першим твором. Чому ж ви не вчите цього молоді молоді? Ви ж прекрасно розумієте, що вся та "масова література", що ви її друкуєте, і близько не лежала біля мистецтва. Навіщо ж ви нацьковуєте цю молоді на Хвильового? Навіщо ви її держите в темноті й не скажете їй, що самих творів Ленінових для митця дуже й дуже мало? Чому ви не порадите їй звернутися до Зерова? ⁴

Знаючи упереджене й вороже ставлення до Зерова як до інтелігента старої націоналістичної формації Хвильовий писав:

4. М. Хвильовий. Камо грядеши, ст. 52.

Зерови — це та частина молодшої української інтелігенції, яка в силу тих чи інших причин щільно зв'язала себе з долею старої генерації. Коли Зерови не приймали активної участі в Жовтневій революції, то й не всі вставляли ломаки в побідну ходу її коліс. Ідеологічно — вони нам далекі, до їхньої ідеології ми завжди мусимо бути настороженими. Але технічно й навіть психологічно — вони нам потрібні.⁵

Для охоронців чистоти партійної лінії в літературі, матеріалів для обвинувачення Хвильового в "бльокуванні з українськими буржуазно-націоналістичними елементами й у переході до єдиного національного фронту" в памфлетах Хвильового було більше, як треба. У цьому ж памфлеті читаємо:

Висуваючи голословне твердження про думки "олімпійця" [Хвильового — П. Г.], які начебто "скеровані на створення ідеологічної непи" і є "по суті напад на пролетарську диктатуру", наш маєстро [Пилипенко — П. Г.] патетично *доносить*:

— "24 травня обізвалась на голос тов. Хвильового цитаделя українського старого слова — ВУАН і влаштувала диспут".

Ну, і що з того? — подратовано відповідає Хвильовий. — Що це доказує? Очевидно, тільки актуальність цієї справи... Чи не пора покинути гримати на нашу академію.⁶

Маючи справу з такими доносами, Хвильовий мусів триматися певної ідеологічної дистанції від Зерових і академіків, уживаючи для цього виробленої офіційними ідеологами лайливої термінології на адресу "міщансько-петлюрівського табору", але об'єктивно й по суті "бльоку з буржуазно-націоналістичними елементами" й "утворення єдиного національного фронту" були логічним висновком з гасла Хвильового про потребу утворення справжньої української національної інтелігенції і з потреб українського національного відродження, що було для нього аксіомою. Вся система поглядів Хвильового виявляла таку тенденцію. І коли під час судового процесу над СВУ розкаяний Хвильовий посадив на лаву підсудних і "хвильовизм", то в цьому була своя логіка.⁷

Логіка і діалектика культурного і політичного процесу в Україні 1920-их років привела до тих ідей, які висловив Хвильовий, і поставила на ті позиції, про які тут ішла мова. Ідейна еволюція

5. Там таки, ст. 61.

6. Там таки, ст. 59.

7. Микола Хвильовий. А хто ще сидить на лаві підсудних? "Харківський Пролетар", 1930, а також "Радянська Освіта", 1930, чч. 8-9.

Хвильового схематично укладається в діалектичну тріяду: теза — антитеза — синтеза. Теза й антитеза висловлені Хвильовим у вірші: "Я із жовтоблакиття першим на фабричний димар ізліз". Перехід покоління Хвильового з-під жовтоблакитного прапора української національної революції під червоний прапор жовтневої революції означав заперечення і відрив від єдиного національного фронту. Але з "фабричного димаря", з якого напочатку мріялись романтичні образи "невідомої загірної комуни", згодом розкрилась зовсім інша картина: партія не тільки не поспішала реалізувати своє гасло "права нації на самоозначення аж до відокремлення" а й "потихеньку та полегесеньку перетворювалась на собирателя земель русских" і не-русских. Під прапором Жовтня Хвильові стали відчувати себе чужими і зайвими. (З оповідання Хвильового "Редактор Карк": "Невже я зайвий чоловік тільки тому, що я безумно люблю Україну?") Це й стало трагедією українських комуністів під жовтневим прапором. Вихід із цієї трагедії і подолання душевного роздвоєння були лише на шляху реалізації ідей українського національного руху в УРСР. Це прийняли на себе як завдання українські комуністи типу Хвильового. Розв'язка трагедії могла бути в синтезі, на новому, третьому етапі — в поєднанні визвольних гасел української національної революції з визвольними гаслами Жовтня. Це й було суттю хвильовизму в кінцевому його ідеологічному оформленні. Це було по суті завданням третьої революції, яка мала поєднати позитивні зерна двох попередніх революцій. Ідеологічним виразником її був Хвильовий. Історичне значення і роль Хвильового й полягали саме в цьому: будши комуністом, він і під червоним прапором Жовтня взяв на себе завдання пропагатора ідеалів української національної революції з одночасною критикою політики партії, яка завела Жовтневу революцію в "раковину з калом" російського мракобесія і великодержавного шовінізму.

Життя не вкладається в схему і тоді, коли це буде схема геніального діалектика Гегеля, але вона дає змогу якоюсь мірою відчутти й зрозуміти загальну тенденцію історичного процесу. Сучасний рух опору в Україні виявляє цю тенденцію українського історичного процесу. Цей рух не є реставрацією або поворотом до початкової тези української національної революції у формі УНР. Реставраційний і назадницький характер має сучасний режим в СРСР, і тому він є ворогом руху вперед і в своєму закостенінні є ворогом діалектики. Навпаки, сучасний рух в Україні, що його звуть сьогодні не зовсім точним і невиразним ім'ям "дисидентського" переймає на себе цілі і завдання українського націоналізму. "В його особі виходить на історичну арену молодий

прогресивний фактор”,⁸ кажучи словами Аглаї з “Вальдшнепів” Хвильового. Цей рух, не будучи антирадянським в історичному сенсі, є запереченням режиму, який став консервативною й реакційною силою в діалектичному розвитку суспільства, у здійсненні революційних гасел і прогресивних ідеалів революції. Хвильовий писав: “Змазувати незалежність порожнім псевдо-марксизмом значить не розуміти, що Україна буде доти плацдармом для контрреволюції, доки не перейде той природний етап, який Західня Європа пройшла в часи оформлення національних держав”.⁹ Цю формулу Хвильового злобно інтерпретують у сучасній УРСР як заклик до реставрації “буржуазно-капіталістичного ладу”. Фальш такої інтерпретації викривається словами самого Хвильового: “Справа йде [...] про органічне вродання нашої партії в національний радянський рух”.¹⁰ “Треба бути послідовним: або ми визнаємо національне відродження, або ні; коли визнаємо, то й робимо відповідні висновки”.¹¹

Те, що сучасний рух в Україні виступає з формально радянських позицій, є тотожне з тим, що ми зацитували з писань Хвильового. Про органічне вродання партії в український національний рух писав також Іван Дзюба у своїй праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Але, як показує історія, така річ в умовах СРСР неможлива. Логіка і діалектика історії веде до розриву з партією і з її ідеологією. Хвильовий показав це в своєму романі “Вальдшнепи” в образі Карамазова. Сам він формально покаявся і відмежувався від ідей хвильовизму і цим продемонстрував несплучність ідей українського національного відродження з ідеями партії і з політичною практикою панівного режиму.

Роля і місце Хвильового в діалектиці українського історичного процесу і зокрема стосунок хвильовизму до ідей і позицій сучасного руху в Україні стисло визначені в одній з праць, яка дійшла до нас з України, такими словами:

На магістралях новітньої української історії М. Хвильовий — завузлення, етап, що зв'язує минуле з сучасним і майбутнім. На Україні його ім'я перейшло в легенду (особливо ним цікавиться молодь) [...] Хвильовизм — не перейдений етап [...] Вплив його рушійних ідей і мобілізуючих концепцій живе, ферментує і з духом

8. Микола Хвильовий. Вальдшнепи. Зальцбург, в-во “Нові Дні”, 1946, ст. VI.

9. Гірчак, ст. 63.

10. Там таки, ст. 71.

11. Андрій Хвиля. Від ухилу у прірву. Харків, ДВУ, 1928, ст. 40.

часу збагачується й посилюється. Це тому, що визвольні ідеї не старіють, живуть і перемагають; це тому, що вільного людського духа й волі народу до свободи нічим не зупинити й не вбити. Це засвідчив також М. Хвильовий — протестуючим самогубством і пориваючою до боротьби творчістю свого непокірного духа.¹²

Вступна стаття Григорія Костюка не могла охопити всіх питань хвильовизму і дати на них відповіді. Такого завдання, очевидно, не ставилося. Багато питань лишається ще відкритими для обговорення і дослідження. Згадаємо з них ще одне; про еволюцію поглядів Хвильового: що означає його відречення від хвильовизму? Чи було воно органічним і щирим — цебто свідомим прийняттям ортодоксальної партійної політики і переходом на партійні позиції? Лишаємо цю "загадку Хвильового", як завдання для розгадки, нашим дослідникам.

Стаття Костюка, на тлі всієї літератури про Хвильового — найповніший, найобґрунтованіший і найпереконливіший, а значить і найправдивіший літературний портрет Хвильового. Образ його як письменника і як людини виступає в історичній перспективі як позитивна з українського погляду і небуденна постать. Для читача творів Хвильового ця стаття дає добру орієнтацію в його творчості й місці її в українській літературі. Напевно вона піднесе зацікавленню творчістю Хвильового і допоможе краще її сприйняти і зрозуміти.

Мої любі читачі!... Я боюсь, що ви мою новелю не дочитаєте до кінця. Ви в лабетях просвітянської літератури. І я поважаю. Та кожному свій час. Творити то є творити... Переспівувати — не творити, а мавпувати. І читач творець, не тільки я, не тільки ми — письменники. Я шукаю, і ви шукайте. Спершу від новаторів — і я теж — це нічого: від них, щоб далі можна. А твір мій буде цілком художній — треба продумати, треба знати... (I, 135).

Такою розмовою з читачами супроводжує Хвильовий свою новелю "Редактор Карк", яка увійшла до першого тома і характеризує його ранню творчість. Таким було його літературно-естетичне кредо, як новатора в літературі.

Новаторство Хвильового виявилось, насамперед, у деструкції

12. М. С. Микола Хвильовий. Художник, трибун і людина. Із матеріалів "Смолоскипу" (рукопис).

сюжету. Замість іти за традиційною канвою сюжету Хвильовий вповнює свої ранні твори позасюжетними елементами. Інколи це ніби запис із щоденника, і він поспішає заспокоїти читача: "Проте це не щоденник — це справжня сучасна новела" (І, 132). Прозу Хвильового наскрізь пронизує поезія з її ліричною стихією, емоційністю й музичною настроєвістю. Недарма Хвильовий назвав свою новелю "Життя" поемою.

Побожування Хвильового, чи дочитають читачі його новелю до кінця, не виправдались. Хвильовий одразу ж полонив читачів своїм стилем і "запахом" свого поетичного слова. І, мабуть, тому, парадоксально, першу високу оцінку своєї ранньої творчості він дістав від історика української літератури С. Єфремова, себто від прихильника "просвітянської літератури". Упередження до всього радянського і комуністичного не завадило Єфремову побачити в творчості письменника-комуніста визначного майстра слова. Він писав:

З Хвильового, безперечно, цікава постать саме з художнього погляду: ще не вироблена, не вирізьблена, не докінчена навіть, але сильна. У його широкі можливості: бистре око меткого спостережника разом з незалежною об'єктивністю художника, вміння різко й рельєфно, без страху зачеркнути контури, вложити в них промовистий образ, знайти відповідне слово без зайвої розволікlosti, округлити цілу картину якимнебудь загальним штрихом. Люди в його здебільшого живі, в дії, в описах багато руху, широкого захвату, повітря, синіх просторів, — і тому так радісно і весело його читати.¹³

Таку ж високу оцінку творчості Хвильового дали найавторитетніші тогочасні критики й літературознавці. Письменник Петро Панч, зі свого боку, мав підстави заявити: "Ми, радянські революційні письменники другого призову, майже всі вийшли в далеку незнану літературну путь під знаком невгомного, запального й романтичного Хвильового".¹⁴

Але Хвильовий як мистець слова мав не тільки своїх прихильників і наслідувачів, а й опонентів і антагоністів — не менше, як і в публіцистиці під час літературної дискусії. Характеристичне щодо цього свідчення Івана Микитенка, який був його партійним опонентом не лише в дискусії в питаннях літератури, але протиставився йому своєю творчістю. Микитенко згадує:

13. Сергій Єфремов. Історія українського письменства, т. 2. Київ-Ляйпціг, 1923, ст. ст. 114-115. Костюк наводить цю цитату на ст. 45.

14. Літературна газета, 1933, ч. 10.

Прочитавши "Сині етюди", я довго ходив з гнітючим почуттям. Я почував, що Хвильовий сміється з нас, і сміється якимсь негарним смішком, недобрим, колючим сміхом. Я вирішив писати й собі "етюди". Тільки назвав їх у противагу "Синім етюдам" — "Етюди червоні".¹⁵

Так зустрілися представники двох літературних напрямів — двох різних творчих метод і літературних стилів — "романтики вітаїзму" і "монументального" або "соціалістичного реалізму".

Дослідження стилю творів Хвильового — чергове завдання українського літературознавства. Заплянована праця Мирослава Шкандрія "Про стиль прози Миколи Хвильового", яка увійде до другого тома, покищо нам невідома. Читач чекатиме її з надією, що й ця сторінка дослідження творчости Хвильового буде висвітлена. Тим часом значним вкладом у висвітлення цього питання є вступна стаття Григорія Костюка до першого тома. Тут подано характеристику Хвильового як поета-романтика, який виступив співцем революції. "Але я — не Гастев, не Маяковський, не Єсенін, я з української діжки беру хміль" — деклямував він уже в поемі "В електричний вік". Крім цього відзначено гуманістичне скерування його поезії ("Син чоловічий іде") і "перші прояви того "духу неспокою", фавстівської допитливости й конкістадорської відваги, що пізніше пройме всю його творчість, виведе на високості слави й супроводить до трагічної передчасної смерти (I, 42).

Почавши з поезії, Хвильовий уже з 1921 року переходить до прози — пише невеликі твори, які назвав етюдами. Перша збірка прозових творів під назвою "Сині етюди" вийшла 1923 р. Спираючись на спостереження своїх попередників, Григорій Костюк перелічує основні стильові ознаки і компоненти ранньої прози Хвильового (відхід від традиційних форм, ліризм, засіб рефрену, увага і любов до слова, до його "запаху", уведення у твір позасюжетних елементів: листи, історичні та філософські медитації, ліричні відступи, розмови з читачами, полеміка з критиками тощо. "Це, — пише Костюк, — дало підставу тогочасній критиці твердити, що проза Хвильового започатковує новий лірично-орнаментальний (В. Коряк) та імпресіоністичний (М. Доленго) стиль. Це була правда, але не повна. Бо критики не збагнули відразу, що це були лиш експерименти і часткові відкриття молодого автора, що це були тільки перші кроки до того великого стилю доби, про який Хвильовий заговорить кілька років пізніше (I, 49). Є підстави відзначити сміливіше, що серед цих

15. Українські радянські письменники. Критичні нариси. Київ, "Радянський письменник", 1958, ст. 239.

"перших кроків" є твори, які є виразом і втіленням того стилю, що його Хвильовий назвав "романтикою вітаїзму". Цими творами є новела "Життя" і "Я", які належать до цього періоду. Які ознаки цього стилю? У вступній статті слушно відзначається, що скаталогізовані стильові ознаки творів Хвильового не самоціль, вони мали

"творчо-функційне призначення" поетизації, вияви любови до життя, любови до людини і українського народу, до його героїчної історії — до України. Складовою і важливою частиною цього стилю була романтика революції, бажання розповісти, "як була, як пройшла, як гриміла, як народжувалась молода епоха". Хвильовий романтик, лірик і естет слова одночасно мав талант до теоретичного думання, до філософського узагальнення — аналізу і синтезу — проблемних явищ людського буття. Цю особливість його таланту я назвав би інтелектуалізацією почуттів (I, 50).

До цього слід додати, що творчість Хвильового характеризує не тільки "інтелектуалізація почуттів", а й "інтелектуалізація образів", себто піднесення їх з індивідуально-побутового плану у план загального суспільно-історичного значення. Конкретні побутові образи в цьому другому плані набувають символічного значення. Таким образом-символом є образ Оксани з новелі "Життя", якою починається перший том творів Хвильового. Правдоподібно, що й назва "романтика вітаїзму" взята від назви цього твору: *vita* — життя. Одушевленість життям і поетизація життя виявляється в цьому творі особливо яскраво, і в цьому характеристична риса світовідчуження Хвильового, яке знаходить вираз у стилі "романтики вітаїзму".

Романтика і романтизм — не те саме. Романтика — психологічна категорія. Романтизм — літературний напрям з певною творчою методою і літературним стилем. Романтика може бути складовою частиною романтизму, але вона ж може бути і в стилі "соціалістичного реалізму" — "романтика революційного перетворення світу". У творчості Хвильового є і романтика і романтизм як творча метода і як стиль. Стиль творів Хвильового з бігом часу зазнавав змін, і з огляду на ці зміни його творчість поділено на три періоди, але його творча метода і його стиль при всіх змінах належать до романтизму. Оповідання "Життя" тут надзвичайно показове.

У передмові до першого тома сказано, що в цьому оповіданні змальовано "побут ще не розхитаного, але вже зачепленого революцією села" (I, 48). І на цьому поставлено крапку. Далі цього не пішло досі все наше літературознавство, вказуючи лише на деякі особливості стилю цього оповідання, спільні з іншими

ранніми творами Хвильового. Ми ще мало орієнтуємось у секретах його творчості і стоїмо далеко від розкриття його творчої методи.

Особливістю стилю Хвильового є не лише гостре відчуття запаху слова, але й уміння запахом слова відтворювати "запах життя", яке йому теж "пахло". В оповіданні "Життя" яскраво виражено поетизацію життя, надхненне захоплення життям і красою природи і все те, що влучно назвав Хвильовий "романтикою вітаїзму". Любов до життя нерозривно поєднана у Хвильового з любов'ю до України. За першим пляном побуту українського села відчувається другий плян життя цілої України — в сучасному й у минулому, з мріями про майбутнє. Запах історичної України передається в ліричному відступі автора на початку другого розділу:

Минали дні, і в спогадах поринали ночі. Як це: десь біля Диканьки єсть село і хутір — а що тут раніш було? До татарви? Га? Так, село і хутір — і далі — далі... А що через сорок років? Га? Гоголь, Мазепа, Карло XII.

Моя люба соціалістична Україно! Степи, шуліка і літнє сонце відходить за обрій, а за ним молочна стежка співає білих, а може й червінькових пісень, мукають корови, з пасовиська бредуть — і далі — далі. Ферми, електричні плуги... машини, фабрики, заводи... Ах!.. І далі — далі... Молочна стежка співає — яких пісень?.. (I, 118).

Запах слова, запах життя, запах України та її історії, запах епохи — з їх романтикою і драматизмом — усі ці визначення як риси "романтики вітаїзму" Хвильового знайшли свій вияв у цьому невеликому оповіданні. Час, у якому відображено життя українського села, дуже виразно виступає з типовими його рисами й ознаками: Оксана, головна героїня твору, думала "про комуністів, про продподаток — батько лаявся"... "Увечорі батько приносив газету й крутив з неї цигарки, а Оксана дивилась на рядки й думала, що там написано про Київ, про місто", про яке так гарно говорив Мишко — її наречений. "А батько ще приносив газети — у волості їх багато було, й ніхто їх не читав, вони лежали в шафі в писаря, і їх крали в нього курії, а на базарі говорили про Петлюру, про румунів, про кінець радянської влади". "І чути було ще тоскний заспів:

Не за Леніна, не за Троцького...

А в другім кінці співали:

Чий я козак, звуся Воля,
Українець з Гуляй-Поля.
Гей шумуй, моє вино,
Йде за правдою Махно!" (I, 117, 120)

На цьому історичному тлі — образ Оксани. "З Оксаною ось що: їй 17 літ" — пора, коли думають і сподіваються нареченого. Нареченим Оксани став Мишко. Мишко — комуніст. "Оксана не любила комуністів, усе село не любило, а в Мишчиних очах стояло кохання, і вона вже любила комуністів". "Мишко казав Оксані: — Я скоро поїду до міста. І ти поїдеш. Я докінчу вчення — тепер тихо. Тепер можна, і ти будеш учитись. Тепер усім можна, тепер для бідних школа" (I, 118).

Вдумливий читач, який знає творчість Хвильового, відчує в цих побутових деталях символічний підтекст історичної ситуації, в якій була Україна 1918-1919-го років. Тема нареченого або нареченої — наскрізна тема в творчості Хвильового, починаючи від оповідання "Життя" і кінчаючи романом "Вальдшнепи". Досить згадати такі твори, як оповідання "Наречений", повість "Сантиментальна історія", "Із Варинної біографії".

Темою про "нареченого" поставлено в художній формі проблему провідної верстви, а в постаті "Нареченої" — образ України, яка мріє про свого нареченого. У підтексті оповідання "Життя", який ми назвали другим, позапобутовим пляном, відбита як у краплі води цілий світ, уся велика багатонадійна і драматична доба революції в Україні, зокрема роля українських комуністів та їх трагедія в історичній трагедії України. Доля Нареченої в оповіданнях Хвильового складається трагічно — вона стає Покриткою.

Сюжетна канва оповідання "Життя" нескладна, подій небагато, але вони змістовні своїм історично-символічним значенням. На допомогу читачеві тут мусить прийти літературознавець — знавець романтичного напрямку в літературі. Не кожен пізнає в Оксані сучасну Катерину як символічний образ України. У свій час визначний історик української літератури писав, що багато творів Шевченка є "символічним витовмаченням усього минулого та сучасного України".¹⁶ Неромантичному читачеві романтичний підтекст реалістично-побутового плану не впадає в вічі. Так, мабуть, у більшості сталося з поемою Шевченка "Катерина", хоч є багато свідчень, що у свідомості української інтелігенції покоління Хвильового, Катерина була образом-символом України. Так її образ витлумачений і в історії літератури Чижевського: "Образ матері-покритки [...] у Шевченка, без сумніву, символізує долю України". Символіку "Катерини", на думку Чижевського

зрозуміли навіть цензори того часу, викресливши символічний малюнок на початку 4-ої пісні:

16. Дмитро Чижевський. Історія Української Літератури. Нью-Йорк. Українська Вільна Академія Наук у США, 1956, ст. 438.

Попід горою ярм-долом,
мов ті діди високочолі,
дуби з Г е т ь м а н щ и н и стоять;
в яру гребалька, верби в ряд,
ставок під кригою в н е в о л і ...¹⁷

Подібними символічними малюнками й образами з минулого України вповнена й "поема" "Життя" Хвильового, наприклад: "Дивишся на гетьманський ліс, згадується: гетьманщина, Гоголь, татари, Карло XII і т. інш. Тоді могили жевріють" (I, 115). Такими ліричними вставками Хвильовий відтворює внутрішній духовний світ своїх героїв. Небагато лишилося в історичній пам'яті українського народу, ледве жевріють спогади про Гетьманщину, Мазепу, Карла XII, шведські могили... Нові цензори в особі Андрія Хвилі пізніше розкриють ідейний зміст подібних символічних образів і натяків, що й буде змістом його викривальної статті: "Куди ведуть дороги шведських могил".

Чому ж Наречена, пробуджена в українській національній революції, з її "прекрасною молодістю" стала знову Покриткою? Прямої відповіді на це питання читач не знайде, бо це ж художній твір, а не політичний трактат, але твір багато дає для пізнання і пережиття цієї трагічної сторінки нашої історії.

Як уже відзначено, сюжетна канва цього оповідання нескладна й подій небагато, але в них яскраво й правдиво відображено події і ситуації роки встановлення радянської влади на Україні і так званого "військового комунізму". З ними пов'язана найвидатніша подія, про яку згадується в оповіданні: "В Дамаївці партизани вбили двох комуністів, а Мишко втік. Із повіту приїхав карний загін. І Мишко знову збирав продподаток, але в Комарівку [До Оксани] їздив рідко, бо боязко було. Коли приїздив — був несміливий, прислухався, не говорив про чудесне (I, 119). В останню зустріч коли й говорив, то вже не про чудесне, не про Київ, куди він візьме й Оксану, — до нового життя "світлого, молодого, як молодик", а "про якусь суворість, про нудоту й ще про щось — Оксана не пам'ятає" (I, 121). Цікаво відзначити, що вже тоді, року 1921-го коли писалось це оповідання, в образі Мишка накреслено образ зневіреного комуніста. У Мишкові відгадуються деякі риси Хвильового.

Аналогія: Оксана — Катерина виявляється в оповіданні двічі. Перший раз у згадці про часи Шевченка — у пораді подруги Оксани:

— Не випускай: комуніст гарний — може, ожениється... Та тільки чорт їх розбере. Мій дід крепак був, розказував, як колись

17. Там таки.

такі ж паничі теж установлювали владу. Бувало й так, що селянок брали, а бувало й так, що дурили тільки (I, 119). Лишилася обдуреною й Оксана. Мишко не взяв Оксани до Києва. Влада, яку встановлював Мишко, виявилась ілюзорною і дісталася в руки чужої і ворожої сили. І тому Наречена лишилася на глухому шляху Покриткою. Повторилася історія й доля Катерини:

І пішла. Коли б вона читала "Кобзаря", вона б знала Катерину, але вона була неписьменна. Вона чула тільки про Київ, а що Мишко — ах Мишко! Мишко!... Зупинилася біля верстового стовпа відпочити... Недалеко прокричав паровик, показалося червоне око. З шумом пролетів потяг і зник в даліні. Оксана підходила до семафора (I, 121 - 122).

Потяг революції прошумів мимо Оксани не на Київ, про який мріяв і говорив її наречений, — потяг скеровано на Харків, і в ньому були нові пани, не ті, яких сподівалася Україна. З новими панами був і Мишко, але він не міг узяти Оксану. У Харкові Мишко стане Миколою. У своїх творах Микола Хвильовий не раз буде згадувати свою Наречену і відтворювати її образ. Буде це Б'янка з повісти "Сантиментальна історія", а пізніше — Аглая з роману "Вальдшнепи". Почуття провини перед своєю Нареченою підкаже Хвильовому написати новелю "Я" і виявити, куди ведуть дороги Жовтня з його блудними вогнями "невідомої загірної комуни". Він буде прагнути, може підсвідомо, виправдати себе перед своєю Нареченою своїм змаганням за її краще майбутнє і за те, щоб стати гідним її нареченим. Усі свої творчі сили він скерував на те, щоб вивести її на широкий історичний шлях. Своє призначення бачив у ролі нареченого молодої нації в добу її відродження:

"пройдуть віки, найдуть свою змужність, пізнають радість і журу твоєї прекрасної землі, відійдуть по древній дорозі в небуття, але ніколи не повториться народження твоєї м'ятежної нареченої".

— Тільки один раз!

— Тільки один раз!

Так б'є годинник [...].

І я, романтик, закоханий у свою наречену, знову бачу її сірокою гарячою юнкою з багряною полоскою на простреленій скроні. Вона затулила рану жмутом духмяного чебрецю й мчить по ланах часу в безсмертя.

— Чи наздожену її — свою сірооку м'ятежну наречену? (I, 403).

Наздогнав її в постаті Карамазова. Нареченою виявилася Аглая. "І поет, що крізь огонь своєї інтуїції побачить нові береги, загине, як Катерина на глухій дорозі невідомости" (I, 405).

Пророча візія Хвильового здійснилася в пізнішій трагедії українського відродження і в трагічній смерті самого Хвильового ...

Символіка "Катерини" не випадкова в творчості Хвильового, як не випадкове ім'я Оксани в його поемі "Життя". Оксана — перша любов Шевченка — його наречена. Творчість Хвильового багато в чому викликає аналогію з творчістю Шевченка. При всьому своєму новаторстві, Хвильовий — спадкоємець і продовжувач Шевченкової традиції в українській літературі. Як і в Шевченка, — він одержимий національною проблемою — долею України. В символічних образах багатьох творів Шевченка відбито минуле і сучасне України з думами і мріями про її майбутнє. Образ Нареченої у Хвильового також бачимо у трьох координатах часу — минулого, сучасного і майбутнього. Романтична символіка Шевченка знайшла своє продовження у творчій методі "романтики вітаїзму" Миколи Хвильового.

Слід сподіватися, що тепер започатковане видання творів Хвильового у п'ятох томах буде стимулом до нового прочитання, нового відкриття Миколи Хвильового та нової оцінки його ролі в українській історії і значення його ідейної й мистецької спадщини сьогодні.

Селянська тематика в творчості Казіміра Севериновича Малевича (1878-1935)

Валентина Маркаде

26 лютого 1878 р., недалеко від Києва, в одній з характеристичних польсько-українських родин народився К. С. Малевич. Таким чином 1978 року сповнилося рівно сто літ з дня його народження. Цю ювілейну дату врочисто відзначено як у багатьох мистецьких осередках на Заході, так і в закритих гуртках на терені Радянського Союзу. Організатори вшанувань пам'яті Малевича доклали всіх зусиль, щоб якомога всебічніше висвітлити ту величезну роль, яку відіграла його творчість у всесвітній історії мистецтва 20

Колоніальний стан України довгі роки працював над тим, щоб духове життя її максимально спровінціалізувати, працює й тепер. Це спричиняло неминуче відплив талантів з української землі до щасливіших націй, найчастіше сусідніх. Було б наївно намагатися забрати цих людей, що подалися в прийми до чужих, з тих культур, в яких і для яких вони жили й творили. Проте не менш хибним було б зректися цих талантів і замовчати їх. Хай осяги цих синів нашої землі належать іншим, вони виростили з нашого ґрунту. Шкодуючи, що ми їх втратили, усе ж мусимо включати їх у балянс українського внеску до світової культури.

Відкриваємо розділ журналу, присвячений тим, хто жив і творив у приймах, статтю Валентини Маркаде про Казіміра Малевича, конкретніше, — про те, що, — можна думати, — він проніс з української землі до своєї творчості. Маркаде народилася в Одесі 1910 року, виховувалася в Чехо-Словащині, потім у Франції, де, в Парижі, оборонила докторську дисертацію про російське малярство на межі 19 і 20 сторіч, видану в Льозанні 1971 р. ("Le Renouveau de l'Art Pictural Russe — 1863-1914"). Авторка багатьох статтів про російську культуру й зокрема малярство, французькою й російською мовою, Маркаде кілька років тому зацікавилася українським малярством і тепеф готує книгу про нього. Стаття, що тут друкується, становить собою зроблений для "Сучасности" варіант статті, надрукованої по-німецьки й по-англійськи в первісному варіанті в книзі "Kasimir Malewitsch. Zum 100 Geburtstag". (Кельн, 1978, Galerie Gmurzynska).

століття і яка протягом десятків років лишалася, делікатно кажучи, засекаченою...

Проблема формування пан-російської різнонаціональної культури надзвичайно складна. Проте, одним з основних джерел, що збагатили її мистецьку скарбницю, поза всяким сумнівом була багатотомова традиція Київської Русі, в основі якої схрещувалися прямо протилежні елементи. Так, поруч із високою духовістю думки виявлявся крайній раціоналізм, поруч із суворим аскетизмом — невігладний активізм, поряд із всеосяжним універсалізмом — специфіка підкреслено національних рис, із ідеалом християнства — поганський культ матері сирой-землі.

З усіх малярів початку 20 століття, мабуть, один лише Малевич так послідовно і напружено намагався ствердити свою власну сферу бачення саме селянського світу; бачення, оснований на створеній ним гармонії поєднань нових естетичних форм і їхнього звучання в кольоровій гамі барв. Хоча він перейшов багато стадій мистецьких течій від імпресіонізму, нео-примітивізму, фовізму, футуризму, кубізму, алогізму, супрематизму, архітектон[ічної] конструкції — і до повернення, наприкінці 20-их та на початку 30-тих років, до фігуративного мистецтва, — проте, в усіх фазах своєї малярської творчості він стало повертався до основної теми свого світовідчужання, яке він увібрав ще з раннього дитинства на Україні, де його батько служив на цукроварні. Тема, що невідступно захоплювала творчу уяву Малевича, — це тема буття людей, життя яких невідривно пов'язане з землею і з традиційним селянським середовищем. Праця на лоні природи в полі, пасічництво, доморобство народних майстринь, народні пісні, багата їжа, простора одяга — все викликало у нього захоплення й давало привід міркувати про одвічно вкорінені норми селянського побуту.

В "Розділах з автобіографії мистця", що їх видрукував Ніколай Харджієв¹, увесь текст пройнятий захопленням ставленням Малевича до народної творчості. Він навіть свідомо намагався наслідувати "все життя селян" та їхнє багатогранне мистецтво, вважаючи, що — "копір і форма були творені ними на суто емоційному сприйнятті теми";² саме це особливо заповнювало уяву мистця. Весь зовнішній вигляд селян у простих полотняних сорочках, із зашкарубленими босими ногами, зігнутими тяжкою працею спинами — все свідчило про їхню приналежність до стихії землі, на якій споконвіку вони народжувалися, жили і вмирали.

1. У збірнику The Russian Avant Garde. Стокгольм, Hylea Prints, 1976, ст. ст. 103-127.

2. Там само, ст. 118.

"Ось на цьому тлі у мене розвивалися почуття до мистецтва, до малярства".³

Дитинство Малевича проходило на просторах України; мальовничість її кольориту назавжди споріднила його з цим краєм. Він любив, стоячи місячними ночами коло відчиненого вікна, тішитися звуками пісень, що їх співали в далечині хлопці й дівчата: "Я слухав з великою насолодою, спостерігаючи українське небо, на якому, немов свічки, горіли зорі. А українське небо — темне, темне, як ніде в Росії".⁴ Вже буди зовсім дорослою людиною, він до найдрібніших деталей згадує, як

на буряках працювали селяни, від малого до великого, майже все літо й осінь, а я, майбутній мистець, милувався з полів і з кольористих робітниць, що пололи й проривали буряки. Ланки дівчат у барвистій одежі рухалися рядами по цілому полю. Це була війна. Війська в барвистих строях боролися з бур'янами, звільнюючи буряки від непотрібних рослин [...] Бурякові плянтації тяглися без кінця, то зливаючися в далекому обрії, то спускаючися на невеликі ниви чи підіймаючись на пагорбки, охоплюючи сільця й села своїми зеленими полями, вкритими одноманітною фактурою листя.⁵

Хоч батьки Малевича були й польського роду, але сам він, як і багато інших мешканців України, — краю з переважно мішаним населенням, із заходими з Росії, Молдавії, Польщі — вважав себе вже за справжнього українця, про що просто каже в своїй автобіографії. Розповідаючи, наприклад, про свої дружні стосунки з малярем Левом Качевським, Малевич уважає за потрібне підкреслити, що "він і я були українцями".⁶ Позатим, всі, хто бажав репатріюватися — естонці, литовці, латиші, поляки — після жовтневої революції 1917 р. і аж до 1922 року могли повернутися на батьківщину. Малевич такого бажання не виявив, тоді як два його послідовники — Владислав Стшемінський і Катерина Кобро покинули тоді Радянську Росію і оселилися в Польщі (їхні праці зібрано тепер у чудовому Музеї сучасного мистецтва, в Лодзі). В 1928-1930-их роках Малевич дуже активно брав участь в українському футуристичному журналі "Нова генерація", де вмістив тринадцять докладних статей із свого ґрунтового трактату "Нове мистецтво".⁷ Окрім статей у "Новій генерації", Малевич був

3. Там само, ст. 107.

4. Там само, ст. 105.

5. Там само, ст. 103.

6. Там само, ст. 115.

7. Жадна бібліографія Малевича не охоплює цих статей у "Новій генерації"; тому наводжу тут список їх: 1. "Малярство в проблемі архі-

співробітником альманаху Валеріяна Поліщука "Авангард" (альманах пролетарських мистців нової генерації), ч. 6, квітень 1930 р. Тут Малевич умістив свою статтю "Архітектура, станкове малярство та скульптура" (ст. ст. 91-93), де він одверто виступив проти захоплення українських мистців технікою й сюжетами середньовічних фресок, які творилися свого часу природно й послідовно, за засадами естетики сучасної їм культури: "Цілком ясно, що монументальне малярство чи його представники вдалися до старих альфрескових форм і вносять у стіни супрематичної чи конструктивістичної архітектури абсолютно чужі, безглузді форми й реакційну ідеологію" (ст. 92). Початок публікації Малевича в українських виданнях збігається хронологічно з його викладанням у київському Художньому інституті (1927-28).

тектури" — 1928, 2, ст. ст. 116-127; 2. "Аналіза нового та образотворчого мистецтва (Поль Сезанн)" — 1928, 6, ст. ст. 438-447; 3-4. "Нове мистецтво й мистецтво образотворче" — 1928, 9, ст. ст. 177-185; 1928, 12, ст. ст. 411-418; 5. "Просторовий кубізм" — 1929, 4, ст. ст. 63-67; 6. "Леже, Грі, Гербін, Метцінгер" — 1929, 5, ст. ст. 57-67; 7. "Конструктивне малярство російських малярів і конструктивізм" — 1929, 8, ст. ст. 47-54; 8. "Російські конструктивісти і конструктивізм" — 1929, 9, ст. ст. 53-61; 9. "Кубофутуризм" — 1929, 10, ст. ст. 58-67; 10. "Футуризм динамічний і кінетичний" — 1929, 11, ст. ст. 77-80; 11. "Естетика" — 1929, 12, ст. ст. 56-68; 12-13. "Спроба визначення залежності між кольором та формою в малярстві" — 1930, 6-7, ст. ст. 64-71 (стаття надрукована, невідомо чому, без кінця); 1930, 8-9, ст. ст. 55-61.

Деякі мистецтвознавці на Заході твердять, що Малевич "думав польськи", доказом чого є, мовляв, той факт, що "він ходив до католицького костюлу". Хай дозволять мені взяти це під сумнів — тому, що в католицьких костюлах богослужба правилася не польською мовою, а латиною. Зі слів самого Малевича можна думати, що родина його не була особливо релігійною. Так, в одному з начерків своєї автобіографії він розповідає, як його "батько любив часом побавитися, запросивши в гості і ксьондза і попа, несподівано для них" (3 рукопису 1/42 — приватний архів, Ленінград [англійський переклад — у каталозі галерії Гмужинської ст. ст. 11-19]). Можна, звичайно, багато фантазувати про те, якою мовою думав Малевич, проте жадних переконливих доказів на цю тему не збереглося. Правда, ряд своїх картин, мальованих після перебування в Варшаві 1927-го року Малевич підписав по-польськи (Malewicz); правда й те, що він вільно володів польською мовою, про що можна зробити висновок, поряд інших фактів, з листів польською мовою до польського збирача Павла Етінґера, видрукованих Шимоном Бойком ("Von der Fläche zum Raum. Russland 1916-1924", Кельн, Galerie Gmurzynska, 1974, ст. 54).

Але його статті про мистецтво, автобіографія, маніфести, позначки на шкідках, зроблені рукою Малевича для себе особисто — все це писано російською мовою. Якою мовою — російською чи українською — написав він статті, друковані в "Авангарді" та в "Новій генерації", невідомо.

Українські враження з дитинства настільки яскраво й сильно візіалізувалися в його свідомість, що стали безперервним потоком вилитися на полотна Малевича в усій пишноті своїх мальовничих форм. І поля, і луки, і розкішні копиці сіна, і величезне небо — склали тло краєвидів, характеристичних для творчості Малевича. Таким співцем села був ще тільки Пітер Бройгел — старший. У нього, як і в Малевича, дана синтеза елементів усієї суті народної мудрості, що переступає час і місце даної історичної епохи (див., напр., його "Падіння Ікара" в Брюссельському музеї). Умисна спрощеність дебелих форм з різко окресленими контурами тіл персонажів, їхньої одежі, важкої ходи і звичних рухів, підкреслює міцність і об'ємність постатей і створює враження монолітності й потужності кожного образу. Але, якщо Бройгел, змальовуючи сцени сільського життя, звертався до ілюстрування сили народних приказок, прислів'їв і легенд, то для Малевича подібний підхід до композиції картини був зовсім чужий. Увесь його селянський світ уміщувався в емоційній сфері власного набутого досвіду. Він виношував у своїй свідомості образи, що відповідали його особистій концепції про особливу вдачу селян, яка протягом віків виробляється в безпосередньому контакті з природою: чи то жниць, що йдуть одна за одною струнким рядом у полі, чи то селянина в усьому білому, як звичайно одягаються всі пасічники, що нерухомо стоїть на неосяжних ланах, надхненно споглядаючи світ, з почорнілим від палючих променів сонця обличчям і тілом, і що його постать становить немов би частину цілого з навислими яскраво-синіми смугами небосхилу.⁸ Малевич творчо перетворює на своїх полотнах уже несвідомо повторювані рухи селян, зумовлені кожною зміною пори року: сівбу зерна по ріллі, що його селянин розкидає, ступаючи розміреним, неквапливим кроком; в'язання снопів стиглої пшениці, нагострювання коси в косовицю, складання хліба в золоті скирти, рубання дров на зиму, носіння жінкою відер води з криниці на коромислі... Але все це не є ані копіюванням дійсності, ані ілюстрацією сільського побуту. Це — рівнобіжний світ, заново створюваний мистцем.

Певна річ, що Малевич не міг байдуже пройти повз одвічні вірування народу, з його зворушливим шануванням ікон, суворим дотриманням обрядів і покірливістю до своїх тяжких злигоднів.

8. Цілком очевидно, що Малевич надавав особливого значення цій постсупрематичній картині, що висіла праворуч у головах коло тіла померлого мистця, як видно з фотографії, зробленої зараз по його смерті (в той час, як чорний квадрат на білому тлі повішений був над його головою). Цю картину можна сприймати, в певному сенсі, як філософський автопортрет Малевича.

У російській іконі уявився Малевичеві "весь російський народ з усією своєю емоційною творчістю [...] я відчув — зазначає він — зв'язок селянського мистецтва з іконним: іконописне мистецтво — це форми вищої культури селянського мистецтва. Я розкрив у ньому всю духову сторону 'селянського часу', я зрозумів селян через ікони, зрозумів образи на іконах не як святих, але як простих людей. Зрозумів і кольорит і ставлення мистця".⁹ І далі Малевич кінчає: "Я залишився на боці мистецтва селянського і почав малювати картини в примітивному дусі. Спочатку, в першому періоді, я наслідував іконопис".¹⁰

Стародавні російські ікони настільки вразили навіть Матісса, який побував у Москві 1911 року, що він почав уживати в своєму малярстві гармонію сполучень чистих тонів кольору, якій він дивувався. Але Малевич відчув в іконі не її зовнішню мальовничість, а глибину її містичного змісту і силу світла, якою вона променює на тих, хто молиться. З кінця 1911 року він радикально змінює свою малярську манеру. Якщо до цього часу на деяких картинах Малевича ясно відчувався вплив найталановитіших неопримітивістів того часу, якими були Н. С. Гончарова і М. Ф. Ларіонов,¹¹ то з цієї хвилі і до переходу до чистого кубізму в 1912 році Малевич створив надзвичайні силою експресії картини, еклектичні своїм стилем, де поєднано малярські елементи фовізму — густину гами кольорів, неопримітивізму — манеру інтерпретування сюжету, і перед-кубізму — викінчене карбування геометричних форм. Одна з картин цієї серії — "Богомолки в церкві" 1911 р., де натовп жінок, які стоять впритул, з головою, схиленою набік, у простій селянській хустці, христиться широким рухом, по-православному. В їхніх очах, які дивляться у вічі глядача, як на фаюмських портретах, схоплено вираз покірливого благання, властивий кожній людині, що молиться, що сподівається дарування допомоги, заступництва або зцілення тілесної недуги.

На той самий сюжет жінок, що моляться в церкві, Малевич виконав рисунок селянки, яка схиляється в земному поклоні, торкаючись за православним звичаєм землі рукою. За нею видно низку інших жінок, які теж підходять до ікони, що лежить на аналої посередині храму, щоб поцілувати її перед тим, як покинути церкву... До цієї таки серії докубістичного періоду слід від-

9. К. С. Малевич. Розділи з автобіографії (див. вище), ст. 117.

10. Там само, ст. 118.

11. Так, наприклад, "Зрізування мозолів" (1910), "Аргентинська полька" (1911) і "Натирачі підлоги" (1911) виконані в дусі Ларіоновської манери інтерпретувати сцени, взяті з провінційного міського життя, тоді як "Село", "Селянський похорон" (1911) і "Праля" (1911) радше відповідають грубо-монументальним пропорціям постатей селян Гончарової.

нести також і селянку, що ріже серпом колоси жита, схилившись до землі (Російський музей, Ленінград). В цій картині не тільки насиченість тональності кольору, але й навмисна заокругленість могутніх форм тулуба — міцно вперті босі ноги, упевненість рухів рук — надають їй постаті краси середньовічної фрески. Не менше виразна, кольоритна й монументальна селянка, що несе на коромислі важкі відра з водою (Міський музей, Амстердам). Вона квапиться запасти води, поки не насунула громовиця, що відчувається в темній синяві навислого неба. Поруч неї ступає, в ногу з матір'ю, донька-недоліток, відзначена, як і мати, непомірно розвиненими кінцівками, успадкованими від поколінь предків, що століттями трудилися тяжко на селі.

З 1912 року Малевич перейшов до циліндричних форм кубізму. Сюжети його картин і далі узяті з селянської тематики: "Жниці", "Дроворуб", "Ранок на селі по хуртовині", "Молотіння", "Пилярі", голови православних селян та інше. В цих кубістичних композиціях особливо важливо відзначити малярську схематизацію монументальних пластичних форм, мальованих у специфічній народній українській гамі фарб, тональність якої, аж розпечена, є унікальна сміливістю сполучення рудо-червоних, яскравосиніх, темнозелених, сіро-мідяних, рожево-фіялкових відтінків — і білого кольору, що аж співає, як на іконах. Малевич, як ніхто інший, відчував мерехтіння кольорів слов'янської гами. Він наполегливо радив своїм учням, які студіювали в ІНХУК-у (Інститут художньої культури) і в його робітні малярську фактуру Сезанна, Боннара, імпресіоністів, кубістів і футуристів, завжди лишатися мистцями своєї країни.

Ще 1911 року Малевич зробив шкіци голів мужиків з бородою, в примітивістично-фовістському стилі. Один послано до Мюнхену на виставку "Der blaue Reiter", організовану В. Кандінським і Францом Марком. Російський фовізм, як і український, досліджено ще мало; силою експресії і своєрідною гармонією тональності барв він сильно відрізняється і від французького фовізму і від німецького експресіонізму. Щоб переконатися в цьому, досить глянути на полотна Кандінського, А. Явленського, мальовані ними 1908 року в Мурнав, на ранні картини М. Верьовкіної, Д. Бурлюка або Марка Шаґала, В. Бехтеєва, Олександри Екстер, Ол. Богомазова, Абр. Маневича і деякі декоративні композиції Н. Гончарової, Р. Фалька, Ів. Машкова або А. Купріна...

Тому, що у Малевича ніщо ніколи не було випадковим, то не випадкове, певна річ, було й те, що від 1911 року і до самого кінця життя, в якому б фігуративному стилі він не працював, обличчя селян у нього майже завжди обрамлювалися бородою. Ця, на перший погляд маловажлива, подробиця справді надзвичайно важлива: вона розкриває традиційний сенс образу, відповідного

до православного уставу. Борода тут є символ гідності людини, створеної на образ і подобу Божу. Не даремне на іконах Бог Отець, Ісус Христос, пророки, апостоли і всі отці Церкви мають бороду. Для релігійної свідомости православних Христос без бороди — така сама ересь, як, скажімо, для людей західньої культури було б зображення Аполона Бельведерського з густою бородою як лопата... Дуже поверхово міркував про це навіть Пушкін, коли в своєму листі до Чаадаєва (від 19 жовтня 1836 р.) твердив, що російське духовництво здається відсталим лише тому, що носить бороду. Саме Пушкін, що вивчав історію Петра I-го, не міг не знати, яку бурю протестів і загальне обурення викликав указ Петра, що велів усім своїм підданцям зголоти бороди. В цьому західньому звичаї люди вбачали відверте знуцання зі своєї особи і своїх релігійних засад. А старообрядці, багаті купці і заможні міщани воліли платити спеціальну подать, аби лише не осквернити себе голінням бороди (проте, ця традиція, яка вкоренилась у росіян, у побуті (не на іконі) була чужа українцям; у них козакі завжди ходили без бороди, залишаючи на обличчі лише довгі вуса, і навіть голили голову лишаячи чуба).

1914-1917 рр. Малевич, вкупі з Маяковським, розпочав друкування серії патріотичних літографій у стилі "грубого естетизму" народних картинок, під загальною назвою "Сьогоднішній лубок". У цій серії, звичайно, не обійшлося без російського мужика з чорною бородою, розмаяною вітром, своєрідний зразок якого Малевич спостерігав у природі, проводячи літні вакації на дачі під Москвою, де він сам любив працювати на полі. Стоячи на пагорбку серед краєвиду, вкритого, як звичайно, низкою горбків — олуких півклі, що тягнуться до обрію просто неба, — російський мужик у підперезаній сорочці ріже з розмаху своєю косою голови німців, озброєних до зубів.¹² У листі до М. В. Матюшина від 12 грудня 1914 р., посланому з Москви до Петрограду, Малевич докладно зупиняється на дійсному сенсі вибраної ним форми народного лубка:

Дорогий Михайле Васильовичу, я обдумав лубки суто народні, і, якщо вони будуть на словах грубуваті, то нехай [Будкова] не боїться, тому що це і є народне — у них естетизм інший. 1. Напис "Соловей Розбійник або чортова пташка". 2. "Як чорт Вільгельмові допомагає воювати, або як Вільгельм викинчує шлях". Останній, коли пощастить висловити, то це буде шедевром усіх лубків. Та інші. Між іншим, можете показати їй [видавниці лубків, Будковій] журнал "Лукоморье", де вміщено мої лубки в фарбах, і їх дуже хвалять,

12. Див. літографії лубків Малевича в книзі: Donald Karshan. Malevich. Catalogue raisonné de l'oeuvre gravé 1913-1930. Єрусалим, 1975.

вважаючи за талановиті. Число журналу 30, з портретом "Воронцова-Дашкова на коні". За 4 дні пришлю лубки, умови залишаю Вам. Дасть Бог, сподобаються, і вугор у 2 аршини буде на Різдво уминатися.

Якщо Будкова буде видавати, то треба видати не 1 або 2 малюнка, а штук 10-15, залежно від того, які підуть більше, які менше.

Ну, до побачення. Прощайте, побіжу шукати матеріали.

Цілую Вас, Ваш Казімір Великий. (Рукописний відділ Пушкінського дому, фонд 656.)

Засоби лубків Малевич дуже часто вживав у картинах із сюжетами з сільського життя. Він намагався звертатися до малярських форм, віддавна засвоєних народною свідомістю: зрозумілих, звиклих і найбільше спрощених. Наприклад, щоб означити пагористий краєвид, він користався формою немов би дна перевернутої піяли (чаші), яка створює враження півкуль, що пропорційно зменшуються, знайомих мистцям лубка починаючи з 17-18-го віку. Але суцільна шерега солдатів, що стоять неприступним муром, з'явилася лише в 19 столітті, в час Кримської війни 1853-1856 років, при впертій обороні Севастополя в 1854-55 роках. Звичайно намагалися відтворити дух народної картинки збільшеним розміром центральної постаті, а задній плян служив для розповіді про пригоди суто побутового характеру або про історичні події певної епохи. Підписи під картинками запроваджено досить пізно, бо в ранніх лубках сюжет малюнка розповідали пояснювальні тексти, вставлені в середині самої композиції з гарно зробленими літерами-в'яззю.

Навіть у тих випадках, коли Малевич обмежувався на створенні своїх славетних зображень голів селян яйцюватої форми, овал обличчя і тоді був обрамлений темною смужкою бороди — настільки великого значення надавав він цій релігійній традиції. Вже під кінець життя Малевич у низці картин зобразив на першому пляні голову селянина з бородою на тлі багряно-червоного, кольору закипелої крові, хреста. Тут уже й сліду не лишилося від фольклорно-декоративної концепції народних полотен Н. С. Гончарової. В своєму новому сприйнятті образу Малевич розмістив ті самі пластичні елементи і в тому самому порядку, що й на стародавній іконі Нерукотворного Спаса, малярським еквівалентом якого і є іконографічне зображення голови селянина на Хресті, хоча на задньому пляні картини вміщено відтворення веселкового краєвиду літньої косовиці, який немов би втілює чарівність незабутніх спогадів про привільне сільське життя... А хрест за його плечима символізує розпинання традиційно-селянської цивілізації, над якою нависла загроза індустріалізації, що змете геть сліди творчої ремісничої праці механічною роботою бездушних машин. Ще в середині 20-тих років Малевич міг стверджувати не

лише неминучість, але й доцільність прийдешнього поглинання села механізованим містом. Йому в ті роки це явище здавалося тільки нормальним процесом "додавання елемента" міста до відсталої цивілізації села. Він як колишній футурист протиставив селу місто з очевидною перевагою технічних досягнень над віджилими формами одвічної селянської культури: "Місто, — пише він, — немов павук облутує провінцію телеграфними дротами і влаштовує на ній залізницю і перетягає цю провінцію по залізницях, як павук муху, до свого центру, перероблюючи свідомість її у своїй центрофузі, обертає крихкотільність її на енергійну лінію і [так] повертає назад".¹³

Можна легко уявити собі, навіть не маючи ніяких документальних доказів, що докорінний перелам у світогляді Малевича стався під безпосереднім впливом його подорожі на Україну десь у самому кінці 20-их років. Тут він наочно міг пересвідчитися в нелюдському винищенні селян і руйнуванні та систематичному розкраданні стародавніх скарбів традиційного народного мистецтва. Ставши мимохіть живим свідком заколення мільйонів невинних жертв, Малевич не міг не здригнутися, коли зрозумів помилковість своїх давніших тверджень, відчув усім своїм нутром, а не холодним розумом, ту прірву, що розмежовує абстрактні естетичні теорії і дійсність, яка роздирає душу.

Мій здогад базується на тексті з автобіографії того ж таки Малевича, написаної ним уже незадовго перед смертю. В ній він зовсім інакше висвітлює те саме явище: "Ці машини, — пише він, — завжди здавалися хижими звірами. Я дивився на них, як на диких неблаганних звірів, які так і чигають, аби впіймати хибний рух свого поневолювача, щоб розчавити, покалічити його — величезні маховики, колеса, паси — вражали мене своїми рухами й формою. Деякі машини були відгороджені залізними штабами і здавалися собаками за парканом".¹⁴

Радянський кінорежисер С. Ейзенштейн цілком інакше сприйняв працю машин для обробітку полів і засіву: цілком виправдовуючи досягнення нової ери, вітаючи молоду прорість нового покоління, він створив на початку тридцятих років незабутні картини Страстей корінного селянського населення в часи звірячої розправи з "куркулями", які чинили опір — але й Ейзенштейн не міг задовольнитися самими лише рожевими картинами колективізації і, водночас, у своєму незабутньому трагічності й безвихідності фільмі "Бежин луг", забороненому цензурою, показав глядачам жахливе видовище осатанілих від лютої нена-

13. "Світло й колір" — три лекції в записних книжках Малевича, що є в Миському музеї Амстердаму (Stedelijk Museum).

14. К. С. Малевич. Розділи з автобіографії, ст. 100.

висти людей, ладних накинутися й розірвати один одного, немов зграя диких, оскаженілих од голоду псів...

А Малевич, як це видно з його творчості, глибоко співчував їхньому горю, передчуваючи неминучу загибель з дитинства люблених ним примітивних норм сільського побуту.

Наскільки Малевич цінив народне шитво видно вже хоч би з того, що він навчився у своєї матері вишивати хрестиком і в'язати. Навіть свою малярську творчість він порівнює з працею ткача, "...який тче дивовижну фактуру чистої тканини, з тією лише різницею, що я надавав цій чистій тканині форми, що впливає з емоційної потреби і з якостей малярських і жадних інших".¹⁵ Емоційне співчуття стражденному селянству висловлене ним на рисунку, де зображено охлялого мужика з піднесеними догори руками, у якого вже не лишилось ознаки його людської гідності у вигляді бороди; один лише хрест, як тавро мучеництва, позначений на його обличчі й обох руках і ногах, подібно до католицьких стигматів ... (Міський музей, Амстердам). Такий самий хрест заступає людські риси обличчя на незвичайній акварелі, яка зображує голову на тлі яскравих смуг сутінкового неба, де безмежну гладину небосхилу проривають спалахи згасання променів. Також у 1930-их роках Малевич почав затушковувати чорним олівцем усю поверхню обличчя, від чого безликі темні голови здаються застиглими масками. Під однією з таких зачорнених голів є підпис рукою самого Малевича: "Містичний релігійний зворот форми".

На згаданій вище картині в Російському музеї (див. прим. 8), найбентежнішій і найзагадковішій речі Малевича, зображений нерухомо застиглий, у білій, немов сніг, одязі селянин з контрастово чорним, як маска, обличчям і такими самими потемнілими руками й ногами. Сам, як палець, він стоїть на поверхні земної кулі, врочисто споглядаючи неосяжні простори природи. Сюжет цієї картини цілком співзвучний з рядком оди "Бог" Державіна: "Я — цар, я — раб, я — черв, я — Бог!".

Сенс цієї подивугідної композиції, можливо, розкриває сам мистець у своїх неопублікованих записках, що зберігаються в Міському музеї в Амстердамі:

Світ збудував себе поза законами, в ньому нема того суходолу, де б інженер поклав перший камінь, нема в ньому ані стін, ні стелі, ані підлоги, ні даху, нема ані точки опертя, ні точки пов'язання кроків, які підсумовували б собою викінчене завдання, — світ є поза завданням і поза даністю.

Але ми безтурботно, з гордістю працюємо над ключами науко-

15. Там само, ст. 122.

вими, щоб відімкнути світ, загострюємо сокиру й розум, щоб пробрати щілину — але сокира не встряває, як і ключ: ані для першої ні для другого не існує ані чогось щільного, ані отвору для ключа.

Не зважаючи на це, ми все таки певні, що наука зробила проломи, створила щілини, — ходіте й дивіться на світ. І хто б не підходив — бачить по-іншому; так для кожного світ — новий і все новий театр видовища.

Цей світовий актор приховує себе, немов боячись показати своє обличчя: боїться, щоб людина не зірвала з нього багатолику маску і не впізнала його справжнє обличчя.

Отже, у цього актора є одна мета, — це промені поглинання, — чорний промінь. Там гасне його справжність, призма показує тільки чорну смужку, як маленьку щілину, крізь яку ми бачимо лише морок, недосяжний ні для якого світла сонця, ані для світла знання. В цьому чорному кінчається видовище наше, туди увійшов світовий актор, приховавши багатоликість свою, тому що нема у нього справжнього лику.¹⁶

Вже передчуваючи свій близький кінець од невігойної хвороби (він помер на пістряк), Малевич висловив друзям, що чергували при його постелі, бажання бути похованим з простягненими руками — щоб його тіло набрало форми хреста. Хоч його волю не можна було виконати, образ цей зберігся на зробленому ним шкіці людини-хреста, що гієратично застигла з простягненими руками і прикритими, як на іконах, платом тканини, стегнами.

Малевич не належав до жадного обряду офіційної Церкви. Придуманий ним шестираменний хрест не можна назвати ані православним ані католицьким. Він править мистцеві за християнсько-селянську емблему, яка означає ідею мучеництва, що випало на долю безвинно-винуватих, "малих світу сього". Але, як порохувати, скільки раз він уживає на своїх шкіцах, начерках олівцем, на етюдах, у педагогічних нотатках прикметників: містичний, православний, релігійний — то не можна не відзначити органічної схильності Малевича метафізично тлумачити буття.

В його мистецькій спадщині величезне, своїм філософсько-естетичним значенням, місце посідають створені ним теорії абсолютної абстракції (безпредметовості), супрематизму і побудови архітектон — теорії, які й по сьогодні є предметом дбайливих студій мистецтвознавців і мистців. Малевич розробляв свої теорії, починаючи з 1913-го року, і до кінця життя. Єдиний інваріант, який червоною ниткою проходить крізь усю його творчість, — це селянська тема, до якої він періодично і свідомо звертався аж до самого свого кінця.

16. "Світло й колір" — записки Малевича.

У П'ЯТДЕСЯТІ РОКОВИНИ СТВОРЕННЯ ОУН

Створенням Організації Українських Націоналістів на I Конгресі Українських Націоналістів (28 січня - 3 лютого 1929) у Відні завершено процес об'єднання українських націоналістичних груп в єдину організацію. В Конгресі взяло участь 30 представників з Групи Української Національної Молоді, Легії Українських Націоналістів, Союзу Української Націоналістичної Молоді і Української Військової Організації та два гості.

Члени, прихильники й противники ОУН сьогодні можуть погодитися в одному: як би не оцінювати окремі аспекти організованого націоналістичного руху і його перспективи в майбутньому, не влягає сумніву, що цей рух, хоч він і не досягнув перемоги й реалізації своєї програми, великою мірою визначив історію українського визвольного руху, на західноукраїнських землях вирішально. У процесі цього історичного розвитку багато чого було переглянене і в програмі і в організаційній структурі ОУН. Сьогодні, 1979 року, у істотно змінений, але й далі трагічній і героїчній ситуації, п'ятдесят років після постанови ОУН, ювілейна дата дає добру спонуку дати в міру можливості об'єктивну оцінку минулого і спробувати виставити реалістичні прогнози на майбутнє.

Найкращим відзначенням роковин ОУН у журналі буде не публікація загальниково-урочистих чи загальниково-нігілістичних статтів, не набридливе повторювання відповідно пересіяних цитат і фраз, а новий вгляд у документи доби і спокійне, безсторонне обговорення позитивів і негативів у діяльності ОУН, її історичної ролі та її сучасних і майбутніх завдань. "Сучасність" відкриває свої сторінки для такої дискусії.

У цьому числі публікуємо Звернення Першого Конгресу Українських Націоналістів. Сьогодні це насамперед не програма, а історичний документ. Але, так дивлячися на цей текст, не можемо не помітити, що головне в ньому й досі зберігає свою актуальність і дійовість. У контактах з широкими масами української людности, у кращому знайомстві з демократіями світу, у співучасті в загальному розвитку ідеологій нашого часу відпали — зрештою мало виразні в Зверненні — думки про корпоративний устрій незалежної України та про відкинення політичних партій, такі

модні в другій половині двадцятих років. Подивугідне одначе не те, що щось у документі застаріле, — це річ неминуча, — а те, якою мірою цей документ і досі живий і творчий. Цей основоположний текст витримав іспит історії краще, ніж деякі пізніші документи ОУН, ніж деякі організаційні принципи Організації.

Саму дискусію про історичну роль й перспективи ОУН і українського націоналістичного руху "Сучасність" розпочне в квітневому числі спеціальними статтями. Редакція сподівається, що ця стаття буде тільки початком творчої й позитивної дальшої дискусії.

ВІД КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Боротьба Української Нації за незалежність у рр. 1917-1920 скінчилася поразкою. Поневолення України змінило лише форму. Кількість окупантів української землі збільшилася.

Але в огні боротьби вибуяло в українському народі незломне прагнення волі й остаточно оформився ідеал Незалежної Соборної Української Держави, який серед тяжких обставин сучасности владно кличе Українську Націю до продовження боротьби аж до остаточної перемоги.

Цей ідеал ліг в основу нового українського світогляду й нового творчого чину, — в основу

УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ.

За короткий час націоналістичний рух перейшов внутрішню організаційне оформлення. Слідом за стихійним постановням численних

УГРУПУВАНЬ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ,

що провадили діяльність без спільної керми й плану, Конференція Українських Націоналістів 3-7 листопада 1927 р. покликала

ПРОВІД УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ.

У тісній співпраці з поодинокими націоналістичними групами, Провід підготував і скликав 27 січня - 3 лютого 1929 р.

КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ,

в якому взяли участь представники з різних українських земель і чужини.

Конгрес покликав до життя й чину єдину

ОРГАНІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ,

що має охопити всі існуючі націоналістичні групи, та ухвалив

головні засади українського націоналізму.

Маючи за свою мету відновлення, впорядкування, оборону та поширення

**НЕЗАЛЕЖНОЇ СОБОРНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ,**

українські націоналісти змагатимуть до зібрання творчих сил унутрі нації та до зміцнення її відпорности назовні.

Тільки повне

**УСУНЕННЯ ВСІХ ОКУПАНТІВ
З УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ**

відкриє можливості для широкого розвитку Української Нації в межах власної держави.

**ВІДКИДАЮЧИ
ОРІЄНТАЦІЇ НА ІСТОРИЧНИХ ВОРОГІВ**

Української Нації, але будучи в союзі з народами, які вороже відносяться до окупантів України,

НАЦІОНАЛЬНА ДИКТАТУРА

що витвориться в бігу

НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ,

забезпечить, у тяжкий час боротьби, силу Української Держави.

Щойно після відновлення державности, національна диктатура перейде, через участь у владі провідної верстви, до створення законодавчих органів на засаді

**ПРЕДСТАВНИЦТВА ВСІХ ОРГАНІЗОВАНИХ
СУСПІЛЬНИХ ВЕРСТВ,**

з узглядненням відмінностей окремих земель, що ввійдуть до складу Української Держави.

Місцеве самоврядування буде основою адміністративного устрою упорядкованої Української Держави, на чолі якої стоятиме

**ПОКЛИКАНИЙ ПРЕДСТАВНИЦЬКИМ ОРГАНОМ
ГОЛОВА ДЕРЖАВИ.**

У своїй зовнішньо-політичній чинності Українська Держава стремітиме до осягнення меж, що охоплюватимуть

ВСІ УКРАЇНСЬКІ ЕТНОГРАФІЧНІ ТЕРЕНИ

і забезпечуватимуть її належну господарську самовистачальність та стратегічну відборонність.

В основу внутрішньо-політичної діяльності ляже забез-

печення духових потреб і матеріального добробуту населення та збільшення національного майна шляхом

**РОЗБУДОВИ ВСІХ ГАЛУЗЕЙ НАРОДНОГО
ГОСПОДАРСТВА.**

Визнаючи в засаді

ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТИ,

державна влада затвердить законом переведене на Сході України

**ВИВЛАСНЕННЯ ПОМІЩИЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
БЕЗ ВИКУПУ,**

поширить силу того закону на інші українські землі, удержавить ліси та обмежить право вільного продажу землі.

Держава дбатиме про розвиток сільсько-господарської виробности шляхом

**ПІДТРИМАННЯ СЕРЕДНЬОГО СЕЛЯНСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА,**

сільсько-господарської кооперації і промисловости.

Упромисловлення України буде переводитися на основі

**ПРИВАТНОЇ ІНІЦІАТИВИ ПОРУЧ
УДЕРЖАВЛЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ,**

що мають значення для оборони й нормального розвитку країни.

**ВІЛЬНА ТОРГІВЛЯ, ПОРУЧ ДЕРЖАВНИХ
МОНОПОЛІВ**

на виробі удержавлених підприємств і на головні галузі перевозу, ляже в основу торговельної політики. Система мит і торговельних договорів охоронятиме національне господарство.

**ЄДИНИЙ, РІВНОМІРНИЙ І ПОСТУПОВИЙ,
БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ПОДАТОК,**

при обмеженій кількості посередніх податків, забезпечуватиме державні фінанси.

Співпрацю всіх виробничих верств Української Нації досягне державна влада

**РЕГУЛЮВАННЯМ ВЗАЄМОВІДНОСИН ПОМІЖ
СУСПІЛЬНИМИ ГРУПАМИ,**

зокрема між капіталом і працею, на засадах

ВОЛІ ПРАЦІ, ПРАВА КОАЛІЦІЇ І ВІЛЬНИХ УМОВ

працівників і працедавців. Разом з цим буде затверджений

ВОСЬМИГОДИННИЙ ДЕНЬ ПРАЦІ

із скороченням його в міру витворення сприятливих умов та заведене

ЗАГАЛЬНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.

Переводячи засадничо

ВІДДІЛЕННЯ ЦЕРКВИ ВІД ДЕРЖАВИ,

влада співпрацюватиме з церквою у справах духовного виховання населення на підставах християнізму.

ОБОВ'ЯЗКОВА, БЕЗПЛАТНА, ДЕРЖАВНА ШКОЛА,

разом з приватними освітніми установами, перебере на себе виховання українського народу в національно-державному дусі та піднесе рівень української культури й цивілізації.

ЄДИНА, РЕГУЛЯРНА АРМІЯ І ФЛЬОТА ,

збудовані на підставі загальної, обов'язкової повинності, разом з територіальними козацькими частинами оборонятимуть Українську Державу.

Визнаючи ці засади, Організація Українських Націоналістів,

ПРОТИСТАВИТЬСЯ ВСІМ ПАРТІЙНИМ І КЛЯСОВИМ УГРУПУВАННЯМ,

і буде стреміти, через опанування цілого українського національного життя на всіх землях України й на чужині, до найширшого

РОЗГОРНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИЛИ

та до забезпечення великій Українській Нації відповідного місця серед інших державних народів.

За Президію:
Микола Сціборський
Голова
Володимир Мартинець
Секретар

Зиновій Книш. При джерелах українського організованого націоналізму. Торонто, 1970, ст. ст. 145-150.

ІНТЕРВ'Ю ПЕТРА ГРИГОРЕНКА

Питання: Петре Григоровичу, у лютому [1978 р.] радянський уряд позбавив вас радянського громадянства. Цей захід дедалі частіше застосовується до людей, що виїхали за кордон з радянським паспортом, але ви, скільки нам відомо, перший, хто зажадав провести процес щодо тих туманних обвинувачень, які виставлені як підстава позбавлення громадянства. Що означає для вас позбавлення радянського громадянства — як практично, так і символічно? Яку загрозу являє подібна практика для інших людей: оборонців прав людини, незалежних письменників і мистців? Ви, певно, знаєте, що після указів про позбавлення громадянства вас, Ростроповича і Вишневської письменник Володимир Войнович заявив, що він не зможе прийняти запрошення Міжнародного ПЕН-клубу взяти участь — як спостерігач — у його сесії в Стокгольмі. До речі, зовсім недавно радянський уряд потвердив, що він цю практику буде продовжувати далі, — позбавивши громадянства Оскара Рабіна.

Відповідь: Передусім, я хочу звернути увагу на термін "позбавлення радянського громадянства". Термін цей шахрайський. Він сам собою нічого не висловлює. Під ним криється насильницьке позбавлення права жити на своїй Батьківщині. Ще гірше, це спроба взагалі позбавити людину Батьківщини, перетворити її на безрідного, ізгоя.

Проти позбавлення радянського громадянства, тобто проти життя в по-радянському організованому суспільстві, ледве чи варто сперечатися. Я, на всякий випадок, твердо стою на тому, щоб позбутися такого суспільного ладу, бо він позбавляє своїх членів свободи й найелементарніших людських прав. Суспільство, в якому десятки мільйонів людей були знищені не відомо за що, де і як, в якому державна влада може звітувати за життя нею знищеної ні в чому не винної людини довідкою, підписаною дрібним урядовцем карних органів: "Реабілітується за відсутністю складу злочину" — і нікого за це не карають, навіть не називають винних, гірше — забороняють говорити про винних, шукати

У ч. 17 російського журналу "Континент" надруковане інтерв'ю Петра Григоренка, яке, з уваги на важливість порушених ним питань, передруковуємо з незначними — за згодою інтерв'юваного — скороченнями.

їх, суспільство, яке не лише не боронить своїх воїнів, що потрапили в руки ворога, але само їх знищує, — таке суспільство не має права на існування, а його члени мають право не лише відмовлятися від життя в ньому, а й боротися за його ліквідацію.

Радянське громадянство у сенсі сказаного вище мені не потрібне. Я відмовився від нього з того часу, як став на шлях правозахисної боротьби. Мене ніяк не надихає перспектива бути вічним рабом величезної колоніальної імперії, що їй ім'я СРСР, дідизни дикої бюрократії — партійно-чиновницької сарани. З почуттям великої гордості і з гідністю я став би носити звання громадянина значно меншої, але незалежної й вільної Батьківщини моєї — України.

Якби мова йшла тільки про те, чи вважати мене гідним носити звання радянського громадянина, не було б предмета суперечки. Я сам не хочу цього звання. Але мова про інше. Розмова про те, чи маю я *право на Батьківщину*. Чи може *радянський* уряд позбавити мене права жити там, де я народився, на землі, політичній потом і кров'ю багатьох поколінь моїх предків, поблизу дорогих мені могил, разом з рідними мені людьми, з моїми друзями і моїм народом, служити моєму народові своїм розумом, своїми руками, своїм здоров'ям і життям, боротися за краще майбутнє свого народу. Це право дане мені фактом мого народження. І воно — невід'ємне.

Але людина — не раб своєї батьківщини. Вона, крім права на Батьківщину, має невід'ємне право на свободу пересування. Ці двоє прав — дві сторони однієї медалі. Людина має право жити на своїй Батьківщині, покинути її межі і кожночасно повернутися. Але радянська влада ігнорує ці, як і інші, права людини. Вона уявляє собі суспільство не як співдружність вільних людей, що мають ряд невід'ємних прав і властиві кожному розум й індивідуальні таланти. Для них суспільство — це маса слуг (рабів) держави, яка може творити з ними, що хоче: примушувати до безглуздої непродуктивної праці, масами переміщати з одних районів в інші, кидати на завоювання чужих територій і народів, примушувати до здійснення безглузвих утопійних проєктів, намагатися перетворити все суспільство на одноманітну масу, знищуючи національні, релігійні й індивідуальні відмінності. І для досягнення всього цього застосовувати найжорстокіший гніт, не зупиняючися перед масовими знищеннями людей. За особистістю не визнається навіть право на життя. Де ж тут говорити про право на Батьківщину і право на еміграцію. Вигідно державі — декого відпустять, не вигідно або "моя права нога не бажає" — тримають. А кого забажає — викидають з країни або примушують виїхати добровільно. Отже, *перешкода еміграції* тих, хто цього хоче, і *висилка за кордон* неугідних — явища того самого порядку.

Але коли боротьба за свободу емігрувати, з уваги на гостроту

цього питання, була одним з корінних завдань правозахисного руху, то протидія висилці і примусу до еміграції не досягла такого нагріву. Але я не перший, хто рішуче запротестував проти неї. Юрій Орлов й Олександр Гінзбург рішуче повстали проти спроби КГБ примусити їх до еміграції. Олександр Подрабінек, старшого брата якого Кирила судили за зфальшованим обвинуваченням, у відповідь на пропозицію КГБ виїхати за кордон з своєю родиною, включаючи і брата, сказав, що це для нього несприйнятне. "Я волюю, — додав він, — щоб емігрували ви". Тепер, як відомо, О. Подрабінек під арештом, і на нього, безумовно, чекає суворий вирок. Відбуває свій дволітній термін і Кирило Подрабінек. Але час розплати за всю цю сваволю прийде. І я сподіваюся дожити до того часу, коли вся дорога нам родина Подрабінеків разом з багатьма нашими друзями зійдеться під дахом нашої московської квартири.

Я дійсно перший зажадав надання мені права повернутися на Батьківщину й у відкритому судовому засіданні довести незаконність указу про позбавлення мене громадянства СРСР. Але це не "геніяльне надхнення" і не акт розпачу. Це продуманий крок, який визначається не тільки моєю особистою волею.

Коли влада з небувалою оперативністю (за чотири дні) дала дозвіл на наш виїзд до США для мого лікування і в гості до сина, ми з дружиною і всі наші друзі в один голос сказали: "Хочуть викинути з країни". Але ми ж ідеалісти. Хоч і скільки нас душать, скільки брешуть і лицеміряють, у нас нема-нема та й прокидається надія на іскру розуму і сумління правителів. Уже за день почувлися голоси: "А чому б, власне, урядові не вчинити акт гуманізму — хай навіть заради реклями, заради Београдської наради? Дали ж можливість Олені Боннер двічі побувати на лікуванні в Італії". Ми з дружиною вагалися, хоч моя аденома притискала, кожної миті могла постати проблема "швидкої допомоги". Терміновість операції в дальшому підтвердилася: до США я прибув першого грудня 1977 року, лікареві мене показали другого, третього я був уже в лікарні, а шостого мене оперували.

І все ж ми вагалися. Радилися з багатьма з наших московських друзів, зокрема з членами Московської гельсінкської групи, Робочої комісії з психіатрії, Християнського комітету, з'їздив я і до друзів на Україну і порадився з ними. Думка була одностайна — їхати! Але за кордоном не робити ніяких політичних заяв, щоб не дати приводу для покарання за поведінку за межами своєї країни. Усі вважали: якщо мені вдасться повернутися, це буде новий важливий крок у розвитку правозахисного руху. Ну, а як навіть за "бездоганної" поведінки мене позбавлять можливості повернутися на Батьківщину, то уряд ще раз покаже себе в голому вигляді і дасть добрий привід для викриття антилюдської

сутности так званого "позбавлення радянського громадянства".

Як відомо, довелося викривати. Відразу після опублікування указу я — неодноразово — виступав через радіо, телевізію, пресу. Негайно піднесли свій голос радянські правозахисники. Але закордонна демократія підтримала нас слабко. Багатьом закордонним діячам, які звичайно підтримують радянських правозахисників, цей випадок, видно, видався незначним і не викликав їх обурення. Та й справді: не тюрма ж, не табір, не спецпсихлікарня і навіть не звичайна "психушка", а виїзд у вільний світ, про що мріють десятки, а можливо, й сотні тисяч радянських громадян. До розуму й серця західної демократії не дійшло, що саме "гуманне" позбавлення громадянства найяскравіше показує безправність радянської людини. За нею не визнають навіть права на Батьківщину. Войнович це розуміє і тому наперед відмовляється від подорожі за кордон; хоч в СРСР йому загрожує і тюрма, і табір, і "психушка" — спеціальна чи звичайна. Зрозуміють це й інші радянські письменники, вчені, інженери, мистці, діячі культури і мистецтва. Тому позбавлення громадянства Галини Вишневської, Ростроповича й мене, — крім усього іншого, розрахований удар по науковому, технічному, культурному обміну.

Чи буду я далі боротися за повернення на Батьківщину? Безумовно! Я не наївна людина і не брехун, тому не скажу, що вірю в іскру сумління і мінімум розуму нинішнього уряду СРСР. Ні, поки цей уряд при владі, мені, безумовно, не дозволять повернутися до своєї країни. Але мій випадок такий, що злочинно не використати його для викриття підступу, лицемірства, дурної і підлої жорстокости урядової еліти, для усвідомлення підрадянських народів і західної демократії, для сприяння приходові до влади молодшого віком і розумнішого уряду в СРСР.

У зв'язку з цим актом беззаконности відзначу ще одне. Коли мене заарештували вперше і судили як неосудного, закритим судом, не допустивши до залі навіть дружину (й мене, звичайно, не було: Воєнна колегія Верховного суду не захотіла перевірити на власні очі висновки експертизи), це було беззаконня по суті, але формально все відповідає законові. Після суду почалося беззаконня і за формою. За законом, офіцери і генерали Радянської армії, визнані судом неосудними, виходять у запас чи відставку або зараховуються до резерви "до видужання"; з партії комуністи вибувають, а по видужанні відновлюються автоматично. Але мене позбавили звання генерал-майора "за вчинки, що ганьблять високе звання", і звільнили з армії без виплати платні (за сім місяців), без вихідної допомоги і без пенсії; з партії виключили "за антирадянську діяльність". Дивний божевільний — неосудний тільки для суду, а для уряду і партійного керівництва — державний злочинець. Наслідком цієї подвійної бухгалтерії я 15 місяців пробув у

тюрмі і спецпсихлікарні, а непрацездатна дружина і син-інвалід з дитинства жили, не маючи жадних джерел існування. Добре лише те, що ув'язнення скінчилося розмірно швидко. Дружина, скориставшись усуненням Хрущова, зуміла вирвати мене на волю. Але беззаконня тривало далі. На працю за фахом (інженер-будівельник) не приймали. Працював сторожем, вантажником. Лише по вісьмох місяцях після звільнення Міністерство оборони призначило пенсію 120 карбованців (у два з половиною рази менше, ніж за законом), "подарувавши" собі все, що не було виплачене за попередні два роки. Та сама подвійна бухгалтерія працювала і після мого другого арешту. Коли ташкентська експертиза визнала мене осудним, слідство спрямувало мене до Інституту Сербського не на нову експертизу, а так, ніби ташкентської експертизи взагалі не було. На суді експертиза Інституту Сербського, що беззастережно визнав мене неосудним, фігурувала як єдина. Клопотання чудового нашого адвоката-друга Софії Василівни Калістратової про одночасний розгляд ташкентської експертизи або про призначення третьої (при двох суперечних) суд відхилив. Однак, спрямувавши мене до спецпсихлікарні, зі мною повелися як з пенсіонером, засудженим на таборовий строк: всупереч законів, позбавили пенсії від дня арешту — знову разом зі мною покарали мою родину. І я знову, за "мудрим" задумом КГБ, фігурував у двох іпостасях: як невідповідальна за свої дії неосудна людина і як засуджений на відбуття таборового терміну небезпечний державний злочинець.

Так хто ж усе таки я насправді? Небезпечний державний злочинець, — відповідає пан Брежнев, підписавши указ про позбавлення мене радянського громадянства. В указі ясно сказано, що позбавили мене громадянства за те, що я підірвав престиж Радянського Союзу. А що на Заході я не виступав, то значить, підірвну діяльність вів у себе на Батьківщині. Коли ж божевільний своїм маренням ледве чи може підірвати будь-чий престиж, то мої висловлювання не є маренням, і я, отже, осудний. Коли ж це так, то на якій підставі мене шість з половиною років тримали в "дурдомах" — у спеціальних психіатричних лікарнях? Чому мене не судили і позбавили можливості боронитися? Чому мене випустили з країни, а не віддали під суд за скоєні злочини? Щоб з'ясувати все це, я й хочу повернутися на Батьківщину.

Крім того, мені дуже важливо дізнатися, на які докази спиралася Президія Верховної Ради СРСР, ухвалюючи рішення супроти мене. Мені ніколи ніякий суд не пред'являв обвинувачень. Ні в письмовій, ні навіть в усній формі ніхто й ніколи не повідомляв мене, які мої дії вважаються злочинними, і тому я не мав можливості дати свої пояснення, спростувати вигадки, наклепи, інсинуації. Так хто ж був моїм слідчим і суддею? І хто

репрезентував мене під час засідання Президії Верховної Ради, яке вирішувало мою долю?

Я давно знаю, що радянською країною править не юридична влада, а таємна поліція, на ім'я КГБ. Править безконтрольно і беззаконно. Вона, ця поліція, ухвалила й постанову про позбавлення мене громадянства. Для того, щоб довести це, теж належить повернутися на Батьківщину. І для того, щоб розкрити підступ, лицемірство, боягузтво і підлість тих, хто готував і здійснював операцію позбавлення громадянства. Щоб стало зрозуміліше, про що мова, звертаю увагу на два факти: 1) Заступник начальника московського ОБІРу* полковник Зотов на пряме питання Зінаїди Михайлівни гаряче (надто гаряче) переконував, що нас безумовно пустять назад, бо "дозвіл на виїзд дано, лише враховуючи хворобу Петра Григоровича". Хто повірить, що Зотов робив це з власної ініціативи? 2) Указ про позбавлення мене громадянства підписаний 13 лютого 1978 року, а опублікований 10 березня, через два дні після закінчення Београдської наради. Хіба можна повірити, що це випадковий збіг?

При цьому, домагаючися повернення, я не ставлю жадної умови, яка могла б перешкодити урядові СРСР ухвалити позитивне рішення. Я не вимагаю жадних гарантій особистої безпеки, хоч чудово знаю, яка підступна і підла карна система Радянського Союзу. Я готовий до кожного, навіть найжорстокішого і несправедливого вироку. Але ухвалити його мусить відкритий суд. І уряд СРСР мусить зробити про це публічну заяву, вказавши зокрема: 1) що для суду буде надане достатньо просторе приміщення, 2) що на суд будуть допущені наші родичі, приятелі і чужоземні кореспонденти, 3) що на решту місць будуть допущені всі охочі, порядком живої черги, а не агенти КГБ і дібрана ними "публіка", 4) що для тих, хто не потрапить до залі, буде організоване транслявання всього процесу. Під прапором відкритого суду я й буду вести боротьбу за повернення на Батьківщину.

Питання: Та ось з своєї чи не своєї волі ви опинилися за кордоном. За ці місяці — уже після позбавлення громадянства — ви брали участь у різних тутешніх заходах на оборону прав людини в Радянському Союзі: у туринському б'єннале, у марші протесту проти приїзду Брежнєва до НФР і т. п. Чи почуваєте ви, що й тут можете бути корисним для наших співвітчизників?

Відповідь: Чи буду корисним для наших співвітчизників, перебуваючи тут, за кордоном, покаже життя. У всякому разі я вірю, що все, що робить людина, маючи образ Божий у душі, без сліду

*ОВИР — Отдел виз и регистрации.

не пропадає. Тому я прикладу всі свої сили, свій розум і вміння, щоб творити на користь свого народу, своєї Батьківщини, всього людства.

Питання: За кордоном ви репрезентуєте не тільки особисто себе, генерала Григоренка, "живу легенду", і не тільки радянський правозахисний рух у цілому, історія якого сплелася з історією вашого життя, але й гельсінкські групи — Московську й Українську. Друге здається нам особливо важливим: ви були представником Української групи в Москві, тепер вам випало репрезентувати її на Заході. Ви знаєте людей з Української групи — і заарештованих, і тих, що лишилися на волі. Що ви можете сказати про репресії, що впали на весь гельсінкський рух і на Українську групу зокрема? Чи є у вас надія, що, всупереч цим репресіям, діяльність гельсінкських груп буде продовжена? Що ви знаєте про теперішні настрої на Україні? Ми пам'ятаємо, що після репресій сімдесят другого року там на якийсь час запанував клімат страху, родини і друзі заарештованих часто припиняли контакти з "Москвою", навіть матеріальну допомогу боялися приймати. Створення української групи було символом і безсумнівним результатом подолання цієї атмосфери. Чи вдасться урядові тепер знову залякати українців, знову продемонструвати їм небезпеку "зв'язків з москалями"?

Відповідь: Участь у роботі гельсінкських груп, Московської й Української, — це не доповнення до моєї правозахисної діяльності, а сама її суть за останні роки мого перебування в СРСР. До кінця днів своїх я буду вдячний Юрієві Орлову й Миколі Руденкові за те, що вони запросили мене до складу засновників відповідно Московської й Української гельсінкських груп, нагородили власною приязню і приєднали до колективів виключних людей, про кожного з яких поеми складати можна. Заради цього одного, щоб пізнати цих людей і мати насолоду з спільної творчої діяльності і дружби з ними, варто було жити на світі. Наша спільна боротьба, життя в безнастанній небезпеці і безкорислива самовіддана приязнь ніколи не згладяться з моєї пам'яті, не підуть з мого серця. І, думаю, ми всі ніколи не забудемо наших керівників. Бо вони, незаперечно, видатні особистості.

Юрій Орлов, відомий світові учений-фізик, не міг жити тільки своєю науковою ділянкою. Його кликала Батьківщина, думки про майбутнє людства. І він почув цей поклик. Перший у світі, він зрозумів, що сумирно підписану західними політиками гельсінкську угоду, замислену радянською дипломатією й опрацьовану як документ, який узаконює радянські загарбання в Європі й перебування радянських військ на захоплених територіях, — можна і треба перетворити на документ захисту прав

людини в СРСР. Мало того, він знайшов організаційну форму і методи боротьби, очолив цю боротьбу.

Видатний український поет і філософ Микола Руденко не тільки зрозумів — один з перших — важливість ініціативи москвинів. Він усвідомив те, чого тоді ще ніхто не розумів: одноосібну ініціативу треба перетворити на рух. І він творить українську групу. Наскільки це було важливе, ми можемо судити з відгуків у інших національних республіках. Майже відразу за українською організувалась Литовська, за нею Грузинська, а за деякий час і Вірменська гельсінкські групи. Молдавські правозахисники встановили зв'язок з Українською групою; один з них — Василь Барладяну — пізніше був засуджений одночасно з Миколою Руденком й Олексою Тихим.

Визнаючи видатні заслуги Юрія Орлова і Миколи Руденка, московська й українська групи ухвалили вважати їх своїми керівниками аж до їх визволення.

Влада розгубилася спочатку. Про це свідчить, зокрема, заява ТАРС, в якій діяльність Орлова в справі створення групи сприяння виконанню гельсінкських угод в СРСР оголошується злочинною і вказується, що коли ця діяльність не буде припинена, то Ю. Орлова притягнуть до карної відповідальності. Ми, всі члени-засновники гельсінкської групи, відповіли на це контрзаявою про те, що діяльність групи вважаємо законною, що об'єдналися ми в групу за солідарною згодою й Орлов має ті самі права, що й усі. Отже, він одноосібно не має права припинити її діяльність. Право було явно на нашому боці, і влада відступила.

Почалася бурхлива діяльність групи. До неї дослівно плавом попливли матеріали про порушення прав людини. Група встановила тісні контакти з Християнським комітетом, керованим священником Глібом Якуніним; створила Робочу комісію для розслідування використання психіатрії з політичною метою; негайно встановлювалися контакти з національними гельсінкськими групами, що творилися. Навколо груп гуртувався добровільний актив, який прагнув допомагати нам. Активісти, зокрема, виїжджали поруч з членами групи для перевірки матеріалів, що надходили з місць. Виїжджали не тільки до таких близьких від Москви місць, як Литва чи Крим, але й далі: до Краснодарського краю, на Сибір, на Далекий Схід. Виїжджали члени групи, наприклад, Людмила Алексєєва, Олександр Подрабінек, й активісти: Лідія Вороніна, Аркадій Поліщук та інші.

Захід одержав достатньо перевірених фактів порушення Радянським Союзом гельсінкських угод, і повідомлення безперервно надходили далі. Щоб перервати цей потік, влада застосувала репресії. Заарештувала Олександра Гінзбург'а й Олексу Тихого, потім Миколу Руденка, а за ними й Юрія Орлова. Захід в

суті справи не реагував на ці арешти. Принаймні жадний з західніх урядів не заявив, що арешти людей, які стежать за виконанням гельсінкських угод та інформують уряди і громадськість про порушення цих угод, неприпустимі, що такі арешти перетворюють саму угоду на фікцію. Наслідок — ще один арешт (Щаранський). Щоб удар був відчутніший, Щаранського оголосили шпигуном. І, хоч президент США, особисто перевіrivши, заявив, що Щаранського у списках співробітників ЦРУ* ніколи не було, його вже понад рік тримають у суворій ізоляції в тюрмі КГБ, очевидно, вибиваючи "зізнання".

Олександр Ісайович Солженіцин, виступаючи 8 червня в Гарварді, сказав, що Захід, в особі його урядів і провідної інтелігенції, "здав позиції". Повнотою підтримуючи цю заяву, я додам, що найганебніший акт цієї "здачі", просто таки зрада справи правозахисту, відбувся в Београді. Не бажаючи "образити" Радянський Союз, західні дипломати віддали йому на розправу людей, які ціною своєї свободи і добробуту подавали матеріяли про серйозні порушення гельсінкських угод і тим боролися проти загрози наростання війни. Уже під час Београду в Москві розправилися з Мальвою Ландою і Феліксом Серебровим, завдали найсильніших ударів українській, грузинській, литовській та вірменській групам.

На Україні заарештували і після Београду засудили Миколу Матусевича і Петра Вінса — сина відомого баптистського діяча, який відбуває таборовий термін за віру, Георгія Вінса. Був заарештований і тортурований близький до Гельсінкської групи відомий український письменник Гелій Снегирьов. За відомостями, що дійшли до мене, тортур зазнали також Матусевич і Маринович, а Петра Вінса побили наглядачі в тюрмі. Після Београду заарештували і шостого члена української групи юриста Левка Лук'яненка, який щойно два роки тому відбув 15-літній термін ув'язнення. Мене після Београду позбавлено громадянства. Таким чином з первісного складу Української групи лишилося тільки четверо: письменник-фантаст Олесь Бердник, юрист Іван Кандиба, який теж відбув 15-літній термін, мікробіолог Ніна Строкатова, дружина ув'язненого Святослава Караванського, яка відбула чотирирічний термін ув'язнення, і мати в'язня табору суворого режиму Олесь Сергієнка 73-літня подруга нашої родини Оксана Мешко, жінка неймовірної мужності і трагічної долі. За сталінських часів її забрали на цілих 10 років від дволітнього сина, і, коли вона повернулася, син не хотів її визнати, тому що вона "ворог народу". Коли ж вона знову його завоювала,

*Центральне розвідувальне управління.

надійшла тюрма для нього. Він важко хворий, і бідна мати місяця собі не знаходить у страху за його життя. Але, не зважаючи на величезні втрати, Українська гельсінкська група являє собою живий організм. Про це свідчить, поперше, надходження на Захід матеріалів групи, а подруге, вступ до групи нових членів — Калиниченко з Дніпропетровська і Стрільців з Івано-Франківська.

Подібне становище й у Московській групі. У червні заарештовано і відправлено на заслання ще одного з її членів — Володимира Слепака, а дещо раніше, саме під час процесу Орлова, заарештовано Олександра Подрабінека. Тепер у групі з первісного складу лишилися тільки Олена Боннер, Мальва Ланда й Анатолій Марченко. Але група поповнилася: до основного її складу ввійшли професор Наум Мейман, службовка Тетяна Осіпова, лікар-фармаколог Віктор Некіпелов й одна з найближчих до нашої родини, мужня людина й адвокат Софія Калістратова, а до Робочої комісії у справі психіатрії — наш друг лікар Леонард Терновський.*

Таким чином, продовжуючи за прикладом Солженіцина користуватися воєнною термінологією, ми можемо сказати, що на зданих Заходом позиціях групи мужніх людей далі ведуть запеклі бої в оточенні. Я шкодую, що не можу стояти з ними плечем до плеча. Які перспективи цих боїв? Пророкування — не моя спеціальність, але я твердо знаю, що до загонів, які мужньо борються в оточенні, треба пробиватися ззовні. Захід, навіть з міркувань власної безпеки, мусить стати на твердій позиції у справі оборони прав людини. СРСР душить правозахисний рух для досягнення повної закритості радянського суспільства, а закрите суспільство — це небезпека раптового нападу. Гельсінкська угода, якщо СРСР не дотримується її гуманітарних статей, вигідна тільки для Радянського Союзу. Для Заходу вона в цих умовах втрачає всякий сенс.

Щодо становища на Україні, то я мушу сказати, що клімат страху, на жаль, існує не тільки в цій країні. Однак в ній немало й сміливих людей. Про це говорить хоча б те, що українці-політв'язні становлять 51% складу таборів особливого режиму, а в таборах суворого режиму — близько 30%. Репресії на Україні наростають далі, але вони не можуть зупинити рух опору. Тим більше, що на Україні, крім загальних для всього СРСР підстав для невдоволення, його живить ще й нерозумна національна політика, та розгнуждана русифікація, яка ведеться під прапором

*Інтерв'ю дане до процесів Щаранського, Гінзбурга, Пяткуса, Лук'яненка і до вступу до гельсінкської групи ще кількох нових членів. — Ред. "Континенту".

створення єдиної соціалістичної нації. Отже, я гадаю, рух опору на Україні буде зростати. Про це говорить, зокрема, живучість Української гельсінкської групи і те, що КГБ на Україні дуже наполегливо домагається "каяття". Понад півроку фізично і морально тортурували Миколу Руденка, домагаючися бодай короткої покаянною заяви в обмін на звільнення. Для "каяття" привозили з табору до Києва одного з наймужніших політв'язнів поета Василя Стуса. Заради каюття тортурували Гелія Снегірьова і довели його до паралічу нижньої половини тіла. Не домігшись "каяття", пустили в обіг "покаянну" фальшивку. Виходить, дуже потрібен їм удар по громадській думці. Самими жорстокостями влада не може впоратися з наростанням народного обурення.

Питання: Петре Григоровичу, до вашого приїзду вас вважали на Заході за "непохитного марксиста", оборонця "чистоти ленінізму". Для нас, що знаємо вашу діяльність, ніколи не було важливе, чи зберігаєте ви свої марксистські переконання, чи ні, але деякі західні кола, безумовно, розчаровані вашою теперішньою позицією. Чи вважаєте ви взагалі за правомірний підхід до тієї боротьби, яку веде радянський правозахисний рух, з погляду ідеологічних переділок? (Як говорить наш друг, молодий французький філософ Бернар-Анрі Леві, є тут люди, які будь-що намагаються поділити нас на "хороших дисидентів" і "поганих дисидентів").

Відповідь: Правду сказати, я не знаю, за кого мене вважали на Заході. Але я твердо знаю, що західні комуністичні партії не захотіли встановити зі мною контактів.

Отже, яка моя позиція? Хто я такий?

Я вже не комуніст, хоч майже все своє свідоме життя ісповідував це вчення. Відривався я від нього з трудом, боляче, з багатьма помилками і новими захопленнями. І, либонь, єдине, що дало мені сили не опинитися в якомунебудь глухому куті, — це тверде переконання, той висновок, який я зробив з досвіду свого життя: жадна найблискучіша ідея, "найвища" мета "не варта однієї даремно пролитої сльози дитини".

Не комуніст я тому, що не вірю в жадне комуністичне вчення — ні в марксизм, ні в ленінізм, ні в якийнебудь інший "ізм". Марксизм і ленінізм я намагався збагнути все своє життя і під кінець життя, нарешті, зрозумів, що ні в тому, ні в тому немає ні краплі науковості. Я прочитав чотири виданих в СРСР томи "творів" Мао-Цзе-дуна. Говорити про науковість написаного там можна лише іронічно. Зате з творів "клясиків" комунізму можна набратися науки, як душити народ. Є там у великій кількості й демагогія, здібна захопити політично незрілих людей.

Аналіза тих суспільних систем-монстрів, які створені на основі згаданих теорій, найкраще потверджує їх повну неспроможність.

Відомо, як довго бюрократична еліта радянської імперії мордувала народи, що її населяють, нищила людей десятками мільйонів і довела до убогства й голоду, твердячи при цьому, що це найпередовіша, найпрогресивніша, найсправедливіша система, яка забезпечує заможне і щасливе життя для всіх. Яку повну безсовісність і нечесність треба мати керівникам країни, щоб довести до такого жадливого стану весь народ, приховувати від усього світу справжнє становище і малювати ідилічну картину життя в країні! Скільки втрачених життів, скільки відданості і самопожертви борців треба було, щоб зірвати покривало з таємниці справжнього життя в СРСР. Світ мусить ніколи не забувати цих борців і допомагати тим, хто продовжує цю боротьбу сьогодні. Я думаю, що не вийду за рамки поставленого питання, коли нагадаю про титанічний подвиг Олександра Ісайовича Солженіцина у викритті радянської системи тотального терору. Після солженіцинської критики радянська система так уже й не змогла натягнути свою стару машкару "прогресивного устрою". Тепер уже трудно знайти того, хто почав би одверто боронити "радянський комунізм". Ну, а чим ліпші інші теперішні комуністичні системи: албанська, в'єтнамська, камбоджанська, китайська, польська й інші? Дещо м'якша від інших югославська, але як подивимося на неї уважніше, то легко встановимо, що вона має один лише ступінь свободи, може розвиватися лише в одному напрямі — до посилення диктатури.

Західні комуністичні партії, так звані еврокомуністи, говорять, що вони будуть будувати не такий, як нині існує, комунізм. При цьому вони не критикують наявні системи, а посиляються на Чехо-Словаччину, на її "Празьку весну". Але що вийшло б з тієї весни — сказати трудно. Мені здається, що її майбутнє правильніше від еврокомуністів визначила брежнєвська кліка, запевняючи, що окупувати Чехо-Словаччину довелося тому, що там до влади йшли антисоціалістичні елементи, — мова йшла, розуміється, про сили демократії, бо саме їх кожна комуністична система вважає небезпечними для своєї влади і безпощадно душить.

Отож, я не бачу комуністичної державної системи, яка не душила б свій народ, не позбавляла б його всіх людських прав, не ліквідувала б свободу і демократію, не встановлювала б повного панування партійно-державної бюрократії над народом, її дикої сваволі. Я не знаю комуністичної теорії, яка давала б підстави для побудови інших, ніж реально наявні, комуністичних систем. Якщо еврокомуністи вірять в інший, ніж існує, соціалізм, то нехай потвердять свою віру практикою. Але при цьому хай візьмуть для своїх дослідів ті самі країни, над якими вони вже вправлялися. Хай творять свій "соціалізм з людським обличчям" не шляхом

захоплення влади в демократичних країнах, а перебудовою тоталітарних комуністичних систем. Я особисто у таку можливість не вірю і тому *я не комуніст*.

Але *я і не антикомуніст*. Поперше, тому що з допомогою частки *анти* нічого визначити не можна. Брежнев безумовно вважає себе *антифашистом*. Я теж *антифашист*. Але що між нами спільного? Наскільки схоже розуміємо ми хоча б термін "фашизм"? Думаю, що взаєморозуміння ми не досягнемо в жадному питанні.

Подруге, я не антикомуніст, тому що не визнаю конфронтацію розумним засобом розв'язання суперечок між людьми. Наш час — час страшного відчуження людей. Мій улюблений сучасний німецький письменник Гайнріх Белль геніально зауважив, що в теперішньому суспільстві людей зуміли порізнити з допомогою залізачок і ганчірочок ґрунтовніше, ніж їх розділяли за середньовіччя соціальноними перегородками. Повнотою приєднуючись до цього, я додав би до ганчірочок і залізачок налички і прізвиська. Назвали країну капіталістичною, соціалістичною, народною, демократичною, а людину правою чи лівою і ніби цим усе з'ясували. "Праві", "ліві", "комуністи", "антикомуністи", "анархісти", "троцькісти", "маоїсти", "капіталізм", "соціалізм", і т. д., і т. п. Не треба нічого читати, ні про що думати, логічно мислити. Прибрав якесь прізвисько і навішуй налички на інших. Я не визнаю ніяких наличок, ніяких прізвиськ. Для мене немає ні "правих", ні "лівих", ні "анархістів", ні "комуністів". Є люди. І з людьми, що мають прізвисько чи живуть без нього, я готовий вести дружній діалог. Якби я погодився з тим, що прізвиська щось значать, мені довелось б відмовитися від будь-якої надії на ліпше майбутнє. У Радянському Союзі 16 мільйонів членів КПРС — комуністів. Якби я повірив, що з ними можна стати тільки в стосунок "анти", я мусив би був визнати, що в нашої нещасної Батьківщини немає майбутнього. Якщо з цими мільйонами немає можливості говорити і домогтися взаєморозуміння — значить, війна.

Ні, я ліпшої думки про людей, про людину. Звичайно, є розумово обмежені, фанатики, що хворіють на односторонність, просто параноїки. Але основна маса людей, поза залежністю від їх прізвиськ, здібна до взаєморозуміння. Бож не даремно дано нам *розум* і вкладено *слово* в наші уста. Я бажаю скористатися цим даром. А коли вже треба якось називатися, то на себе я згоден прийняти тільки звання — *християнин*. Та й то не в розумінні протиставлення іншим віровченням, а як утвердження себе у віровченні, яке надає вирішального значення слову.

Про що ж говорити? На чому можна порозумітися? Тільки на одному: на глибокому вивченні і всебічній оцінці реального

життя, на відшукуванні шляхів і способів усунення помилок, творених людьми і суспільством у цілому. Проілюструймо це на прикладах історії останніх років. Чи можемо ми визначити на основі життєвого досвіду мого і наступних поколінь, чого не можна допускати в суспільному житті? Безумовно, можемо! І відповідь однозначна — комуністичного і фашистського терору, підпорядкування всього життя країни бюрократичній сваволі.

А чи можна виявити, що з уже досягненого окремими країнами належить узяти за зразок для інших? Безумовно! Хто, наприклад, стане сперечатися, — якщо він не професійний брехун, розуміється, — що найвищого рівня економічного розвитку досягнуто в США? Отже, іншим країнам треба прагнути цього рівня, а не камбоджанського, скажімо, чи китайського. У США можна повчитися і багато чого іншого. Саме ця країна ближче, ніж інші, підійшла до здійснення споконвічної мрії людства: "від кожного за здібностями, кожному за потребами". Американське суспільство стоїть дослівно на грані повної ліквідації різниці між розумовою і фізичною працею. Щождо різниці між містом і селом, між центром і провінцією, то вони практично ліквідовані. Навіть життя на селі і на провінції стало багато в чому привабливіше. Чудові досягнення й американської демократії.

Так виглядає "капіталізм" США під кутом зору деяких комуністичних догм, як застосувати об'єктивну аналізу, а не прорікати звичну, від якої вже оскома напала, комуністичну демагогію. Американське суспільство, — звичайно ж, не ідеал. В його житті мають місце серйозні вади, і їх треба викривати й усувати, але я не ставив собі завдання проаналізувати тут американський суспільний устрій. Я лише приклад навів. До того ж, учитися можна не тільки в США. Кожен народ багато може внести у спільну скарбницю, якщо буде вивчатися його реальне життя, а не брехлива пропаганда. Так званий комунізм зо дня на день довбе на весь світ, що "капіталізм" старіє, загниває, відживає свій вік, що йому на зміну йде "квітучий здоров'ям комунізм", а вчені соціологи замість того, щоб переконливо викривати цю брехню, шукають "альтернативу" комуністичній "ідеології". Вони не бачать тієї простої істини, що немає такої ідеології, а є брехня, монбляни брехні і демагогії. А альтернатива брехні давно відома, й її шукати не треба. Альтернатива брехні — правда. А правду треба шукати в житті, а не в апіорних теоріях.

Мій життєвий досвід говорить за те, що людина не може передбачити майбутнє, не може знати, як побудувати ідеальне суспільство і чи можна взагалі його побудувати. Людство прокладає свій шлях через несподівані перешкоди, довершуючи спробу за спробою, впадаючи в помилки й усуваючи їх. Комуністичні партії тому й створили такі страшні суспільства, що

вони знають "єдино вірну путь". На ділі ж вони знають тільки те, як створити такий досконалий апарат насильства, який здатний загнати людство в безодню. Це від тих, що "все знають", застеріг нас чудовий російський поет, справжнього значення якого ми ще не усвідомили, Олександр Галіч: "Не бойся суми, не бойся тюрми, не бойся мора й глада, а бойся единственно только того, кто скажет — я знаю, как надо".

Питання: Петре Григоровичу, наше останнє традиційне питання — що ви хотіли б сказати читачам "Континенту"?

Відповідь: Установча заява редколегії була сприйнята мною з почуттям глибокого задоволення. Але практика не зовсім в'язалася з декларацією. На дрібницях, здавалося б, але чомусь росло загальне невдоволення діяльністю журналу.

Журнал обіцяв толерантність. Але чи є, наприклад, толерантність у випаді проти Леоніда Плюща? Випад цей, з мого погляду, просто непристойний. І оцінка ця не від образи за одного з найближчих друзів нашої родини. Ганити людину тільки за те, що вона назвала себе не так, як нам хочеться, — це взагалі неприпустиме. Обговорювати належить діла і думки. На суперечку про принадність чи непрезентабельність такого чи такого прізвиська ледве чи варто витратити час. А як робити це в образливому тоні, то взаємного обміну думками з комуністами не налагодити. А це, по-моєму, одне з важливих завдань журналу. Керівники компартій дуже бояться стороннього впливу на їх членів, тому вони всіляко перешкоджають взаємним обмінам. Нам комуністичної пропаганди боятися нема чого, тому наше завдання — сприяти цим обмінам. Нагадаю й інший приклад. Я не засуджую тих, хто не витримав іспиту тюремною катівнею, і категорично заперечую, коли таких людей засуджують, особливо ті, хто сам ще в катівні не побував. Від людини не можна вимагати неможливого. Кожен витримує стільки, скільки може. І лихо не в тому, що не витримують, а в тому, що існує система, за якої доводиться витримувати подібні випробування. Отож, людина може не витримати і має право сподіватися, щоб їй не кололи цим очі при кожній нагоді. Але й самим таким людям треба дотримуватися мінімуму пристойності. Редакцію я теж не посуджую за те, що вона допускає до журналу творіння тих, що "не витримали". Хай пишуть і друкуються, коли є талант. Але не належить редакції притягати таких людей за наставників. Я це говорю у зв'язку з континентівською рецензією на книжку Копелева "Хранить вечно". Автор цієї рецензії сховався за двома літерами — М. В. У Радянському Союзі всі, хто читав, однозгідно говорили: Володимир Марамзін. Коли це так, то редакція припустилася найгрубішій помилки. Не Марамзінові, який заломився на перших таки кроках, повчати моралі довголітнього таборовика Лева Копелева, який багато ро-

ків, аж до цього дня, мужньо несе важкий хрест правозахисника, якого знають і люблять усі, хто причетний до правозахисної боротьби. І не лише в Москві, а й на Україні, і в Литві, і в Криму, і в Середній Азії... Повчати Копелева, сидячи безпечно здалека, коли його виключають зі Спілки письменників, вибивають вікна в квартирі і громлять квартиру, коли над ним висить безперервна загроза арешту, — це навіть непристойним назвати мало. А рецензія? Це ж плювок в обличчя авторові, а не аналіза твору. Вихопити з контексту одну подію, тенденційно її викласти і потім моралізувати з цього приводу — хіба це рецензування? Ні, це спосіб упоїти тим, хто не читав книжки, що її й читати не варто. А це вже просто брехня. Я скажу — читайте! Не пошкодуєте. Це не книжка, це жива історія духового життя цілого покоління, до старшої галузки якого належу і я. Я багато пережив і передумав до цієї книжки, але тільки вона допомогла мені поставити крапку на моєму комунізмі. Я дуже винен перед найближчим моїм другом Левом Копелевим. Я мусів би написати, я двічі починав рецензію на цю книжку. І хай я був жажливо завантажений, і здоров'я погане, і роки, і переживання у зв'язку з позбавленням громадянства заважали, — я не можу собі пробачити, що рецензія не дописана. І не можу пробачити редакції, що вона очорнила таку книжку і що вона взагалі виявилася здібною опублікувати такий чисто радянський відгук на гідну книжку.

А втім, хоч і які прикрі наведені випадки, не вони визначають обличчя журналу. Спогади кардинала Міндсенті, уривки з книжки Василя Гросмана, моторозна історія про видачу Сталінові на розправу ворогів його режиму, "Ненько моя, ненько..." Гелія Снегірьова, низка колонок редактора, редакційних коментарів, інтерв'ю в "Нашій анкеті" й інші твори дають не тільки естетичну насолоду, але й харч для розуму і серця. Часто брехня виступає під личиною правди, при тому звичної і навіть модної правди. Щоб спростувати таку брехню, іноді треба немалої мужності. Приклад. Після війни були покарані військові злочинці. Тих, що сховалися, розшукували й розшукують до цього часу. Розшукують, щоб *справедливо* покарати. А чи дійсно тільки в цьому справедливість? Тим часом, як цих кількох старих, що доживають свого віку, розшукують євреї всього світу, найактивніше їм допомагає КГБ, тобто той орган, який доконав злочинів значно більших, ніж Гітлер, у тому числі й євреїв нищив. І от їздять по нетрях Південної Америки агенти єврейських організацій, розповзлася по всьому світі агентура КГБ, вигукуючи — "тримай злочинців". Галас цей надійно прикриває інших, далеко численніших злочинців. І вони гордо несуть голову, удаючи з себе охоронців законності. Уже давно пора б єврейським організаціям звернути головну свою увагу на виявлення злочинів

проти єврейського населення в Радянському Союзі і зірвати машкару "оборонців" єврейства з КГБ.

І ще одне питання, пов'язане з цим. Відомо, що разом з гітлерівцями брали участь у нищенні євреїв і люди інших націй, у тому числі українці. Але поширилась і культивується думка, що українці завдали євреям більше шкоди, ніж інші нації, навіть більше, ніж гітлерівці, що взагалі українці — нація антисемітів. Брехня ця звучить з екранів телевізорів і кіна, шириться пресою. Вона образлива і шкідлива.

Я українець. У дитинстві й юності виховувався в простій українській родині, де до євреїв завжди ставилися з пошаною і співчуттям. У молодості і протягом усього наступного життя я рішуче виступав проти радянського (культивованого державою) антисемітизму і пишався цим. І раптом тепер, на старості літ, дізнаюся, що належу до нації антисемітів. Брехню цю легко спростувати, бо за кордоном тепер уже десятки тисяч євреїв, що виїхали з України, жили там у добрій дружбі з українцями, але вони мовчать, видимо, вважаючи, що нема чого писати про ясне питання. Добрий приклад подав ленинградський письменник Михайло Хейфец, який написав у таборі і передав на волю дослівно героїчну поему про своїх друзів співтаборовиків-українців. Але ґрунтовної боротьби проти цієї брехні немає. А що в неї є могутні прихильники, то вона далі шириться. Робить це КГБ, намагаючися принизити національну гідність і тим перешкодити спілці між єврейським й українським національними рухами.

Отож, боротьба проти брехні, викривання брехні — це одне з найважливіших завдань.

ПРО ПОЦІЛУНКИ

7 грудня 1978 р. в нью-йоркській Малій церкві при розі відбувся авторський вечір Івана Драча, організований видавництвом Шіп Медов Прес, що в травні 1978 р. видало книжку англійських перекладів Драчевих поезій. Стенлі К'юніц, що провадив вечір, та інші перекладачі читали англійські переклади, а потім поет виступав з оригінальним текстом. Вечір включав також неанонсовану частину: в аудиторії "знайшовся" російський поет Андрій Вознесенський, що був "спонтанно" покликаний на трибуну, де він остентаційно розцілувався з Драчем і звідки він виступив з англо-російськомовним коментарем (про приятельство російського поета з українським) і російським перекладом одного вірша Драча. Рік тому радянські чинники внеможливили вже оголошений тоді вечір Драча, нагло вивізни поета з Нью-Йорку. Чи не тому, що тоді не було російського поета на похваті, щоб продемонструвати публічно російсько-український поцілунок?

Недопускання українського без російського — провідна засада теперішньої політики партії і уряду на Україні. Навіть викладання української мови в українських школах тепер один з головних наголосів ставить на постійне порівнювання з російською мовою. Пишеться в розкладі "Українська мова" — прищеплюються дітям факти російської. "Академік" Іван Белодед називає це "параллельное преподавание" (у книжці "Русский язык — язык межнационального общения и единения народов СССР", виданій Інститутом лінгвістики Академії Наук Української ССР", Київ, 1976, ст. 184), так само, як злива русизмів, упроваджувана до української мови, зветься "творческая помощь в обогащении украинского языка" (там таки, ст. 183). Не можна тепер на Україні прилюдно згадати щось українське, щоб одночасно не записягтися чимсь російським. На вечорі Драча цю систему перенесено на міжнародну арену.

Принцип "паритетности" вигадав одначе не Белодед і Ко., а таки ще царська адміністрація в вісімдесятих роках минулого сторіччя. Коли не вдалося втримати тотальну заборону українського театру, передбачену Емським указом 1876 р., наказано в кожній виставі грати російські п'єси поруч українських,

Містимо два відгуки на недавні виступи Івана Драча в Нью-Йорку.

обов'язково в такій самій кількості актів. Російсько-українських поцілунків тоді одначе ще не вимагалось. Все таки техніка йде вперед, зокрема техніка "дружби народів" і творення "єдиного радянського народу". "Хібою" вечора Драча було хіба те, що ще не досягнуто того ідеалу "рівності", що його здійснювано за Олександра III в українському театрі. На коло десять українських віршів — тільки один російський.

А коли повернутися до поцілунків, то трудно уникнути асоціацій з тим, як ціловано Ісуса Христа в шоку в Гетсиманському саду. Таких виявів любови Україна зазнала вже чимало. Варт однак відзначити, що в цій несмачній ролі тепер виступив російський поет, що грає — на Заході — роллю незалежного. Як далеко йтиме духове проституювання радянської інтелігенції? І друге. Як довго діячі української культури оплачуватимуть свої привілеї, зокрема поїздки на Захід дорогою ціною пашквілів типу Драчевого опусу "Білий кінь «визволителів»"? ("Радянська Україна", 29 листопада 1978).

P. Mm.

ДАВНІЙ АПОКРИФ

Богдан Бойчук

Іванові Драчеві

Був чоловік.
Прийшов до нього друг,
зробив непришно під двері
і постукав.
І чоловік знав.

Був чоловік.

XII. 1978

Благими намірами вимощене пекло, або з гарматою на горобця

Іванна Рожанковська

У журналі "Сучасність" (жовтень 1978, ст. ст. 72-89) у відділі "Дискусія, розмови" з'явилася стаття Наталії Пилип'юк п. н. "Благими намірами вимощене пекло". На ділі це рецензія на книжку "Нездоланий дух" (Балтімор, В-во Смолоскип, 1977, 136 ст.), що стверджує авторка на ст. 77.

Основне завдання рецензії — це інтерпретація та оцінка книжки для читача. Відомі літературознавці чи мистецтвознавці звичайно не пишуть рецензій на книжки, які вважають за безвартісні, або збувають їх кількома реченнями. Еляборат Н. Пилип'юк складається з 19 сторінок критики на 5 сторінок вступних статей і оформлення книжки. Такого браку балянсу не зустрічається в рецензіях. Оформлення статті на зразок дисертації теж не на місці, тим більше що авторка виявляє більше певности себе, ніж знання в своїх псевдонаукових замітках.

Докторант Гарвардського університету у дисципліні порівняльної літератури, вона забирає авторитетне слово в ділянках археології, народного і прикладного мистецтв та соціальної психології, з окремим прицілом на коротеньку вступну статтю (91 рядок друку) Лідії Бурачинської "Символіка української вишивки" (ст. ст. 13-15). Назвавши цю статтейку для оправдання нищівної критики "історичною довідкою", авторка проводить вівісекцію не лише кожного речення, але майже кожного слова. Текст рецензії і заміток у підвалі (подиктованих примхою, а не логікою) набагато більший, як сама стаття, знання рецензента виявляє поважні браки у конфронтації з відомими науковими працями, а навіть статтями в загальних енциклопедіях.

Авторка рецензії закидає Бурачинській (ст. 81), що "історію символіки української вишивки авторка починає з неоліту. В клясичному вже стилі вона представляє українську землю як хтонічне божество,

Стаття Н. Пилип'юк, вміщена в "Сучасності", 1978, ч. 10 викликала реакцію кількох читачів. Редакція дістала лист Ірени Колтунюк, що характеризує статтю як "незвичайно компетентно і культурно написану" і називає її "подув свіжого вітру в нашій емігрантській задусі", три різко негативні листи і статтю Іванни Рожанковської, голови екзекутиви Союзу Українок Америки. Твердження і аргументи цих листів збігаються в головному з текстом статті І. Рожанковської.

яке ще в новокам'яній добі заповіло українському народові одну з його унікальних національних прикмет, а саме замилування до орнаменту". Твердження Бурачинської у великій мірі співзвучні з висновками Я. Пастернака в "Археології України",¹ з якої цитую: "... Треба думати, що цей рід орнаменту не був випадковий і людські та тваринні постаті мали своє *магічне* значення. Німецький археолог В. Бутлер уважав, що навіть спіральний мотив, дослідженню якого присвятив окрему працю О. Кандиба, був для трипільського мистця символом безупинного руху (спіральний меандер довкола посудини), можливо символом самого життя. Дослідження високомистецького геометричного і фігурального орнаменту на трипільській кераміці ясно говорить, що це не була робота самих ганчарів. Це окремі групи малярів і декораторів обмірковували їх, добирали кольори, *надавали рисункові глибшого змісту* і самі їх виконували. Їх слід вважати за *перших основоположників українського народного мистецтва*" (підкреслення мої).

Пилип'юк ставить під знаком питання "існування української людини в неоліті" та закидає, що труднощі в цьому питанні Бурачинська оминає "дорогою патріотизму". Вадим Щербаківський² виразно стверджує, що "ми в праві вважати, що ми є і були автохтонами на своїй землі не від VI віку по Р. Хр. тільки ж від неоліту, тобто не менше 5.000 років", а Пастернак³ подає, що "справа походження трипільських племен досі ще не вирішена і дискутується в археологічній літературі як основна проблема етногенези українського народу".

В археологічних працях загально прийнято теперішні етнографічні назви теренів для розкопів кам'яної доби. Повторюванням прикметника "український" Бурачинська не оминула труднощів складних проблем історії, лише послуговувалася сучасною археологічною термінологією.

Далі подано в рецензії, що "від твердження, що Україна положена в орбіті середземної культури (ст. 13), читач, який досі був ознайомлений із українською культурою як продуктом перехрестя західноєвропейської та східної культур, оторопіє". Очевидно, "оторопіє" той читач рецензії, що не завдасть собі труда перевірити легкодушні заяви рецензента. Пастернак⁴ подає: "до цього ж егейського культурного кола належала в неоліті й Україна". В енциклопедіях⁵ теж стверджено, що в добі неоліту Україна була під різними впливами народів, осілих над Середземним морем. Академічна дискусія про впливи, перехрестя чи

-
1. Ярослав Пастернак. Археологія України. Торонто, 1961, ст. 139.
 2. Вадим Щербаківський. Формация української нації. Нью-Йорк, 1958, ст. 6.
 3. Цит. праця, ст. 148.
 4. Цит. праця, ст. 143.
 5. Encyclopaedia Britannica. Чикаго, "Europe", 1968. Ukraine: a Concise Encyclopaedia. Торонто, University of Toronto Press, 1963, ст. 535.

виникнення культурних явищ у різних частинах світу без ніяких взаємовідносин ще досі ведеться між теоретиками та філософами цієї ділянки, без остаточних підсумків. Теорія "перехрестя" української культури Пилип'юк щонайменше передчасна.

Для читача, що читає статтю Бурачинської без злоби, ясно, що речення "Цей орнамент зустрічається в будовах з часів неоліту, на кераміці, металевих виробах і вбранні" не стосується виключно до доби неоліту, а вказує на тяглість застосування орнаменту, почавши від кам'яної доби до сучасних часів.

Твердженню Бурачинської, що ув'язнені жінки "нитки видобували з мішків, фарбували рослинними фарбами", Пилип'юк присвячує аж 44 рядки, заперечуючи сам факт фарбування та вказуючи на те, що вишивки, знімки яких уміщені в книжці, "зраджують фабричне походження ниток і полотна". За словами колишніх політичних в'язнів, в останні роки є можливості пересилати в'язням полотно і нитки, але давніше робили голки з дротів, риб'ячих остей, а нитки самі фарбували. Ні в статті Бурачинської, ні у "примітках до вишивок" не подано, що всі вишивки, знімки яких уміщені в книжці, виконані нитками фарбованими рослинними фарбами на тканинах в'язничного одягу, за винятком знімків записних книжечок на ст. 79. Пилип'юк вломлюється у відчинені двері, бо для кожного очевидно, що і полотно і нитки тут фабричного походження. Ствердивши, що "приготовлення рослинних екстрактів є трудним лябораторійним процесом", рецензент, мабуть, не усвідомлює, що фарбування рослинними фарбами датується понад 5.000 років тому, коли поняття "лябораторія" ще не існувало. Народні майстри користувалися власними "екстрактами", про що можна засягнути вичерпні інформації хоч би з праці Пещанського⁶ та не обдаровувати читачів "Сучасности" такими нісенітницями.

Бурачинська дощукується в вишивках в'язнів символіки, Пилип'юк класифікує їх як сувеніри і зануджує читача описом архітектурних пам'яток Львова, які, на її думку, зображені на деяких вишивках. Одне і друге — здогади, які можуть бути підтвержені або заперечені лише жінками, що вишивали. Зі статті неясно, чому інтерпретація Пилип'юк правильна, а Бурачинської непристойна і неетична.

Тих кілька завважень кидає світло на цілу рецензію і її "науковий" рівень. Правда, "Нездоланий дух" це претенсійне видання, в якому є деякі помилки і повно сентиментальних перебільшень, до яких слід зачислити піднесення вишивок в'язнів до висоти "шедеврів українського монументально-декоративного мистецтва". Побажана була б об'єктивна, речова рецензія на цю книжку. Хаотична, напастлива стаття Пилип'юк, повна образливих епітетів на адресу видавців, авторів, а навіть "українського гетта", розминулася з ціллю. Парафразуючи її мотто, можна лише сказати "лайка — не просвіта".

6. В. Пещанський. Давні килими України. Львів, 1925, ст. ст. 8-10.

З проблем організації української науки в Америці

Ярослав Падох

Постання двох наукових інститутів, Українського наукового інституту Гарвардського університету (1968) й Канадського інституту українських студій (1976), це не абияка подія в інтелектуальному житті української громади поза Україною, подія радісна й далекосяжна. В час, коли традиційні песимісти чорним вороном кричуть про вимирання старої й розтіч нашої новішої американської громади, ці дві нові установи стали джерелом нового, виправданого оптимізму. Коштом величезної праці, передусім студентської молоді, утворений Гарвардський інститут та щільно пов'язані з ним три українознавчі катедри, й чималим зусиллям і посвятою українських канадців постає Канадський інститут, говорять потужним голосом про зріст, не занепад, нашої експансії в культурному житті двох країн нашого нового поселення.

Обидва Інститути — це новість у структурі нашого наукового світу цієї земної півкулі.* Обидва пов'язані з великими університетами своїх країн, їх професурою й що найважливіше — студентством. У першому з них вирощування нових українських науковців, очевидно, насамперед, українознавчих дисциплін, — це перше завдання, можна сказати, місія. На друге, хоч теж дуже важливе місце відходять наукові дослідження й видання. Та й Канадський інститут з особливою пильністю ставиться до педагогічних завдань, сягаючи до нижчого шкільництва, учителів і учнів, вишкільних матеріалів, які треба творити від самих початків. Державні школи з українською мовою — це ж чи не єдина тривала й надійна база для збереження української мови на поверхні тутешнього життя й забезпечення доросту для вищих студій

Розріст центрів наукової праці на еміграції спонукав "Сучасність" започаткувати дискусію про найдоцільнішу організацію вільної української науки. Редакція звернулася до керівників українських і українознавчих дослідних інституцій з проханням висловити їхні погляди. Містимо тут, на відкриття дискусії, статтю д-ра Ярослава Падоха, Голови Наукового товариства ім. Шевченка в США. — *Редакція.*

*В статті йде мова тільки про заморські установи. Поза нашими тут міркуваннями залишилися важливі навчально-наукові установи Український вільний університет і Український католицький університет, вклад яких в українську науку й підготову нових наукових кадрів не можна недоцінити.

українознавства. Справді піонерська й далекосяжна праця.

Багато важить також престиж університетів, при яких існують наші інститути, зокрема Гарвардського, та повага державної (провінція Алберта) установи, яка великою мірою дає фонди Канадському інституту. З погляду інтересів не тільки студентів і професорів, але й цілої нашої національної спільноти, обидва інститути своїми пов'язаннями з неукраїнськими, що більше, з урядовими чинниками й установами, є дуже цінною новістю в нашому науковому світі.

Напрошується згадати з признанням, що Гарвардський інститут веде свій широко тематично закroений українознавчий семінар, на якому його студенти й професори постійно зустрічаються з найкращими знавцями різнорідних ділянок знання, з позаукраїнського світу. Діапазон знання учасників семінарів поширюється поза звичайні межі студентських студій. В цьому особлива вага цієї праці для нашого наукового доросту, готового йти в широкий світ науки, не тільки зі знанням своєї українознавчої ділянки, але й споріднених з нею, поглибленим змогою робити порівняння.

Постання обох інститутів ґрунтовно змінили *становище нашої науки*, запевняючи їй постійний доплив молодих, висококваліфікованих професійних працівників. При постійному піклуванні ними нашої громади вони можуть стати переломовим чинником у наших змаганнях за визнання в західньому світі повної окремішності української історії й культури й поразку невпинних намагань окупанта України довести протилежне.

Поява цих інститутів вимагає аналізу сучасного стану нашої науки, її організаційних форм і координації праці всіх установ, які нею піклуються. На цьому тлі виникає питання дальшої ролі й долі наших *громадських* наукових установ, зокрема тих, що постали й діяли на Україні або в початках нашої еміґрації після Другої світової війни й своїми осягами вже тривало вписали себе в історію української науки. До них слід зарахувати понад столітнє Наукове товариство ім. Шевченка, більшість членів якого разом із своїм головою, проф. Іваном Раковським, вийшли на еміґрацію й тут продовжують давню діяльність, і Вільну академію наук, яка, спіраючися на традицію київської Української академії наук, зорганізувалася майже зараз по війні, на переломі 1946-47 років. Слід назвати ще багато молодше Українське історичне товариство, що постало в Сполучених Штатах Америки 1964 р. й з того року перейняло редакцію й видавання журналу "Український історик", що з'являється з 1963 р. досі.

Ці товариства, особливо два перші, визначаються *традиціоналізмом*, спертим на своєму віці та багатющій успіхами праці, своїй чи своїх дійсних або духово-споріднених попередників. Їхні

зовнішні організаційні форми й внутрішня організація праці, проваджувана в наукових секціях і вузько спеціалізованих комісіях, перейняті з довоєнних зразків, а праця є прямим продовженням діяльності, що велася в Києві до початку тридцятих років та у Львові до 1939 р. й частково під час війни в підпіллі. Очевидно, мова про ідейні й громадські основи праці, а не про її розміри, вагу й результати. Почуття обов'язку продовжувати працю, жорстоко перервану ліквідацією української науки й громадського життя у Центрально-Східній і війною та подвійною окупацією в Україні Західній, лягло в основу відновлення НТШ й побудови УВАН і збереглося досі, як священна, але наскрізь реальна, національна *місія*. Вона так глибоко ввійшла в свідомість членів обох установ, що навіть у змінених обставинах доводиться на неї зважати, як на наявний і поважний чинник.

А втім обидві установи досі зберігають свою *активність і життєздатність*. Різноманітні вияви їх діяльності: наукові доповіді, конференції, постійно доповнювані бібліотеки й архіви, а передусім видання говорять про те, що тут не йдеться про гальванізацію завмираючого організму заради традиції й прив'язання до давно минулого, але про живі клітини громадського тіла, свідомі своїх завдань і змоги їх далі виконувати. Тільки дуже важливі причини могли б покласти край існуванню цих громадських наукових установ, відібравши в них сенс існування. Таких причин немає сьогодні. І посталій десяти років тому Гарвардський інститут, і дволітній Інститут канадський мають свої особливі завдання й перейняті на себе завдання наших громадських установ ледве чи могли б і схотіли.

Існують ці товариства на *широкій громадській базі* як традиційні громадські установи. Кожне гуртує коло сотні українських науковців і більше число активних і жертвенних прихильників української науки й даного товариства. Попри деякі негативні наслідки такого широкого круга членів і далеко посуненої демократії, вони діють за волею більшості членства, яке є єдиним диспозитивним центром існування й діяльності цих об'єднань наших науковців. Більша чи менша громада вирішує адміністративні й наукові справи, вона й обирає свої органи й установлює наукове звання та підвищення в ньому членів. Ніякий сторонній чинник, при зберіганні права, не обмежує і не контролює ці громадські установи. Це дає їм стабільність і підтрим своєї громади. Цим різняться вони від згаданих вище інститутів, які є частиною своїх університетів, а Інститут канадський підлягає ще урядові провінції Алберта, яка його правно утворила й оформила та фінансово забезпечує. З правного погляду не міняє справи те, що обидва інститути, як виявляє практика на ділі, користаються з автономії й мають змогу вільно

планувати свою діяльність, наскільки їм вистачає фондів і людських ресурсів. Окремий статус мають три українською суспільністю уфундовані катедри в Гарвардському університеті. Вони спираються на окремий договір з владою університету, який забезпечує їх тривалість при зберіганні загальноправних традиційних правил їх обсади.

Широка громадська основа громадських наукових установ пов'язана з *характером їх наукових членів*, дійсних і кореспондентів. Більшість з них не є або й ніколи не були професійними науковцями, що могли присвятити свій час і енергію виключно науці. Господарські умови в Україні й тут не дозволили нам створити знану на Заході категорію "приватних науковців" (Privatgelehrte), й тому професійними науковими працівниками могли стати тільки ті, що знайшли шлях до університетів. За винятком молодших науковців, які здобули освіту вже поза Україною, зокрема в Америці, невелике число українців зуміло знайти працю в університетах і коледжах країв свого нового поселення. Це для нас, зокрема західних українців, не новина. Під час найвищого розвитку Наукового товариства ім. Шевченка тільки жменька його членів мала змогу стати професорами, не кажучи вже про членство в академіях наук, і здужала професійно, на повний час, присвятити себе науковим дослідям. Більшість мусіла зарірково працювати в поті чола поза межами науки, здебільшого як гімназійні вчителі (хоч зі званням гімназійних професорів) й шість днів на тиждень по вісім годин денно проводити з школярами, а сьомий виправляти їх завдання, дехто, як Франко, працював у газетах, до того не завжди українських. До тієї категорії належали світила української галицької науки, згадати б Гнатюка, Крип'якевича й інших.

Інакший стан у наших інститутах. Насамперед, їх дійсне членство дуже обмежене числом. Один інститут очолює двочленна дирекція, другий тричленна, а кількість наукових співробітників, старших і молодших, мабуть, не переходить пари десятків. Звичайно це молодші науковці, які вже в Америці покінчили студії, в більшості в Гарварді під опікою свого інституту. Чимало з них уже зайняли професорські позиції в різних університетах і коледжах, а інші швидко йтимуть за ними. Ні дирекція, ні співробітники інститутів не вибираються; дирекцію іменують, а вона добирає співробітників. Немає сумніву, що це відповідає характерові інститутів як університетських складових частин і дозволяє їм з успіхом зберігати суворо професійно-науковий стандарт праці й наукової продукції. Маючи постійний доплив здебільшого нею ж таки вихованих висококваліфікованих молодих науковців, громада співробітників Інститутів буде постійно зростати й при сприятливих умовах підносити престиж

інститутів і української науки в цілості.

Незалежно від цього й найбільших сподівань української суспільності від нового покоління наших науковців, яке виховується під опікою наших інститутів, вони не мають змоги заступити наші традиційні громадські наукові установи, бо інститути на ділі — *школи* для наукового доросту й *варстати науково-дослідної праці*. Громадськими установами в широкому традиційному розумінні вони не є та, мабуть, не мають наміру й не мають основи стати. Їхні вихованці й молодші співробітники це перехідна група, яка швидко розходиться по широкому світі й тільки посередньо або на рідких наукових конференціях зможе утримувати зв'язок зі своєю інститутською *alma mater*. Ледве чи існує змога, щоб вони в лоні інститутів утворили окрему суспільну групу на зразок наших наукових громадських установ. У сучасних правно-організаційних формах це неможливе. Деякого громадського характеру Гарвардському інституту надає його творець, Фонд катедр українознавства, який має солідну опору в найбільшій групі українських жертводавців (понад 11.000). Навіть Комітет пам'ятника Шевченкові в Вашингтоні не досягнув такого імпазантного (хоч водночас з уваги на число української громади в США сумного!) числа. Ці тисячі — це голос народу, й на нього розраховує і ФКУ і Гарвардський інститут у наполегливих змаганнях завершити фінансову фундацію, з відсотків якої інститут міг би тривало працювати й розвиватися. Та все ж попри безсумнівний вплив ФКУ на інститут та керівні органи Гарвардського університету він не має правних прерогатив і диспозиційний центр перебуває поза ним.

А втім чи не вдираємося у відчинені двері, стверджуючи, що ці *rag excellence* академічні інституції, українські інститути, не є громадськими в традиційному розумінні цього окреслення й ними не плянували стати? Адже всі академічні установи традиційно зберігають в ім'я суверенності наукової думки більшу чи меншу відстань від широких кіл громадянства. Часом це відокремлення переходило межі, (ось недавно президент Єйлського університету, А. Бартлетт Гляматті, авторитетно стверджував, що "університет повинен бути помічником для ширшої суспільності, а не святилищем [відходу] від неї" — "Time", 2 жовтня 1978, ст. 89), але завжди існувало. Вже короткий досвід від часу утворення Гарвардського інституту при всій нашій демократичності дораджує зберігати деякі традиції академічної незалежності...

До актуальності наших давніх громадських установ треба додати, що як УВАН, так і НТШ перебувають у самому центрі української американської (а то й світової) громади, Нью-Йорку, що само в собі є великою перевагою. Тут сходяться всі комунікаційні шляхи, і в близькій околиці виходять обидві українські

щоденні газети. Натомість осідок обох інститутів, Кембрідж коло Бостону й Едмонтон, є оподалік великих українських скупчень, коли не брати до уваги національний склад населення Алберти. Залишити цей центр, оточений густою мережею провідних університетів, в якому приміщуються майже всі українські громадські централі з УККА на чолі, було б великою шкодою для нашої науки й усїєї національної громади.

Широка громадська база УВАН і НТШ, як загальногромадська, так і членська, вимагає від них, щоб вони далі залишилися об'єднанням усіх українських науковців, як професійних, що зв'язані з науковими установами й для яких наука це бодай частина їх заріркової діяльності, так і непрофесійних, чи як часом їх з-англійська називають "part time" науковців. Число тих других доволі велике. Воно побільшується тими, що переходять на пенсію з різних праць, не виключаючи університети й коледжі. Не мавши ніколи або розірвавши зв'язок із своїми науковими "хлібодавчими" установами, вони б без громадських установ назавжди залишилися поза науковими колективами, які стимулюють активність, а часто творять для науковців варстат праці.

При обмеженості й селективності співробітників інститутів з цих науковців тільки одиниці могли б знайти в них своє робітне оточення й змогу друкувати свої праці.

Поза нашими міркуваннями не може залишитися факт, що до обох громадських установ належить чимало молодших науковців, які вже стали або в недалекому майбутньому стануть професійними, здобувши пости в університетах чи коледжах. Вони роками співпрацюють з НТШ й УВАН, виголошують доповіді, друкують свої праці в їхніх виданнях, а побіч цього здобувають та поглиблюють своє знання не тільки здобутків, але й духа української науки. Цей духовий і фізичний зв'язок двох чи й трьох поколінь наших учених свого роду передача естафет, матиме своє немале значення для вибору шляху, яким ітиме наша наука в невідоме майбутнє.

Коли головним завданням наших інститутів, якого перецінити не можна, є вишколювання нового покоління українознавчих науковців, чоґо на американському континенті не може виконати ніяка громадська наукова установа, то є специфічні завдання, які можуть і повинні виконувати саме ці установи.

Насамперед хочемо назвати *плекання української мови* й зберігання її статусу серед світових мов. Ніде правди діти, ми поволі зрікаємося своєї мови не лише в щоденному житті, але й у науці. Важко знайти поза нашими науковими громадськими установами нове наукове видання українською мовою. Звичайно, молоді науковці мусять публікувати свої праці в виданнях своїх

шкіл або в загальних провідних журналах і видавництвах, але часто пріоритет англійської мови панує навіть там, де того не вимагає наша наукова політика чи особливі потреби авторів.*

В час, коли на Україні шаліє русифікація, коли вмирають наглою смертю один за одним журнали українською мовою, ми занедбуємо свою мову навіть у вільному світі. Друкуючи книжки й журнали чужою мовою, ми допомагаємо знижувати вагу й престиж нашої мови, й є небезпека, що дійде до того, що ніякому славістові в світі не буде потрібно вивчати українську мову. Так ми можемо її самі, без нових указів, виелімінувати зі світової, зокрема наукової, ариени.

Наші громадські установи, не вирікаючися англомовних видань, де вони потрібні, присвячують свої праці й кошти виданням українською мовою. Поміж 37 томами "Записок НТШ", які з'явилися після війни, тільки один том був виданий чужою мовою. Разом із 155 передвоєнними томами, ця українська серія, яка знайшла шлях до полиць чільних бібліотек світу, засвідчує існування й актуальність для науковців української мови. Закінчення "Енциклопедії українознавства" українською мовою, діло європейського НТШ, — це чи не найважливіше завдання громадського сектора нашої науки. (А втім на відповідальності НТШ лишається й англомовне видання цієї покищо найважливішої книги нашої науки на еміграції.)

Перед громадськими науковими установами стоїть ще одне невідхильне, особливі й ваги завдання, а саме видавання разом із інститутами *загального українознавчого журналу українською мовою*. Видаваний впродовж п'ятнадцяти років з героїчною впертістю й послідовністю основником і редактором Любомиром Винарем "Український історик" не може заступити загального журналу, який повинен з'являтися заходами і від імени всіх українських наукових установ. Після появи англомовних журналів обох інститутів, потреба україномовного стала ще конечнішою. Цей журнал повинен стати головним засобом зв'язку й співпраці всього українського наукового світу, його трибуною та речником вільної нашої науки назовні. За його допомогою можна буде вести діялог поміж еміграцією і Україною в наукових справах. Завдання дуже важкі й важливі.

Щоб підкреслити їх вагу, мабуть, варт пригадати слова М. Грушевського, який, підсумовуючи перший рік появи відновленого двомісячника "Україна", в слові "Від Редакції" писав: "[Ми] про-

*Коли минулорічного лавреата нагороди Нобеля Ісаака Бошевіса Зінгера запитали, чому він, вивчивши англійську мову, далі пише свої твори мовою їдиш, він відповів, що "єврейська мова має такі вітаміни, яких не має ніяка інша мова!" ("Time", 16 жовтня 1978 р.)

демонстрували також реальну можливість наукового органу для об'єднання й організування для колективних досягнень на ниві українознавства цих наукових робітників, які самовідречено працювали весь час, не перериваючи своєї роботи навіть у голоді і холоді останніх літ, але не мали змоги ні поділитись вислідами своєї праці, ні обмінюватись гадками на чисто наукові теми — всього того, що являється неодмінною умовою живої й нормальної наукової праці” . (“Україна”, кн. 4. Київ, 1924, ст. 190.)

До актуальних завдань, не лише давніх заслуг, громадських наукових установ треба зарахувати зібрані ними *бібліотеки й архіви*, які постійно доповнюються приватними збірками, дарованими громадянами за життя й по смерті. Так покійний великий маляр Олекса Грищенко залишив кількадесят своїх кращих картин на переховання фундації його імені з дорученням переслати їх до означених галерій після визволення України. Тільки завдяки постійним старанням і щільним зв'язкам з широкими колами громадянства, можна буде далі рятувати безліч цінних видань, яких часто, в наслідок погромів окупантів, немає навіть в Україні. Слід зберегти ці скарби для наших потреб і потреб цілого народу в Україні.

З'ясувавши окрему правну й громадську природу обох категорій наших заморських наукових установ, їхні головні завдання й спроможності, мусимо ствердити, що утворення українських інститутів не зробило зайвими давні, традиційні наукові установи й що залишається надалі широке поле для їхньої діяльності. Вже видно ознаки поділу роль поміж ними й інститутами. На пресовій конференції, що відбулася в Українському науковому інституті Гарвардського університету 4 листопада 1978 р. з нагоди його десятиріччя, його голова проф. Омелян Пріцак сказав: “Тепер накреслюється тісна співпраця всіх українських наукових установ з тим, що англomовна сторінка буде відповідальністю, з одного боку, нашого Інституту, якщо йдеться про загальнонаукові й дослідницькі справи, а Канадського Інституту — в справах педагогічних і дослідів історії української еміграції, тоді як україномовна наукова діяльність здійснюватиметься українськими науковими (громадськими) установами. З цією метою плянується спільне видавання українського наукового журналу, під керуванням НТШ і УВАН. Співпраця українських наукових інституцій — конечність і необхідність нашої праці в діяспорі”. (“Свобода”, ч. 244 з 9 листопада 1978 р.)

Українська наука у вільному світі має історичну місію: допомогти повернути державність Україні й свободу українській науці. Ця місія — закон для всіх наукових установ, а її надійне здійснювання вимагає спільного зусилля об'єднаного фронту українських науковців.

Василя Стуса «перевиховують»

У липні 1978 року "Ленинское знамя" (газета Теньківського району Магаданської області) надрукувала в трьох числах — підвалом — три статті "Друзі і вороги Василя Стуса" (1. "Несподівані зустрічі", 2. "Чужий серед своїх", 3. "Хай люди знають..."). Автор статей — А. Супряга. В дальших — липневих і серпневих — числах з'явилися "Відгуки на статтю 'Друзі і вороги Василя Стуса'".

У статтях порівнюють і ототожнюють Стуса з фашистами... Автор не раз покликається теж на людей, з якими він спеціально розмовляв про Стуса — на робітників у шахті, де працює Стус, на медичний персонал лікарні, де він лікувався.

Супряга розмовляє з сестрою-адміністратором лікарні і вона, оповідаючи про Стуса, згадує свої зустрічі з фашистами (в дитинстві): "Підійшли три фашисти, сині від холоду... На вузьких устах — усмішка, а в очах — злість. Як у того, що лежав у нас у лікарні... Потім стало якось ніяково — радянську людину порівнювати раптом з ворогом. Але згадала, з якою ненавистю знеславлював він радянську владу, ганьбив уряд, наші закони, і переконалася, що чужа це для нас людина. І не я сама так думаю. Поговоріть з лікарями, з медсестрами, і вони скажуть те саме".

А ось наведені в статті вислови інших "співрозмовників" А. Супряги: "Фанатик. До такої міри наладований ворожою ідеологією, що не можеш вийти з дива". "Якісь знайомства в нього за кордоном. Посилки отримує з Федеральної Республіки Німеччини, з Канади. Та бодай би щось путнього, а то вісянку, чай, риж, сухе молоко, супи-концентрати посилають у пакунках..." На закінчення "Несподіваних зустрічей" автор пише: "Ні одного теплого або бодай співчутливого слова не почув я на адресу Стуса. Не зустрів нікого, хто б прихильно відгукнувся про поведінку 'борця за справедливість', 'борця за демократію', 'борця за права людини'..."

У другій частині статті — "Чужий серед своїх" — Супряга повідомляє: "...Стусові 40 років... Трудовий стаж В. Стуса ледве нарахо-

Це повний текст самвидавного документу, що його одержала Пресова служба ЗП УГВР.

вус 11 років. Він 'перепробував' чимало професій... Тільки два роки навчав він дітлахів української мови... два тижні — на будівництві, 7 місяців поробив як журналіст, півтора місяця був кочегаром, 4 з половиною місяці був співробітником Державного архіву УРСР. Одне слово — перекотиполе... Як літератор він відомий тільки серед жалюгідної купки таких, як і він, відступників, що не хочуть працювати для добра Країни Рад. Саме на таких випадкових людей і розраховують антикомуністи.

І на закінчення другої частини: "Які права він обстоює? — запитує Георгій Ковальов, а з ним і сотні українців, що працюють у копальні. ...Право на свободу мислення? Воно у нас також не є обмежене. Тільки знай, задля чого ти твориш, до кого звертаєшся, що хочеш сказати людям. Стус багатьом читав свої вірші. Вони пройняті не нашим духом, тому за океаном поодинокі з них радо друкують. Нам не потрібні вірші такі... Одне слово, не знайшов Стус однодумців у гірничому колективі. Кого ж уважає Василь Стус, який дістав освіту в Радянському Союзі і який користується всіма народними благами, за своїх друзів?..."

У третій частині статті "Друзі і вороги Василя Стуса" поруч з повідомленням про те, що, мовляв, закордонні друзі Стуса, в минулому жителі України, служили Гітлерові і т. п. пишеться: "До пари своїм ідейним наставникам і сам Василь Стус. Проживаючи в Києві, він виготовляв, зберігав і розповсюджував наклепницькі документи, що знеславлювали радянський лад — як державний, так і суспільний. Саме за це народний суд і визначив йому міру покарання — ув'язнення, а після нього заслання, яке він тепер відбуває в копальні ім. Матросова. Вірші Стуса того періоду насичені болотом, брехнею, ненавистю до всього радянського. Про це свідчать навіть наголовки віршів: 'Кубло бандитів', 'Безпашпортний, закріпачений в селі',... Але радянські люди не тільки засуджують його дії, вони, коли йдеться про переконання, гідність і честь Батьківщини, дають відсіч..." "І Стус відбуває сьогодні покарання за антирадянську діяльність. А шкода, що Василь Семенович не розуміє: він тільки іграшка в руках жменьки жалюгідних відступників, буржуазних націоналістів... Стус потрібний їм якраз тут, в СРСР, щоб кричати на весь світ: 'Ось він — мученик за права людин:?!'..."

Після опублікування цієї статті, в копальні відбулися збори, на яких обговорювали поведінку Стуса. Виступивши на цих зборах, Стус сказав:

"... По боці брехунів — весь офіціоз... Доводити свою правоту серед кривосвідків, — марна річ... На вашу думку, я націоналіст. На мою — український патріот, громадянин суверенної української держави,... Я український літератор, пишу вірші, перекладаю вірші російських, білоруських, німецьких, еспанських, французьких, англійських поетів; автор двох десятків літературно-критичних статей. Так, я люблю мій український народ, почуваю себе вірним сином його. Якраз тому я ставлюся з великою пошаною до інших народів. Я ніколи не дозволив собі навіть

одним словом образити національну гідність інших. Між моїми довголітніми приятелями, що називають мене братом, є росіяни й білоруси, євреї і українці, вірмени й молдавани, литовці й татари, грузини й лотиші. Ніхто з них не вважає мене за націоналіста... Націоналісти це ті, які устами колишнього майстра Корасева кидують мені в лице: коли б я мав автомат, я вистріляв би всіх тих хахлів. Націоналісти це ті, хто з лайкою кричить: ох ти, пико татарська, чуваська, вірменська, неросійська... Я відповідаю їм: українці нічим не гірші від інших. Запам'ятайте: українці, а не хахли, євреї, а не жида, узбеки, а не чорнозаді, грузини, а не звіри... Мене називають антирадянщиком. Брежнєв. Радянська влада — це влада Рад, влада народу, демократія. Це й мій ідеал... Я не вважаю, що людина вродилася для того, щоб приховувати свої думки, що вона може мати власні погляди, тримаючи язик за зубами. Я ніколи не пропагував війни, расової виключності або порнографічної свободи. Навпаки, я завжди був завзятим противником усього цього. Я вважаю, що людина вродилася для того, щоб прожити вік чесно і гідно. Мій т. зв. злочин, що через нього мені влаштували культпохід до Мордовії і на Колиму, полягав у тому, що я, разом з іншими, вважаю: страхіття сталінського періоду не можна зліквідувати однією постановою про культ особи і покаранням виявлених убивців на зразок Берії і його найближчих помічників. Я вважаю, що подолати рутинну психологію культизму можна тільки ціною довгорічних зусиль..."

Загальні збори робітників копальні ухвалили засудити "поведінку" Стуса...

У Василя Стуса було і є багато визначних друзів.

Друзі Стуса, що добре знали його ще перед арештом (1972 року) оповідають: людина з винятково чутливим сумлінням, з міцно розвиненим почуттям громадської відповідальності..., здібний філолог і журналіст, талановитий, дуже талановитий поет; добра і чула людина; чесна і нездатна на негідні компроміси.

Так само говорять про нього спів'язні, з якими він перебув свій п'ятирічний термін в мордовських таборах для політ'язнів. Вони стали його добрими друзями, побратимами. Вони разом відстоювали свою людську гідність, права свої і своїх спів'язнів; разом зазнавали жорстоких нелюдських покарань..., кожному з них КГБ неодноразово пропонував різні полегші і блага — за зречення своїх переконань, за наклеп на себе і своїх друзів; але на такі пропозиції вони не згоджувалися, і їх знову мучили... Стус важко хворів на виразку шлунку, рік перед звільненням йому вирізали велику частину шлунку; але й в таких обставинах його неодноразово жорстоко карали...; друзі-спів'язні не раз провадили голодівки з вимогою звільнити хворого Стуса від покарань. Адміністрація табору, з ініціативи КГБ, забирала в Стуса його вірші... На протязі останнього року перебування його в таборі у

нього забрали і знищили (!) майже 300 власних віршів і щось з 300 його перекладів Рільке, Гете, Бодлера й інших. Стус і співв'язні — друзі Стуса — протестували, писали заяви і провадили голодівки з вимогою повернути вірші...

І ще одна подробиця з минулого Василя Стуса. У половині 60-их років, незабаром після численних арештів кращих представників української інтелігенції, Стус — після прем'єри фільму "Тіні забутих предків" — встав і голосно сказав: "Хто проти тиранії — встаньте". І кілька осіб підвелось. Від того часу, аж до арешту Стуса позбавили можливості працювати за фахом; та й кожна іншу роботу йому доводилося залишати. "Перекотиполе..." називає його за часті зміни роботи "Ленинское знамя" Теньківського району Магаданської області, а облічуючи трудовий стаж Стуса, не враховує йому роки примусової праці в таборі, та більше ніж півтора року праці в шахті — на засланні.

Звернення до комуністів, соціалістів і профспілок Заходу

Сьогодні, коли наближається зміна вищого партійно-державного керівництва в Радянському Союзі, у прихильників демократичного соціалізму на Заході постає, на нашу думку, незвичайна нагода вплинути на спрямування змін у політичному житті СРСР та країн радянського блоку.

Ситуація в СРСР тепер відзначається зростанням кризи в усіх ділянках життя — духовній, політичній та економічній. Жорстокі репресії проти правозахисного руху — це один із наслідків і доказів наростання цієї кризи. І після зміни проводу в Радянському Союзі там можливий поворот як у бік демократичного розвитку, так і в бік ще жорстокішого режиму або навіть виникнення нової і страшнішої форми тоталітаризму.

Серйозний вплив на свідомість більшості людей в СРСР, включно з значною частиною партійних працівників, має, на нашу думку, реакція

Друкуємо тут вимовний документ, складений групою українських і російських дисидентів, що перебувають на Заході. Великі витяги з нього вмістив паризький "Ле монд" від 18 жовтня минулого року.

лівих кіл Заходу. Протестуючи проти систематичного порушення прав людини в СРСР і країнах радянського блоку, підтримуючи оборонців прав людини в тих країнах, висуваючи нові, конструктивні ідеї демократичного соціалізму, ліві кола Заходу збільшують шанси можливості повороту (з приходом нового проводу в СРСР) в бік демократичного розвитку. І чим сильніший буде такий тиск, тим більша імовірність позитивних змін у політичному житті країн радянського блоку.

Та сьогоднішній тиск на КППС зліва, ззовні, на наш погляд, ще дуже слабкий.

Комуністи, якщо вони щиро зацікавлені в русі до демократичного соціалізму, повинні б повести справу так, щоб поставити, — не біймося цього слова — *ультиматум* керівництву "братньої" компартії СРСР: або пошана до основних прав людини, передусім — звільнення політв'язнів, або зірвання всіх міжпартійних стосунків.

Комуністи, соціалісти і члени профспілок повинні б почати боротьбу за БОЙКОТ Радянського Союзу і його представників громадських, профспілковими, науковими, культурними й спортовими організаціями і асоціаціями Заходу; за виключення СРСР з усіх громадських міжнародних об'єднань; за відмову робітників, включно до страйків, виконувати будь-які роботи для СРСР, окрім доставки харчових продуктів. Далі, повести боротьбу за організацію сильних протестних кампаній проти політичних репресій в СРСР і країнах радянського блоку. І, врешті, хоч не менш важливе, організувати тиск на свої уряди, щоб добитися від них того, щоб вони застосували дійові дипломатичні й політичні заходи у відповідь на зухвале нехтування радянськими органами влади гуманітарних статтей і принципів міжнародних угод і документів, прийнятих або ратифікованих Радянським Союзом.

Накреслюючи рамки такої програми, ми не вважаємо її максималістичною. Ми не пропонуємо вимагати зміни сучасного устрою в СРСР і країнах радянського блоку (це, очевидно, справа народів цих країн), а тільки дотримання елементарних прав людини, тільки створення умов для вільного волевиявлення громадян.

Притлумлюючи елементарні права своїх громадян, в тому числі і робітничої класи, уряди так званих соціалістичних країн кидають виклик передусім міжнародному соціалістичному рухові. І буде дуже сумно, якщо ліві кола Заходу не дадуть дійової відповіді на цей виклик і не використають усіх можливостей, щоб зрушити з мертвої точки становище в "таборі соціалізму".

Підписи: Людмила Алексєєва, Петро Григоренко, Валентин Турчин, Вадим Белоцерковський, Анатолій Левітін-Краснов, Кронід Любарський, Борис Вайль, Леонід Плющ, Борис Шрагін.

Словник з одним боком

ПОЛІТИЧНИЙ СЛОВНИК. За редакцією В. К. Врублевського, В. М. Мазура, А. В. Мяловицького. Видання друге. Київ, Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1976, 590 ст.

Бажання й попит на знання, потреби науки та цілком практичні потреби дня — не єдині мотиви й причини, що породжують велику кількість прерізнорідних довідників. Комерційні мотиви та саморекляма — на Заході, а пропаганда та менш чи більш закодовані політичні цілі — в Радянському Союзі та інших країнах з подібним політичним ладом — діють у тому ж напрямі. Якщо мова про Україну, то не без значення й те, коли з'являється певне видання (або коли дається дозвіл на видання певної праці чи довідника). Чому, наприклад, "Політичний словник", про який тут зараз буде мова, не міг з'явитися, скажімо, 1961-го, а тільки 1971-го року, коли вийшло його перше видання? Очевидно, було рішення влади (Центрального Комітету КПРС?), бо приблизно в той час почали появлятися й інші спеціалізовані словники й довідники. Питання це не може не інтригувати, але, перебуваючи поза Україною, відповідь на нього можна знайти з трудом або не можна знайти.

Згідно з інформаціями поданими в колофоні, в науково-редакційній підготові другого видання словника брали участь як наукові консультанти два члени Академії Наук УРСР (В. М. Корецький та І. І. Лукінов), один член-кореспондент АН УРСР (В. І. Юрчук), один доктор економічних наук, три доктори філософських наук, один професор, три кандидати історичних наук і п'ять кандидатів юридичних наук.

В словнику вміщено понад 2400 статей і 174 карт. Розрахований він "на широкі читацькі кола, зокрема на пропагандистів і агітаторів, лекторів і викладачів, студентів і учнівську молодь, слухачів усіх ділянок політичної освіти" (Тут і далі уніфікуємо правопис). Статті словника мали б подавати "пояснення поширених у політичній літературі економічних, філософських та юридичних термінів". Крім того, словник подає довідки про всі держави світу, ілюструючи їх чорно-білими картами, про важливіші організації світу, зокрема ті, в яких СРСР бере участь, довідки про заяви й заклики, конвенції й декларації — міжнародні і зокрема радянські, про всі комуністичні партії світу та про те, що укладачі словника називають "складовими частинами світового революційного процесу". В словнику нема ніяких персональних гасел ані про сучасників, ані про визначних політичних мислителів чи практиків

минулих віків. Не включено також інформацій про адміністративно-територіальні одиниці нижчі від рівня радянських республік і навіть не подано окремо дефініцій таких термінів, як край, область, район, місто, село, хутір. З перегляду словника помітно, що укладачі свідомо дали перевагу політичному матеріялові сьогодення коштом історичного матеріялу. Наприклад, в словнику багато таких інновацій, як *бум*, *ескаляція*, *імпічмент*, *лобі*, *маркетинг*, *нов-гав* (ноу-хау), *пабліситі*, *проспериті*, *пул*, *рекет* тощо, але таких гасел, як *Магна харта*, *Деклярація прав людини й громадянина*, *Переяславський договір*, *Віденський конгрес* і ін. немає. Правда, цей критерій не стосовано послідовно, бо, наприклад, термін *самураї* є, а гасла *козак* немає.

А втім, якщо навіть пристати на послідовне виключення персональних гасел, з іншими критеріями підбору матеріялу для словника багато чого не в порядку. Наприклад, *Монро доктрина*, *Панамериканізм*, *Пангерманізм*, *Панісламізм* і *Пантюркізм* є (і повинні бути), але повинен бути також *Панславізм*, а його немає. В словнику є навіть ще щойно обіцяне в майбутньому *Комуністичне суспільне самоврядування*, тобто "система самоуправління суспільством, яке прийде на зміну соціалістичній державі", але статті про *самоврядування*, або *місьцеве самоврядування* немає. Не будемо вказувати ані на дальші приклади непослідовності в стосуванні прийнятих критеріїв, ані на пропуски термінів, які в більшості словників такого самого розміру повинні б бути (*індоктринація*, *непотизм* тощо), бо хочемо звернути увагу на інші серйозні хибі в доборі матеріялу. Передусім, хоч, звичайно, далеко не всі, але багато термінів з таких ділянок, як економіка, філософічні дисципліни і право можна і треба було не повторювати тут, але залишити в "Економічному словнику" (Київ, 1973), "Філософському словнику" (Київ, 1973) та "Юридичному словнику" (Київ, 1974). Та основна вада цього довідника, коли мова про його фонд гасел, та, що в нього включено багато звичайних, неспеціалізованих слів. Маємо на увазі такі загально вживані слова, чужі чи чужого походження, як *вербалізм*, *гуманність*, *деградація*, *диспропорція*, *егоїзм*, *еклектизм*, *ідеал*, *ідея*, *інтерв'ю*, *істина*, *конференція*, *концепція*, *креатура*, *критерій*, *лябірент*, *логіка*, *матерія*, *метода*, *оптимізм*, *песимізм*, *принцип*, *ретроспекція*, *фортуна*, *фрейдизм*. Всі ці і багато інших термінів (під буквою *і* ми нарахували дев'ять), хоч уживаються також у політичних писаннях і виступах, проте в них нема нічого спеціально чи тим більше унікально політичного. Слід одначе сказати, що в порівнянні з першим виданням помітно зміну на краще, бо з одного боку включено терміни, яких чомусь в першому виданні не було, як *Антанта*, *аристократія*, *бонапартизм* і ін., а з другого — викинено такі слова й вирази, як *абсолютна і відносна істина*, *астрологія*, *дослід* (в сенсі експерименту), *зміст і форма*, *історичне і логічне* тощо. Але рух тут відбувся не тільки вперед — поруч з зайвими термінами викинено також гасла *дисиденти* і *культ особи*. Коли мова

про різні міжнародні інституції, організації й конвенції, то включення великого числа назв і опису цих організацій зрозуміле, хоч сама селекція — дуже своєрідна. Але для того, щоб довідник був справді корисним, треба було послідовно, а не тільки селективно, подати назви включених організацій однією з їх західних офіційних мов, а не тільки українською.

Переходячи до короткого розгляду визначень і пояснень термінів, треба сказати, що поодинокі гасла різняться як щодо розмірів, так і щодо якості. Може до найкращих належать — в більшості випадків — короткі гасла, такі як *амнестія, аристократія, конституція, репарації, референдум, сателіт, синекура, трибун, тиранія* та деякі інші. Щоправда, деякі з цих гасел є надто короткі й скупі, часом вони не переходять п'ять чи шість коротких рядків (*конституція, тиранія*), але вони присутні і не обтяжені баластом пропаганди й святенництва; їхня нормальність відсвіжно діє на читача.

Дальшу умовну категорію статей можна б назвати половинчастою щодо вартости. У них, з огляду на природу цих статей, корисною є якраз початкова частина статті. Маємо тут на увазі географічно-політичний матеріал словника, головне статті про окремі держави світу та деякі географічні одиниці. Початкові частини цих статей присвячені таким основним даним країни, як її географічне положення, розміри, число населення, головні міста, офіційна мова тощо. Корисними є також чорно-білі карти, що супроводять ці статті. Цією частиною гасла можна користуватися як довідковим матеріалом (з тим, що наведені в статтях дані і карти подані за станом першої чверти 1976 року). Дальшу частину цих статей, тобто начерк історичного розвитку, характеристику економічного й політичного ладу, оцінку поодиноких політичних партій і т. д., читач мусить трактувати критично і з щедрою пригоршею скептицизму оскільки в цій частині помітне служіння правді в радянській її редакції. Для ілюстрації — дрібний приклад. В статті про Албанію є таке твердження: "В 1944 в умовах, створених перемогами Радянської Армії над фашистською Німеччиною, А. визволилася від окупантів". В реченні недвозначно наводиться на думку про заслуги Червоної Армії в визволенні Албанії. Але ні в цьому реченні, ні ніде інде в статті не згадується про Енвера Годжу, про опанування під кінець 1944 р. Албанії партизанами, про проголошення Годжею тимчасового уряду, про те, що в створенні умов 1944 р. та в здобутті перемоги над Німеччиною брали участь і західні альянти. Звернемо увагу ще й на те, що Албанія це єдина комуністична держава в Європі, яка в кінці Другої світової війни визволилася без участі Червоної Армії і без радянської військової допомоги. Велику більшість зброї і взагалі військових запасів постачало Албанії англо-американське командування в Італії. При цьому треба згадати, що стаття про Албанію написана обережно і далеко поміркованіше, ніж статті про деякі інші держави, зокрема про Китай.

Треба тут звернути увагу на ще один тип статей цього словника.

Це статті, які умовно можна назвати місійними. Характеристичне для них те, що більшість їх непропорційно довгі і застосовано в них "порівняльну" методу викладу. Майже всі вони побудовані за такою схемою: а) етимологія слова (якщо воно чужого походження) і коротке його визначення, б) викривальне висвітлення питання чи явища, як воно ніби виглядає "в умовах капіталізму" або "в умовах буржуазного ладу" і в) єдиноправильне й остаточне розв'язання пояснюваної проблеми чи усунення згадуваних "недоліків" "в умовах соціалізму" чи "в країнах, що стали на шлях соціалізму". Ось назви деяких з цієї групи статей: *Аграрне питання, Боротьба двох суспільних систем, Державний капіталізм, Державно-монопольний капіталізм, Економічні кризи, Ідеологія, Імперіялізм, Індустріялізація, Кооперація* і ін. Наведемо тут повністю одну коротку, "місійну" статтю:

Альтруїзм (від лат. alter, тут — інший) — безкорисливе піклування про благо інших людей при повному ігноруванні власних інтересів. В умовах бурж. суспільства проповідь А. як протилежності *егоїзму* об'єктивно прикриває експлуататорську сутність капіталізму, антагоністичні відносини між клясами та непримиренні суперечності між особистими й суспільними інтересами. В соціалістичному суспільстві, де знищено клясові антагонізми, поняття А. зберігає своє значення лише в галузі особистих взаємин між людьми, а в сфері суспільних відносин діють принципи нової, комуністичної моралі, які передбачають благо всього народу, — колективізм, співробітництво і взаємодопомогу.

До категорії цих статей з пропагандивною місією належить велика кількість гасел, що стосуються спеціально до Радянського Союзу, такі як *Партійна освіта, Партійне будівництво, Колективізація* тощо. Все в цих статтях ясне, все наступальне й успішне, і все відображує "зростання керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії". А хтось, хто стояв за укладанням і виданням цього словника, захотів підперти все це ім'ям відомого спеціаліста міжнародного права й академіка Володимира Корельського, якому в часі появи другого видання словника було 86 років. (В першому виданні його ім'я не згадується в жадній ролі).

Кажуть, що покійний президент США Г. Труман, шукаючи розв'язки економічних проблем країни, часто втрачав терпець під час нарад з економістами. Причиною цього було те, що відповіді й думки економістів на його запитання майже завжди мали як "один бік" так і "другий бік" (англійською мовою: On the one hand..., on the other hand) без ясної переваги одного чи другого боку. Після однієї такої наради президент напівжартом, а напівподразнено, ніби сказав: "Хотів би я мати бодай одного економіста з одним тільки боком" (a one-handed economist).

Проблема обговорюваного тут словника великою мірою та, що, крім деше навмання зробленого вибору слів, про що була мова раніше,

радянознавчі гасла, але — як ми бачили в випадку гасла *альтруїзм* — не тільки вони, написані геть з одного боку; перевага в них завжди по однім боці, і, крім визначення і пояснення понять, вони хочуть навертати читача на путь праведну. При тому їхні автори (чи з власного вибору, чи ні) роблять це часом на зразок осіб певного віку, що люблять заявляти: "А мій тато сильніший".

Не будемо сперечатися з заявою в передмові, що словник розрахований "зокрема на пропагандистів і агітаторів". Це ясно. Але, чи краще було без цього словника чи з ним — є питанням, відповідь на яке мусить нагадувати відповідь, що дратувала Трумана.

Осип Данко

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

У "Сучасності", ч. 11, 1978, текст на ст. 126, у третьому рядку згори подано, що одним з двох українських доповідачів на конгресі Міжнародної федерації модерних мов і літератур у Франції був В. Костюк. Справді цим доповідачем був Володимир Косик з Парижу.

— ст. 87, шостий рядок знизу замість *скепсису* треба читати: *сепсису*.

— ст. 88, шостий рядок згори замість *оприлюднив* треба читати: *опрокинув*.

У "Сучасності", ч. 12, 1978, текст на ст. 103, другий уступ, у других дужках треба читати: управитель маєтку греко-католицького єпископа Снігурського.

— ст. 119, другий рядок знизу треба читати: 172 тисячі молоді, а всіх високошкільних студентів є понад 857 тисяч.

На нашій не своїй землі

ПО СТОРІНКАХ РАДЯНСЬКОЇ ПРЕСИ

Політика русифікації на Україні виявляється ще не доволі досконалою, і з метою її підсилення колегія Міністерства освіти видала повідомлення п. н. "Удосконалювати вивчення і викладання російської мови в загальноосвітніх школах і педагогічних навчальних закладах республіки" ("Радянська освіта" від 11 листопада м. р.). Як згадується в статті, педагоги мають поліпшити методику "вивчення і викладання російської мови та літератури в школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки". У планах міністерства — провести в роках 1979-1985 ґрунтовні зміни для опанування російської мови "підростаючими поколіннями" в школах, де викладовою мовою є українська, молдавська, угорська та польська. За новими планами викладання російської мови в перших класах шкіл з викладовою українською мовою, недавно запроваджене в частині шкіл, має бути поширене на всі не-російські школи. "Поступово поширюватиметься на 1-3 класи всіх національних шкіл і 4-10 класи міських шкіл з українською, молдавською, угорською та польською мовами навчання поділ клас з кількістю учнів понад 25 чоловік — при вивченні російської мови на дві підгрупи. Ділитимуться на підгрупи також навчальні групи у педагогічних інститутах і педучилищах". За новою програмою також змінюватимуть "обладнання кабінетів російської мови та літератури в усіх середніх і восьмирічних школах, педінститутах і педучилищах...", потрібними засобами найновішої техніки для навчання мови. "Особливу увагу звернуто на наукові дослідження з проблем вивчення і викладання мов, враховуючи взаємодію близькоспоріднених — російської і української, на розробку оптимального змісту курсу російської мови..." Для заохоти учнів на Україні до вивчення російської мови пропонується в статті "розширити мережу... предметних гуртків; систематично практикувати конкурси школярів на кращих читців... 1979 року, зокрема, розпочнеться конкурс на кращий твір, присвячений 110-ій річниці з дня народження В. І. Леніна. З наступного навчального року серед учнів загальноосвітніх шкіл запроваджуються шкільні, районні, міські, обласні й республіканські олімпіади з російської мови та літератури. Незабаром буде розроблено відповідне положення".

20 грудня ця ж газета хвалила в своїй передовій заходи про "удосконалення вивчення і викладання російської мови" на Україні. Для прилучення до багатой культури російського народу..."

■

25 суден Чорноморського пароплавства зачисляються до "літературної флотилії" тим, що вміщують на борті приміщення, від куточка експонатів до цілого музею, присвячене праці автора, назву якого носить корабель. "Борис Лавренев" є таким меморіальним плавучим музеєм, що заходить і до позарадянських портів. Інші кораблі з меншим числом експонатів це — "Самуїл Маршак", "Олександр Герцен", "Максим Горький", "Іван Франко", "Тарас Шевченко", "Аркадій Гайдар", "Олександр Грін", "Муса Джаліль" ("Дніпро", 1978, ч. 11).

■

Нещодавно проходив перший республіканський семінар музичних дискотек у Львові, якого zorganizували ЦК ЛКСМУ і Львівський міськком комсомолу ("Культура і життя" від 23 листопада м. р.). На семінар з'їхалися 60 представників з усіх частин України, щоб обмінятися досвідом праці. Під час семінару учасникам продемонстрували тематичні програми, призначені для показу в дискотеках, як ось: "Голляндія: люди і музика", "Творчість композитора Давида Тухманова", "Творчість шведської групи 'АББА' ", "Пісні протесту", "Інтер-диско", "Музичний портрет фестивалю" (фестиваль т. зв. "молоді" м. р. у Гавані на Кубі), "Творчість групи 'Пінк Флойд' ", "Бангладеш" і ін. Л. Парфонов, автор статті, перелічив труднощі в веденні дискотек: "Недоступні для придбання диски, випущені у соціалістичних країнах... Практично немає спеціальних добірок радянської музики у стилі 'диско'... Форма ця [дискотек] нова і цікава, і їй потрібна організаційна та матеріальна підтримка..." Він ставить питання щодо змісту та художньої сторони дискотек: "Де межа між розважальністю і пізнавальністю? Як зробити кожен програму оригінальною, неповторною, уникнути шаблону? Як визначити спрямування: дискотека-театр, дискотека-дансінг, дискотека-клуб тощо?... Або таке. Дискжокеїв покищо ніхто як слід не готує. А від них залежить багато, адже ведучий — це і гостинний господар, і коментатор, і лектор, і артист, який оперує світлом та музикою, зв'язує окремі елементи програми в єдине ціле..." Під кінець статті автор стверджує, що "у музики 'диско' є великі переваги. На відміну від творчості самодіяльних ВІА [вокально-інструментальних ансамблів], вона позбавлена фальші, відзначається високою якістю звучання, професіональна у повному розумінні цього слова".

■

Газета "Наше слово" (Варшава) від 10 грудня м. р. повідомила, що вже розпочалася реставрація збудованої за проектом Растреллі Андріївської церкви в Києві, для чого влада призначила 650 тис. карбованців. Відновлення церкви робиться за плянами, що збереглися в віденському музеї Альбертіна. Церква матиме такий вигляд як 200 років тому.

Юрій Маївський

3 життя українців у світі

Наприкінці минулого року Комісія прав людини Світового Конгресу Вільних Українців (КПЛ СКВУ) нагадала про день солідарності з українськими політичними в'язнями в СРСР. Цей день припадає на 12 січня, в роковини того дня 1972 р., коли радянський уряд провів поновні арешти діячів української культури, науки, письменників, поетів, мистців, робітників і студентів. Політичні в'язні в СРСР відзначають цей день голодівкою (від 1976 р.) як день "Українського політичного в'язня". У своєму повідомленні КПЛ СКВУ закликає українську громадськість до активної участі у відзначенні цього дня і пропонує організувати масове висилання телеграм або листів в обороні в'язнів на адресу Комісії прав людини ООН у Женеві (Швейцарія), утриматися від їжі, призначити щедру пожертву на потреби Закордонного представництва Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод, недавно створеного під проводом Петра Григоренка й Леоніда Плюща.

Під кінець листопада м. р. в Ольштині (Польща) відбулася дводенна центральна методична конференція-курс учителів української мови ("Наше слово" від 10 грудня м. р.). Конференцією керував М. Лучак; у ній брали участь учителі з п'ятих північних воєвідств — Сувалкське, Ольштинське, Ельблонзьке, Слупське та Кошалінське. Учителі поділилися досвідом ведення кляс української мови, прослухали виклади М. Лесева (доцент Люблінського університету) про українські говори на терені сучасної Польщі, М. Балія (Варшавський університет) про складні питання українського правопису, В. Богуна (художній керівник гуровоїлавецького хору "Думка") про навчання співу та С. Демчука про українські книжкові видання. Учасники довідалися, що, згідно з плянами Міністерства освіти і виховання, нова програма навчання української мови буде готова до початку 1979/80 шкільного року, при чому підручники будуть куплені на Україні.

Управа української громади міста Вікторія (Австралія) проголосила конкурс (до кінця ц. р.) на мистецьке оформлення чолової стіни передньої залі свого Народного дому. Згідно з бажанням громади, стіна має показувати, що дім є українським центром. Пропонується виконання декорації в формі малюнка, різьби або мозаїки розміром 6 м ширини на 3 м висоти.

■

На початку жовтня м. р. у Стокгольмі (Швеція) проходив "Тиждень Міжнародної Амнесії", метою якого був протест проти кари смерті. У програму тижня увійшла велика експозе-таблиця про радянських в'язнів, яка містила знімки й інформації про відомих політичних в'язнів, зокрема українців. Крім того, члени театрального гуртка "Театрум" поставили п'єсу "На початку було слово" про суд над Олексією Тихим і Миколою Руденком, яка базувалася на опублікованих на Заході самвидавних матеріялах, включаючи вірш "Христя" з циклу "Хрест" М. Руденка.

■

30 листопада м. р. відбувся в Тель-Авіві (Ізраїль) семінар на тему "Єврейський національний і дисидентський рух у Радянському Союзі — політичні і правні аспекти". Організатори семінару — Єврейський університет у Єрусалимі, Тель-Авівський університет, Центр дослідів і документації східноєвропейського єврейства, Юридичний факультет і Центр дослідів справ СРСР і Східної Європи. Однією з підтем семінару була "Національні рухи і національно-сіоністський рух у СРСР", на якому виступили з доповідями Л. Бойм, Е. Фельдман і Я. Сусленський. У своїх коментарях останній подав аналізу політичних програм в'язнів-самостійників, з якими доповідач зустрічався за час свого ув'язнення в таборах і тюрмах СРСР. "Найприкметніше вогнище національних рухів — це боротьба українців, зокрема з західних областей, за незалежну Україну; боротьба прибалтійських народів, головне литовського, за відокремлення від Росії; боротьба вірменського народу за незалежну Вірменію в межах її історичних кордонів; боротьба кримських татар і месхів за поворот на рідні землі; боротьба німців за виїзд до Західної Німеччини і, самозрозуміло, найбільш розвинена й успішна боротьба єврейського народу за виїзд до Ізраїлю й на Захід".

Сусленський навів для прикладу імена українців, які знані з своїх виступів в оборону самовизначення України, починаючи від ув'язнених учасників боротьби УПА аж до молодих вихованців радянської системи, відношувавши, що "українці становлять найбільше число політичних в'язнів у СРСР". Він перечислив індивідуальні й зорганізовані спроби порушити справу державности України і поінформував про арешти та суди над членами руху опору.

Доповідач подав також характеристику вірменського й литовського рухів опору. Про в'язнів-росіян він висловився словами: "... — фашисти, монархісти, соціал-християни ... Усі вони обстоювали єдину і нероздільну Росію... Тільки послідовні демократи типу Владіміра Буковського, Кроніда Любарського, Ігоря Давидова мали довір'я націоналістів".

Ю. М.

З міжнародної преси

Нещодавно на Заході з'явився 34-ий випуск (на 26 машинописних сторінках) Хроніки Литовської Католицької Церкви з датою 15 серпня 1978 р. У Хроніці в деталях подано перебіг суду над Віктором Петкусом, членом Литовської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод. Суд описано як "дуже старанно підготований показовий суд". Далі Хроніка інформує про урядову кампанію денационалізації й атеїзації молоді, повідомляє про протестні акції литовських римокатоликів та про прояви дискримінації уряду супроти вірних. Уміщені також листи політичних в'язнів.

Газета "Монд" (Париж) від 24 жовтня м. р. вмістила статті двох науковців-дослідників справ Східної Європи. Андре Гржебін, викладач у паризькому Інституті політичних наук, обговорює в статті "Межі неспросякальності", якою мірою уряд СРСР може виключити не бажану йому інформацію як іззовні так і зсередини. У другій статті Андре Реслер (директор Женевського Європейського культурного центру) показує зростання ідеї партійного плюралізму у суспільстві від часів повстання в Угорщині 1956 р. Він називає угорську революцію плюралістичною і пролетарською, — вважаючи це поєднання за "унікальне і архетипне з великою можливістю для нової реалізації".

Журнал "Нашенал Рев'ю" (Вашінгтон, ред. В. Ф. Баклі), від 27 жовтня м. р. передрукував листа, висланого Михайлом Осадчим, українським політичним в'язнем, адресованого американському народові, сенатові й президентові Картерові. Осадчий розповідає про своє ув'язнення, про обставини життя на засланні, цитує загрозу працівників КГБ, що він не вийде на волю живим. З цієї причини він просить надати йому американське громадянство.

Алберт Шанкер, голова Об'єднаної федерації учителів у США, звернув увагу читачів на телевізійну серію в 20-ти одногодинних програмах п. н. "Невідома війна" (The Unknown War). Він присвятив цій темі свою щонедільну статтю з 10 грудня в "Нью-Йорк Таймс-і". Серія висвітлювала дії з Другої світової війни, базувалася, за рекламою, на

документальних матеріалах-фільмах і була призначена, щоб ознайомити глядача з історичними фактами. Авторську оцінку серії видно з заголовка статті: "Телевізійна програма 'Невідома війна' викривляє історію. ЕНІЕЙ схвалює радянську пропаганду" (ЕНІЕЙ — Національна асоціація освіти в США). Шанкер обґрунтовує свій закид ЕНІЕЙ тим, що при кінці кожної передачі на екрані з'являлися слова: "ЕНІЕЙ цю програму рекомендує". "На жаль, ця серія, — пише Шанкер, — не що інше, як радянська пропаганда". Автор наводить слова із статті Т. Баклі, вміщеної в тій таки газеті від 25 листопада, про те, що серія — "казковий варіант". Далі він цитує з іще неопублікованої статті Адріана Каратницького, що серія малює "образ, [запозичений] просто з радянських підручників".

За приклад Шанкеріві править перша передача, в якій "нам пояснюють, що 'в 1930-их роках покращав рівень життя в Радянському Союзі'. Немає згадки, — продовжує він, — про примусову колективізацію, яка принесла загибель більше, ніж десятьом мільйонам українських і російських селян між 1931 і 1933 р., не говориться про суди-чистки, нічого про Гулаг. У серії обороняють договір між Гітлером і Сталіном... Радянську окупацію Польщі 1939 р. називають 'поворотом земель, загарбаних Польщею 18 років раніш'. Немає згадки про [окупацію] Литви, Латвії й Естонії". Шанкер знову наводить слова Баклі: "Часто показують у приємному світлі самого Сталіна, уже не того облитого кров'ю психопата з Хрущовських обвинувачень, а знову людиною з кричі, безмежно мудрим спасителем Батьківщини... Список викривлень дуже довгий..."

3 грудня з'явилася в "Радянській Україні" стаття Б. Бермана, де також говориться про цю телевізійну серію, але тут уже назва статті — "Такою була війна". Берман інформує, що "[на] безпрецедентну в практиці світового кіна і ТВ епопею дивитимуться також телеглядачі Малайзії, Гонг Конгу, Австралії, Ірландії, Австрії, Гондурасу, Коста Ріки, Кувейту, Панами, Швейцарії та інших країн". Над серією "трудилися" "понад 500 досвідчених радянських режисерів, сценаристів, операторів...", які "проглянули за короткий час (приблизно місяць) кілометри хронікальних стрічок". Берман переповідає таку оцінку серії: "На думку спеціалістів, два фільми у грандіозному серіалі найбільш значущі: перший — '22 червня 1941 року' і останній — 'Невідомий солдат'".

7 грудня газета "Культура і життя" також вмістила згадку про цю серію пера М. Беглова п. н. "Правдива кіноепопея", в якій пишеться, що "Національна асоціація освіти... пропонує його [фільм] як один з основних учбових посібників з історії Другої світової війни для американських шкіл".

У наведеній статті Шанкер вважає, що "серію треба привітати з таким самим обуренням, з яким ми вітали б подібну спробу приховати злочини нацистів чи історію рабства в Америці".

Ю. М.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Олександр Смотрич*: В'язка дірявих віршів.
- 10 *Богдан Нижанківський*: Поминки.
- 24 *Докія Гуменна*: Двоє оповідань.
- 33 *Ліда Палій*: Відлуння смутку.
- 36 Розмова з Дейвідом Ігнатовим.
- 43 *Дейвід Ігнатов*: Із збірки "Топчу темряву". *Переклав Б. Бойчук*.
- 47 *Петро Голубенко*: Микола Хвильовий сьогодні.

У ПРИЙМАХ У ЧУЖИХ

- 65 *Валентина Маркаде*: Селянська тематика в творчості Казіміра Севериновича Малевича (1878-1935).

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 77 У п'ятдесяті роковини створення ОУН.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 82 Інтерв'ю Петра Григоренка.
- 99 Про поцілунки.
- 100 *Богдан Бойчук*: Давній апокриф.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 101 *Іванна Рожанковська*: Благими намірами вимощене пекло, або з гарматою на горобця.
- 104 *Ярослав Падох*: З проблем організації української науки в Америці.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 112 Василя Стуса "перевиховують".
- 115 Звернення до комуністів, соціалістів і профспілок Заходу.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 117 *Осип Данко*: Словник з одним боком.
- 121 Просимо виправити

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 122 *Юрій Маївський*: На нашій не своїй землі
- 124 *Ю. М.*: З життя українців у світі
- 126 *Ю. М.*: З міжнародної преси

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Dr. M. Wasyluk
Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
Maза 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Ізраїль: G. Shakhnovich
с/о Oiring
Shimshon 692 7
Askelon

Канада Nina Ilnytzkyj
254 West 31st St. 15th Floor
США: New York, N. Y. 10001

USA
G. Lopatynski
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001
USA

Швейцарія: Dr. Roman Prokok
alte Landstrasse 22
8803 Rüschtikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Умови передплати місячника "СУЧАСНІСТЬ"

на 1979 рік

одно число: річно:

Австралія	2. —	20. — дол.
Австрія	35. —	350. — шил.
Англія	0.95	9. — фун.
Аргентина	50. —	500. — пез.
Бельгія	80. —	800. — бфр.
Бразилія	5. —	50. — н. круз.
Венесуела	2.75	25. — ам. дол.
Голляндія	5.80	55. — гул.
Ізраїль	8. —	80. — із. ф.
Канада	2.75	25. — ам. дол.
Німеччина	4.90	48. — н. м.
США	2.75	25. — ам. дол.
Франція	11. —	100. — ф. фр.
Швайцарія	4.60	46. — ш. фр.

Журнал виходить 11 разів на рік.
Двомісячне число за липень-серпень
коштує подвійно.

Додаткові кошти пересилання нашого
журналу летунською поштою до Канади і
США становлять 12. — ам. дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Адреси для влат: *Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
Karlsplatz 8/III, 8000 München 2*

Bankkonto: *Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457*

Postscheckkonto *PSchA München
Kto Nr. 22278-809*

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТИ»

ЮРІЙ СОЛОВІЙ

ПРО РЕЧІ БІЛЬШІ, НІЖ ЗОРІ

Мюнхен, 1978. 319 ст. Обкладинка у виконанні автора.

Праця Юрія Соловія — це думки і статті про мистецтво і мистців. Ці статті з'являлися від 1950 року на сторінках української преси.

У книжці 152 репродукції картин і скульптур таких українських мистців: Олександра Архипенка, Миколи Бутовича, Якова Гніздовського, Любослава Гуцалюка, Слави Геруляк, Михайла Дзіндри, Григорія Крука, Антона Малюци, Христини Оленської, Аркадії Оленської-Петришин, Володимира Прокуда, Мирослава Радиша, Юрія Соловія, Михайла Урбана, Михайла Черешньовського й Іллі Шульги.

Ціна: 15.00 ам. дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати
на адреси В-ва:

В Європі:

Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

у США:

Nina Ilnytskyj
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001
USA